

*Sourednikoma
Aleksandri Derganc in
Vladimirju Osolniku
ob njunih jubilejih*

UDK 811.163.6'366.593:811.161.1'366.593

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mladen.uhlik@ff.uni-lj.si

O *NAJ* IN *PUST'* V SLOVENSKO-RUSKI SOPOSTAVITVI¹

Prispevek obravnava značilnosti rabe slovenskega *naj* in ruskega *pust'* (путь). V prvem delu je predstavljena klasifikacija zgradb, v katerih *naj* in *pust'* nastopata v členkovni funkciji. V obeh jezikih se členka uporabljata v zgradbah s tretjeosebno obliko povednega naklona, ki lahko izraža bodisi posredno pobudo bodisi pomene, ki so sorodni z velelostjo (izrekanje želje, izražanje soglasja ali dovoljenja). Kot posebnost slovenskega *naj* izpostavljamo zgradbe s členkom in pogojnikom, ki lahko označujejo znižano stopnjo verjetnosti ali posredujejo informacijo iz tujega vira. V drugem delu obravnavamo rabo leksemov *naj* in *pust'* v vezniški funkciji. Ključna razlika med slovenskim leksemom *naj* in ruskim *pust'* je v tem, da se je *naj* gramatikaliziral v veznik, ki ob glagolih veleovanja uvaža predmetne odvisnike. Glagoli veleovanja imajo v ruščini druga dopolnila: nedoločnike ali stavke z veznikom čtoby (*da bi*).

Ključne besede: velelost, posredna pobuda, naklonske zgradbe, naklonskost, *naj*, *pust'*, stavčna dopolnila, slovenščina, ruščina

This article deals with the usage of Slovenian *naj* and Russian *pust'* (путь). The first part presents a classification of constructions in which *naj* and *pust'* function as particles. Both languages use the respective particle in an indicative, third-person construction that may denote either an indirect incentive (jussive) or express meanings that are related to the imperative mood (i.e., expressing a wish, conveying consensus, approval, or permission). As a peculiarity of the Slovenian *naj*, I highlight the constructions with a particle and conditional (*naj bi*), which may signify a low degree of probability (epistemic usage) or forward information from another source (evidential usage). The second part of the article discusses the usage of the lexemes *naj* and *pust'* as conjunctions. The key difference between these lexical items is that *naj* has been grammaticalized into a complementizer that in connection with imperative verbs introduces object dependent clauses. In Russian, imperative verbs have other complements: infinitives or sentences with the conjunction čtoby (*da bi*).

Keywords: jussive, imperative, indirect incentive, modal constructions, modality, *naj*, *pust'*, sentential complements, Slovenian, Russian

¹ Prispevek nadaljuje obravnavo posebnosti rabe slovenskega *naj* in ruskega *pust'*, ki je bila zastavljena v referatu, predstavljenem na simpoziju *Glagolski vid v slovenščini in ruščini: Kontrastivni in (zgodovinsko) primerjalni vidik* (za kratek povzetek glej Uhlik 2017).

1 Uvod

Prispevek² obravnava značilnosti rabe dveh leksemov – slovenskega *naj*³ in ruskega *pust'* (пусть),⁴ ki izkazujejo podobno etimološko motivacijo. Slovenski *naj* in ruski *pust'* izhajata iz velelniške oblike druge osebe glagolov s kavzativnim pomenom 'pustiti, dovoliti komu/čemu, naj nekaj naredi':

rus. *pust'* ← *pustit'* 'pustiti, dovoliti, pognati';

slvn. *naj* ← *ne xāj ← *ne xāti⁵ 'ne skrbeti; nehati, pustiti, dovoliti' (Snoj 2016: 455).

V obeh jezikih je velelniška motivacija zabrisana – za današnje govorce slovenščine notranja forma besede *naj* ni razvidna; velelniška oblika glagola *pustit'* je *pustí*, članek *pust'* pa je nastal s krnitvijo zadnjega samoglasnika (več o tem v Hansen 2004: 260).

Prispevek je dvodelen. V prvem delu so obravnavane slovenske in ruske naklonske zgradbe, v katerih leksema *naj* in *pust'* nastopata v členkovni rabi. V drugem delu so predstavljene možnosti rabe omenjenih leksemov v vlogi veznika, tj. v povezovalni funkciji.⁶ Zaključni del povzema glavne posebnosti delovanja slovenskega *naj*, ki se kažejo v sopostavitvi z ruskim *pust'*.

Zgradbe z naklonskima členkoma *naj* in *pust'*

2.1 Bistvena povezovalna značilnost slovenskega *naj* in ruskega *pust'* je, da nastopata v členkovni vlogi v zgradbah z velelnim pomenom ali s pomeni, ki so pragmatično povezani z velelnostjo oz. izražanjem želje, soglasja ali dovoljenja.

Preden se lotimo analize obravnavanih pomenov v prostem stavku, je treba opozoriti, da je pomen *naj*- ali *pust'*-zgradb pogosto pogojen z besedilnim kontekstom – zgradba, sestavljena iz pozivnega členka in tretjeosebne glagolske oblike povednega naklona, namreč v različnih kontekstih lahko pridobi različne pomene. Da bi lažje opisali skladenjskopomenske in pragmatične razlike med zgradbami, ki vključujejo *naj* in *pust'*, bomo posebej pozorni na opis udeleženske strukture govornih situacij. V nadaljevanju te predstavitev imenujemo situacije.

² Posebej bi se rad zahvalil Mislavu Beniću, Domnu Krvini in Andreji Žele za dragocene nasvete ter podporo pri nastajanju članka. Vsa odgovornost za morebitne napake pri analizi in interpretaciji je moja.

³ Omeniti je treba, da je slovenski *naj* zaradi svoje večfunkcijskosti v zadnjih letih predmet zanimanja tujih jezikoslovcev (Holvoet, Konicka 2011; Holvoet 2019; Sonnenhauser, Wiemer 2018). Slovenski *naj* je bil v slovenistični literaturi obravnavan v J. Gradišnik 1981 in Korošec 1983. V omenjenih prispevkih značilnosti slovenskega *naj* niso obravnavane s sopostavitvenega stališča z ruskim *pust'*, zato se nam zdi tema upravičena.

⁴ O rabi *pust'* v sodobni ruščini glej Kustova 2008, Dobrušina 2016. V ruščini se kot sopomenka *pust'* uporablja tudi leksem *puskaj* (пыскай). Ker med leksemoma ni pomenske razlike, se bomo v pričujoči razpravi omejili na obravnavnavo leksema *pust'*.

⁵ Iz zveze nikalnice in glagola *xāti izvirata tudi poljski *niech* in štokavski *neka*. Oba se uporabljata členkovno v velelniških zgradbah, ne poznata pa vezniške rabe.

⁶ Problematika leksemov, ki v slovenščini lahko nastopajo tako v členkovni kot v vezniški vlogi, je obravnavana v (Krvina, Žele 2018).

2.1.1 Prvenstvena in najpogostejša raba zgradb s členkoma *naj* in *pust* se nanaša na izražanje **posredne pobude**, ki je ponavadi naslovljena na tretjo osebo (jusiv). V tem pomenu se v obeh jezikih uporablja tretjeosebna glagolska oblika povednega naklona (o času v nadaljevanju). Za to rabo sta najznačilnejši naslednji situaciji⁷:

- a) tvorec-pobudnik preko posrednika, tj. prejemnika sporočila, naroča izvršitelju pobude (osebku prostega stavka), naj nekaj naredi. V tem primeru izvršitelj ne sovпада z nagovorjenim posrednikom.
 - (1) slvn. Naj se oglasi po tretji uri, čakal ga bom.
rus. Пусть зайдет сегодня после трех, я буду его ждать.
 - b) tvorec-pobudnik nagovarja neizraženega izvršitelja in od njega zahteva, naj nekaj naredi z neživim predmetom, osebkom prostega stavka:
 - (2) slvn. Juha naj vre deset minut!
rus. Пусть суп варится десять минут!

V zgledih (1) in (2), ki opisujeta posredno pobudo, tvorec pobude pričakuje od izvršitelja, naj uresniči situacijo P,⁸ ki je zaradi velevarja zadobna v odnosu do trenutka govorjenja.

Tako v slovenskih *naj*-zgradbah kot v ruskih *pust*-zgradbah, ki so povezane z izražanjem posredne pobude, želje ali dovoljenja, se srečujemo z omejitvami pri rabi časovnih in vidskih oblik.

Pri slovenskih *naj*-zgradbah so v rabi tretjeosebne sedanjiške oblike dovršnih (3) in nedovršnih glagolov (4) in tudi zgradbe, sestavljene iz prihodnjika glagola *biti* in pridevnikov (5) ter redkih prislovov (6).

- (3) slvn. Naj **se vrne** v Oxford.
rus. Пусть вернется в Оксфорд.
- (4) slvn. Naj te sosed **vodi** po mestu.
rus. Пусть тебя сосед водит по городу.
- (5) slv. Naj **ne bo žalosten!** Naj **bo kratek!**
rus. Пусть не грустит! Пусть будет краток!
- (6) slvn. Naj **bo tiho!**
rus. Пусть молчит!

⁷ V prispevku izraz »situacija« označuje opis sporočanjkega dogodka.

⁸ V besedilu uporabljamo črko P za izražanje propozicijsko ubesedene situacije.

Ker je velelnost povezana s situacijo, ki je zadobna v odnosu do trenutka govorjenja, je raba preteklika v zgradbah z danimi pomeni tako v slovenščini kot v ruščini izključena:

(7) *Naj te je vodil po mestu.

Zanimivo je, da se v *naj*-zgradbah z velelnim pomenom, kljub temu da je situacija v odnosu do trenutka govorjenja umeščena v zadobnost, ne uporablja analitični prihodnjik z deležnikom na *-l* (zadobno dejanje se izraža s sedanjikom):

(8) *Naj bo kupil knjigo! → Naj kupi knjigo!

Na osnovi statistike iz *Ruskega nacionalnega korpusa*, ki jo v prispevku o ruskem *pust'* navaja N. Dobrušina (2016), je za ruske zgradbe s *pust'* s pomenom posredne pobude značilna raba sedanjiških oblik nedovršnih (9) in dovršnih glagolov (10):⁹

(9) rus. Пусть сосед нас приглашает почаще!
slvn. Naj nas sosed pogosteje **povabi**!

(10) rus. Пусть зайдет сегодня после трех!
slvn. Naj **se oglasi** danes po tretji uri.

Primerjava vidske rabe v *pust'* - in *naj*-zgradbah kaže, da se v ruščini pogosteje kot v slovenščini uporablja nedovršnik, in to lahko povežemo z dvema meriloma vidske rabe v ruščini. Prvič, če v ruščini dejanje ni umeščeno v časovno določen kontekst (kar v zgledu (9) nakazuje prislov почаще 'pogosteje'), prevladuje raba nedovršnikov, medtem ko to merilo ni relevantno za izbiro vida v slovenščini (Derganc 2003: 68–73; Krvina 2018: 56–62, 110–17). Drugič, raba nedovršnika v *pust'* zgradbah je lahko povezana s pomembno značilnostjo vidske rabe v ruskem velelniku.¹⁰ Kakor so že večkrat opozorili preučevalci vida v ruščini (Benacchio 2010), nedovršniki v velelniku označujejo pobudo tvorca pobude, naj izvršitelj takoj začne opravljati dejanje. Pri tem je vplivajska moč govornega dejanja usmerjena na začetek dejanja. V slovenščini je v teh primerih pogostejša raba dovršnikov, saj raba nedovršnikov poudarja procesualnost, začetek dejanja je z nedovršniki izpostavljen le izjemoma.

Raba prihodnjiških oblik nedovršnikov je v ruščini, po podatkih Dobrušine, možna, a zelo redka.

⁹ Sedanjiške oblike dovršnikov so v ruščini edina oblika dovršnikov, ki izraža prihodnost, zato bi glede na pomen lahko govorili o prihodnjiških dovršnih glagolov.

¹⁰ Glede razlik pri vidski rabi v velelniku med slovenščino in ruščino glej (Derganc 2003, Derganc 2015). O razmerju med rabo dovršnika in nedovršnika v velelniku v slovenščini glej (Krvina 2017).

2.1.2 Ruske zgradbe s *pust* in slovenske z *naj* se lahko uporabljajo za izražanje želje (optativ).¹¹ Lahko izražajo tvorčevo željo, ki je na izrazni ravni podobna izrekanju pobude. Ob členku se uporablja tretjeosebna oblika povednega naklona:

(11) slvn. Naj mu bo lahka zemlja.
rus. Пусть земля ему будет пухом.

(12) slvn. Naj bodo vsi zdravi.
rus. Пусть все будут здоровы.

(13) slvn. Naj ti bog pomaga.
rus. Да¹² поможет тебе бог.

Situacija, ki jo tvorec izreka, je tako kot pri velevanju vezana na dejanje, ki je glede na trenutek govorjenja pričakovano zadobno. Toda želnele zgradbe se na pomensko-pragmatični ravni vseeno razlikujejo od izražanja posredne pobude: vplivajska moč tvorca je manjša, saj le-ta zgolj izreka svojo željo, ne pa izrazi zahteve. Osebek želnelega stavka, ki se lahko nanaša na živo, neživo ali višjo silo, pogosto ne sovпада z nagovorjenim (14). To je še očitneje izraženo pri pogostih primerih želelnih zgradb v slovenščini ali ruščini, ko funkcijo osebkla opravlja celostni zaimek *vse* (rus. всё):

(14) slvn. Naj bo **vse** tako, kakor ti hočeš.
rus. Пусть всё будет так, как ты захочешь!

Pri *naj*-zgradbah z velelnim in želelnim pomenom je treba opozoriti tudi na posebnost pri besednem redu: členek *naj* se lahko premakne za pomensko poudarjenim stavčnim členom, kar prenaša logični poudarek na izpostavljeni stavčni člen in tako dobimo t. i. subjektivno členitev po aktualnosti, tj. na običajno mesto izhodišča sporočila (topik) postavimo pomensko jedro sporočila:

(15) slvn. **Vse** naj otrok poje! (vs. Naj otrok poje vse! Otrok naj poje vse!)
rus. Пусть ребенок все съест!/Чтобы ребенок все съел!

(16) slvn. **Zdravje** naj bo na prvem mestu!
rus. Здоровье должно быть превыше всего.

Tovrstno izpostavljanje poudarjenega stavčnega člena (topikalizacija) pred *pust* je v ruščini možno, vendar manj navadno:

(17) rus. **А желающие пусть поднимут руки!** (Dobrušina 2016)

¹¹ Želelni pomen se v ruščini lahko izraža še z zgradbami s členkom *чтобы* in *хоть* in pogojnikom (*Хоть бы он не заболел; Чтобы он не заболел*. 'Da ne bi zbolel/Naj ne zboli'), ali z zgradbami s členkom *да* in povednim naklonom (*Да здравствует Советский союз* 'Naj živi Sovjetska zveza'), ki so v sodobni ruščini bolj zaznamovane in arhaične. Zanimivo je stališče Galine I. Kustove, da ruske zgradbe s *pust* v nasprotju z omenjenimi členkovnimi konstrukcijami ohranjajo povezavo z velelostjo, ker tvorec s pomočjo njih izreka svojo željo, tako kot da bi pričakoval, da se bo le-ta uresničila (Kustova 2008: 501).

¹² Ker gre za arhaično formulo nagovarjanja boga, prevzeto iz starocerkvene slovanščine, je v rabi členek *да*.

2.1.3 Poleg izražanja posredne pobude in želje je za obravnavane zgradbe značilna raba v kontekstih izrekanja privolitve (Žele 2014: 40), soglasja ali dovoljenja, kar lahko s krovnim terminom poimenujemo *permisiv* (Bezljaj 1982: 213).

V teh zgradbah tvorec dovoljuje posredno nagovorjenemu osebk, da uresniči situacijo P:

- (18) rus. Мама, можно Ивану пригласить Кирилла? – Пусть приглашает.
slvn. Mama, ali lahko Ivan povabi Kirila? – Naj ga¹³ (kar) povabi.

Pri permisivnih zgradbah v obeh jezikih je potrebno opozoriti na pomensko posebnost, ki jo v primeru ruskih *pust'*-zgradb izpostavlja G. Kustova (2008: 496): če pri velelnih in želelnih zgradbah situacija P, ki jo izraža naklonska zgradba, ubeseduje interes tvorca sporočila (tistega, ki zahteva ali si želi, da bi se P uresničila), pa je situacija pri privolitvenih *naj*- ali *pust'*-zgradbah pogosto povezana z interesom prejemnika privolitve ali dovoljenja:

- (19) rus. Витя, к нам едет Тарантино! Хочет попасть на вашу репетицию. – Ну ладно, пусть приходит. (Nacional'nyj korpus russkogo jazyka, dostop 10. 10. 2018)
slvn. Vitja, k nam prihaja Tarantino! Rad bi prišel na vašo vajo – Prav, naj (kar) pride.

V zgradbah s privolitvenim pomenom prejemnik dobiva dovoljenje za opravljanje dejanja, ki je v odnosu do trenutka govorjenja zadobno. V tem se kaže tudi pomembna posebnost, ki razlikuje tovrstne zgradbe od velelnih in želelnih: pri slednjih se dovoljenje ali soglasje lahko nanaša na situacijo, ki se je začela pred trenutkom govorjenja:

- (20) slvn. Naj (kar) spi, pomembno je, da se dobro počuti.
rus. Пусть спит, главное, чтобы он себя хорошо чувствовал.

Z vidika sopostavitve slovenščine z ruščino je pri zgradbah, ki izražajo bodisi soglasje bodisi nenasprotovanje ali dovoljenje govorca, treba opozoriti še na razliko v vidski rabi glagolskih oblik. V ruščini se, v nasprotju s slovenščino, tudi pri ubesedovanju enkratnega dejanja lahko uporablja nedovršnik (glej (18) *Пусть приглашает!* 'Naj povabi!', (19) *Пусть приходит!* 'Naj pride!').¹⁴

Permisivne zgradbe so pragmatično povezane z t. i. deliberativnimi (razmišljalnimi) vprašanji (21),¹⁵ pri katerih se na izrazni ravni kaže zanimiva razlika med slovenščino

¹³ Razmerje med *Пусть приглашает* in *Naj ga (kar) povabi* poleg razlike v rabi glagolskega vida (rus. ndv. vs. slvn. dv.) kaže na to, da je v slovenščini tožilniško prehodni dovršnik težko uporabljen brez eksplicitno izraženega predmeta.

¹⁴ Elena V. Padučeva rabo vida pri dovoljenju in soglasju povezuje s pričakovanjem (tvorca in naslovnika združuje skupno pričakovanje), ki se po njenem mnenju v ruščini pogosto izraža z nedovršnikom (Padučeva 2010: 75–76).

¹⁵ O deliberativnih vprašanjih v slovenščini glej Toporišič 2000: 517.

in ruščino. Zgled (20) je namreč mogoče interpretirati kot odgovor na deliberativno vprašanje:

- (21) slvn. Ali **naj** ga **zbudimo**?
 rus. Его **разбудить**?

Deliberativna vprašanja so torej tista, pri katerih odgovor vključuje privolitveno ali velelni semantiko (*Ja, naj (kar) spi. / Ne, zbudimo ga*).

V nasprotju z doslej obravnavanimi zgradbami z *naj*, se pri deliberativnih vprašanjih¹⁶ tvorec sporočila navadno istoveti z osebkom, kar pomeni, da je v slovenščini v rabi 1. oseba ednine (22, 23), dvojine (24) ali množine (24):

- (22) slvn. Kaj **naj** rečem?
 rus. Что (мне) **сказать**?
- (23) slvn. Ali **naj** prinesem časopis?
 rus. (Мне) **Принести** газету?
- (24) slvn. Ali **naj** vas **spremiva/spremimo**?
 rus. (Нам) Вас **проводить**?

Kakor je razvidno iz prevodov (22, 23, 24), so v ruščini najpogostejša ustreznica slovenskih deliberativnih vprašanj nedoločniške zgradbe¹⁷ z dajalniškim osebkom. Na izrazni ravni je dajalniški osebek v ruskih zgradbah fakultativen, saj je v teh zgradbah edini možni osebek tvorec-govorec.

S permissivnim pomenom je povezan še en tip *naj* zgradb, ki jih v ruščini ne moremo izraziti s *pust*. Gre za napovedovalne zgradbe, v katerih tvorec napoveduje oz. uvaja novo informacijo in zato se uporabljajo prvoosebne oblike dovršnikov, povezanih s semantiko rekanja:

- (25) slvn. Za začetek **naj** **povem**, da nikoli nisem imela rada Christie. (<https://kontext.korpus.cz>, dostop 10. 10. 2018)
 rus. Я хочу начать с того ... что мне никогда не нравилась Кристи.

¹⁶ V ostalih južnoslovanskih jezikih deliberativna vprašanja ponavadi uvaja členek *da*: prim. slvn. Kaj **naj** rečem?; bos./hrv./srb. Šta **da** kažem? bolg. Какво **да** (ти) кажа?; slvn. Ali naj prinesem časopis? bos./hrv./srb. **Da** donesem novine? bolg. **Да** донеса вестника? slvn. Ali naj vas spremiva/spremimo? bos./hrv./srb. **Da** vas otpratimo? bolg. **Да** Ви изпратим? Za podroben opis deliberativnih vprašalnih zgradb v bolgarščini glej Slavkova 2018 in Ivanova, Gradinarova 2015.

¹⁷ Vprašanja z nedoločnikom tipa *Kako brati Hegla? Kaj delati?* so v slovenščini značilna za zapisani jezik, medtem ko se v ruščini neznamovano uporabljajo tudi v govorjenem jeziku. Pomembna razlika med ruskimi in slovenskimi nedoločniškimi zgradbami je, da v sodobni slovenščini ni več rabe zgradb z dajalniškim osebkom: *³Kaj mi je narediti? →Kaj naj naredim?*

- (26) slvn. Na koncu **naj omenim**, da v mestni upravi aktivno rešujemo še druge v članku omenjene probleme mestnega prometa (Gigafida).

rus. В конце **хотелось бы упомянуть**, что в администрации города мы активно решаем упомянутые проблемы городского транспорта.

2.2 Prvi del prispevka, ki se nanaša na členkovno rabo *naj* in *pust'*, bi sklenili z opozorilom na pomembno razliko v rabi zgradb s pogojnikom.

Ruski članek *pust'* se uporablja s pogojnikom v primerih, ko tvorec izreka željo, ki se nanaša na določeno situacijo v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti, čeprav ve, da je njena uresničitev nemogoča (Dobrušina 2016):

- (27) rus. Надо было принять его предложение. **Пусть бы сварил мне кофе и еще немного посидел.** (Parasol)

slvn. Treba je bilo sprejeti njegov predlog. Ko bi mi le skuhal kavo in malo posedel.

Za slovenske *naj*-zgradbe s pogojnikom pa je značilna druga raba, ki se najpogosteje povezuje z dvema tipoma naklonskosti.

Prvič, gre za tip verjetnostne (epistemične) naklonskosti, pri kateri tvorec izraža zmanjšano stopnjo verjetnosti (rus. «оценка неполной достоверности информации», Padučeva 2016), da se bo izrečena situacija uresničila:

- (28) slvn. Oče **naj bi** ga **pobral** na poti nazaj.

rus. **Вроде**, отец его подберёт на обратном пути.

- (29) slvn. To bolezen **naj bi povzročile** neke glivice.

rus. Эту болезнь, **кажется**, вызвал какой-то грибок.

Kakor je razvidno iz prevodov (28) in (29), se v ruščini pri ocenjevanju zmanjšane stopnje verjetnosti ne uporabljajo *pust'*-zgradbe, temveč druga leksikalna sredstva, kot so členki ali besede v členkovni rabi *вроде* (*бы*), *кажется*, *возможно*.¹⁸

¹⁸ V ruski slovnični tradiciji omenjene besede, ki so v stavku intonacijsko poudarjene in pisno razmejene z ločili, izražajo odnos tvorca do sporočila in so označene kot »uvodne besede« (*вводные слова*).

Drugič, raba *naj*-zgradb s pogojnikom omogoča prenos informacij iz tujega vira (prenašanje tujih besed, sodb in mnenja drugih), od katerih se tvorec lahko distancira.¹⁹ Ta tip naklonskosti je v mednarodni literaturi znan kot reportativni/sporočevalni evidencial:²⁰

- (30) slvn. Denar za vodovod **naj bi zbrali** sami prebivalci. (←Pravijo, da naj bi denar za vodovod zbrali sami prebivalci.)
 rus. Деньги на водопровод **будто бы** собрали сами жители. (←Говорят, **будто** деньги на водопровод **бы** собрали сами жители.)
- (31) slvn. Šola **naj bi začela** delovati že to jesen. (← Pravijo, da naj bi šola začela delovati že to jesen.)
 rus. Школа **будто бы** начала работать уже этой осенью (← Говорят, **будто бы** школа начала работать уже этой осенью.)

Tovrstne *naj*-stavke s pogojnikom prevajamo v ruščino s členki, ki lahko imajo vlogo posrednikov tujega govora: *якобы, будто бы, мол*.²¹

Razlika med ocenjevanjem znižane stopnje verjetnosti in zgolj prenašanjem tuje informacije je včasih zabrisana. V različnih jezikih je namreč izpričana situacija, ko se sredstva za ocenjevanje nižje stopnje verjetnosti uporabljajo za posredovanje tuje informacije in obratno – posredniki tujega govora pogosto izražajo zmanjšano stopnjo verjetnosti.²²

3 *Naj in pust* v vlogi veznikov

V drugem delu prispevka obravnavamo leksema *naj* in *pust* v povezovalni vlogi, kjer uvajata medpropozicijsko razmerje med matičnim povedkom in povedkom odvisnega stavka.²³

¹⁹ Glede različnih strategij prenašanja tujega govora v hrvaščini glej Benić 2018: 10. Benić razlikuje med posrednimi in neposrednimi kazalci tujega govora. Neposredni kazalci so pri Beniću glagoli rekanja, členki (kot je hrv. *navodno* 'menda, baje'), v nekaterih jezikih tudi posebni slovnični morfemi, ki nakazujejo, da gre za govor drugega. Gre za slovnična in leksikalna sredstva, ki imajo osnovno funkcijo prenašanja informacije drugega. Posredni kazalci kot stilistična zaznamovanost in ekspresivnost pa so za prenašanje tujega govora uporabljeni sekundarno.

²⁰ Evidencialnost je tip naklonskosti, ki vzpostavlja razmerje med sporočano vsebino in okoliščinami izvora te vsebine. Z drugimi besedami, gre za slovnično in leksikalno razlikovanje vsebine, ki ji je bil tvorec priča, in vsebine, ki jo je izvedel iz tujega vira (podrobneje o tem glej Aikhenvald 2004; Wiemer 2013). O različnih tipih evidencialnih naklonskih pomenov (od informacije, ki izhaja iz neposredne izkušnje, do informacije iz tujega vira) glej Plungian 2001: 351–352.

²¹ Glede pomenskih posebnosti ruskih členkov v rabi kazalcev tujega govora glej Plungian 2008.

²² O razmerju med izražanjem verjetnostne in evidencialno naklonskosti glej van der Auwera & Plungian 1998: 85–86.

²³ Na *naj* in *da* je v okviru predmetnih vsebinskih odvisnikov in širše problematike medpropozicijskosti opozorjeno v (Žele 2016: 85).

3.1 Največja razlika v vezniški rabi obeh leksemov je, da se je slovenski *naj*, v nasprotju z ruskim *pust'*, gramatikaliziral²⁴ kot veznik, ki uvaja predmetne vsebinske odvisnike. Tovrstne odvisnike v slovenščini napovedujejo matični povedki rekanja, povezani z velevanjem in zahtevanjem (rus. глаголы речевой каузации): *zahtevati*, *reči* (v velelnem pomenu), *prositi*, *predlagati*, *nagovarjati*.

Ob teh glagolih se *naj* uporablja v vezniški vlogi izključno pri prenosu posredne pobude:

- a) če tvorec v odvisnem govoru poroča o nagovarjanju 3. osebe (tj. naslovnika izvirnega premega govora, ki je v danem trenutku odsoten ali je posredno nagovorjen). V nasprotju s prostim stavkom s pozivnim *naj* členkom, pri zloženi povedi med tvorcem in naslovnikom ni posrednika:

(32) slvn. Rekel sem jim, naj pridejo pozneje.
rus. Я им сказал прийти попозже.

- b) če je pobudnik, ki je v trenutku govora najpogosteje odsoten in izražen s tretjeosebno glagolsko obliko, posredno nagovoril tvorca (govorca), ki prevzema funkcijo izvršitelja:

(33) slvn. Popoldne je šef končno ukazal, naj me pokličejo k njemu.
rus. После полудня шеф наконец приказал меня позвать.

Posebnost slovenščine je torej, da pri izražanju pobude razlikuje med posrednim in neposrednim nagovarjanjem. Če je pobuda neposredno usmerjena na udeleženca v pogovoru (2. oseba), se v odvisnem stavku uporablja *da*:

(34) slvn. Ukazal sem ti, da prideš jutri. (neposredna pobuda)
rus. Я тебе приказал прийти завтра.

Naj v funkciji veznika, ki uvaja predmetne odvisnike, se razlikuje od členka *naj* po svoji stalni poziciji v besednem redu: ker povezuje dve predikaciji, se nahaja na začetku odvisnega stavka,²⁵ in zaradi vezniške vloge ne dovoljuje izpostavljanja drugih stavčnih členov iz odvisnega stavka.

Prevodno gradivo kaže, da slovenskim predmetnim odvisnikom, ki jih uvaja *naj*, najpogosteje ustrezajo nedoločniška dopolnila ali odvisniki z veznikom *чтобы* (*čtoby*):

(35) slvn. Zvečer me je Semjonovič poklical in mi **ponudil, naj ostanem** pri njem – kot zasebni prevajalec in učitelj nemščine. (Ulicka 2009)

²⁴ Gramatikalizacijo tu razumemo kot postopno pomensko praznjenje členka, ki zato lahko prehaja v vezniško vlogo, v kateri slovnični pomen prevlada nad naklonskim.

²⁵ Edina izjema je sestavljeni veznik *da naj*, ki je pomensko enak z *naj*, ker je *da* pomensko izprazenjen in zato izpuštljiv.

rus. Вечером Семёнович вызвал меня и предложил остаться при нём — личным переводчиком и учителем немецкого языка. (Ulickaja 2007)

- (36) slvn. Prosil sem ga, **naj opozori** brata in vse poljske prijatelje, vendar mi Walewicz ni verjel. (Ulicka 2009)

rus. Я просил его, **чтобы он предупредил** своего брата и всех друзей -поляков, но Валевич мне не поверил. (Ulickaja 2007)

To, da se pri prevodih slovenskih predmetnih *naj*-odvisnikov v ruščino ne uporabljajo ustrezne s *pust'*, potrjuje stališče N. Dobrušine, da *pust'* ni postal pravi veznik, ki bi uvajal predmetne vsebinske odvisnike. Dobrušina opozarja, da so v ruščini možni *pust'*-stavki, ki so na meji citiranja premege govora (Dobrušina 2016)

- (37) rus. Он сказал Кате. Пусть возьмет деньги.

- (38) rus. Он сказал Кате — пусть возьмет деньги.

Vendar ista avtorica na podlagi dveh kriterijev dokazuje, da se *pust'* ni popolnoma gramatikaliziral in da ne gre za složeno poved s predmetnim vsebinskim odvisnikom.

Prvič, v zgledih (37) in (38) med stavčnima povedma obstaja dolga intonacijska pavza označena s piko, vezajem ali dvopičjem, kar potrjuje, da predikaciji še nista združeni v složeno poved. Drugič, Dobrušina omenja, da *pust'*-stavka ni mogoče vriniti znotraj glavnega stavka (t. i. kriterij »gnezdenja«), kar je v ruščini značilnost podredja.²⁶ To pomeni, da v nasprotju z zgledoma z odvisnikoma (39) in (40), glavnega stavka (41) s *pust'*-stavkom ne moremo razdružiti:

- (39) rus. Он сказал, **что заболел**, Кате.

- (40) rus. Он не пошел, **потому что у него болит голова**, в школу.

- (41) *Он сказал, пусть возьмет деньги, Кате.

3.2 Obravnavana leksema v obeh jezikih v vezniški funkciji uvajata dopustne odvisnike, ki matični povedek dopolnjujejo okoliščinsko. Skupna značilnost složenih povedi z dopustnimi odvisniki je, da tvorec situacijo v matičnem stavku sprejema, kljub temu da je v nasprotju s situacijo v odvisniku.

Korpusno gradivo izkazuje, da med dopustnimi odvisniki, ki jih uvajata *naj* in *pust'*, vendarle ni popolnega pomenskega prekrivanja.

Slovenski *naj* v dopustnih kontekstih pogosto nastopa v vezniški zvezi *pa naj*, pri kateri *naj* ohranja pomen dopustnosti, *pa* mu poudarjeno dodaja protivnost vsebine v odvisniku.²⁷

- (42) slvn. **Pa naj se še tako trudiš**, ti ga ne bo uspelo pregovoriti.

rus. **Как бы ты ни старался**, тебе все равно не удастся его убедить.

²⁶ O tem kriteriju odvisnikov glej Testelec 2001: 259, Pekelis 2015.

²⁷ Toporišič (NSS 1982: 223) v tovrstnih primerih piše o "protivnosti dopustnih zvez".

- (43) slvn. **Pa naj so bili njegovi zločini še tako veliki**, pred mano ni bil ničesar kriv.

rus. Но **как бы ни были** велики его преступления, передо мной он ни в чём не виноват.

V ruščini se intenzivirana dopustnost, pri kateri se dejanje v glavnem stavku uresničuje ne glede na stopnjo uresničitve določene situacije v odvisniku, izraža s protivno-dopustnimi zgradbami (rus. обобщенно-уступительные конструкции), sestavljenimi iz oziralnih zaimkov, členka *ни* in neobveznega členka *бы*.

Ruski *pust'* odvisniki poleg dopustnosti vključujejo soodvisno-pogojevalnost: tvo-rec je prepričan, da, če se bo zgodil dogodek v odvisnem *pust'*-stavku, mu bo sledila situacija v matičnem stavku, ki je z njim v nasprotju (V. Ju. Apresjan 2010: 204):

- (44) rus. **Пусть ты не будешь сразу много получать**, приобретешь ценный опыт.

slvn. Četudi na začetku ne boš služil veliko, boš pridobil dragoceno izkušnjo.

V zgledih (42) in (44) se kaže, da je v dopustnih *naj*- in *pust'*-stavkih možna raba drugoosebne oblike, kar za večino obravnavanih zgradb, povezanih z velelniškim in permisivnim pomenom, ni značilno.

Kot posebnost omenimo še uporabo *naj* veznika pri namernih odvisnikih, v katerih osebek matičnega in odvisnega povedka ne sovpadata. V tovrstnih primerih je *naj*-stavek s povednim naklonom mogoče zamenjati z vezniško zvezo *da bi* (v ruščini je v tem primeru v rabi veznik *чтобы*).

- (45) slvn. Fanta je skril, naj ga nihče ne vidi./Fanta je skril, da ga ne bi nihče videl.

rus. Он спрятал парня, чтобы его никто не увидел.

- (46) slvn. Pojdi k čevljarju, naj ti popravi pete./Pojdi k čevljarju, da bi ti popravil pete.

rus. Сходи к сапожнику, чтобы он починил тебе каблуки.

4 Zaključek

Prispevek poskuša predstaviti osnovne značilnosti rabe slovenskega *naj* in ruskega *pust'*, ki nastopata v členkovni in vezniški rabi. V prvem delu je predstavljena klasifikacija zgradb, v katerih *naj* in *pust'* nastopata v členkovni rabi. V obeh jezikih prevladuje raba z izražanjem posredne pobude s tretjeosebno glagolsko obliko povednega naklona (jusiv). Pri tovrstnih zgradbah smo opozorili na določene razlike v vidski rabi: v ruščini se pri dejanjih, ki označujejo enkratni dogodek, nedovršni vid uporablja pogostejše kot v slovenščini. Vzrok za to razliko je, da je v ruščini raba nedovršnikov povezana bodisi z dejanji, ki v določeni časovni okvir niso umeščena (npr. pri ponavljajnosti), bodisi

z izražanjem pobude k začetku opravljanja posameznega dejanja. Omenjeni merili za vidsko rabo v slovenščini nista relevantni.

Nekaj razlik med rabo *naj* in *pust'* se kaže pri zgradbah, povezanih s permisivnim pomenom: *naj* se lahko uporablja ob prvoosebni glagolski obliki povednega naklona pri deliberativnih vprašanjih (slvn. *Kaj naj rečem?*) in v napovedovalnih zgradbah (slvn. *Naj omenim*), medtem ko v ruščini v teh primerih zgradb s *pust'* ne moremo uporabljati. Kot posebnost slovenščine izpostavljamo zgradbe z *naj* in pogojnikom, ki lahko izražajo znižano stopnjo verjetnosti ali poudarjajo, da gre za posredovanje informacije iz tujega vira. V drugem delu je predstavljena raba leksemov *naj* in *pust'* v vezniški funkciji. Ključna razlika med obravnavanimi leksemoma je v tem, da se je slovenski *naj* gramatikaliziral v veznik, ki ob glagolih velevanja (*zahtevati*, *ukazati*, *prositi*, *nagovarjati*, *predlagati*) uvaja vsebinske predmetne odvisnike. Glagoli velevanja imajo v ruščini druga dopolnila: nedoločnike ali stavke z veznikom *čtoby* (*da bi*).

VIRI IN LITERATURA

- Alexandra Y. AIKHENVALD, 2004: *Evidentiality*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Rosanna BENACCHIO, 2010: *Вид и категория вежливости в славянском императиве: сравнительный анализ*. [*Vid i kategorija vežljivosti v slavjanskem imperativu: sravnitel'nyj analiz*]. München: Sagner.
- Mislav BENIĆ, 2018: Prepričevanje diskursa na primjeru osječčkoga govora. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 44/1. 1–55.
- France BEZLAJ, 1982: Etimološki slovar slovenskega jezika (2. knjiga, K–O). Ljubljana: SAZU.
- Aleksandra DERGANC, 2003: Nekateri razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 67–79.
- Aleksandra DERGANC, 2015: Še o glagolskem vidu v imperativu v slovenščini in ruščini. *U prostoru lingvističke slavistike: zbornik naučnih radova*. Ur. L. Popović, Dojčil Vojvodić, M. Nomachi. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta. 343–52.
- GigaFida, korpusna besedilna zbirka. Na spletu.
- Janez GRADIŠNIK, 1981: Še znamo slovensko? Celje: MD.
- Björn HANSEN, 2004: The grammaticalization of the analytical imperatives in Russian, Polish and Serbian/Croatian. *Die Welt der Slaven* XLIX. 257–74.
- Axel HOLVOET, 2019: Sources and pathways for non-directive imperatives. *Linguistics* (v tisku).
- Axel HOLVOET, Jelena KONICKAJA, 2011: Interpretive deontics: A definition and a semantic map based mainly on Slavonic and Baltic data. *Acta Linguistica Hafniensia* 43/1. 1–20.
- Tomo KOROŠEC, 1983: O poročevalskem stilemu za nedokazno kaznivo dejanje. *Jezik in slovstvo* 28/3. 64–70.
- Michal KŘEN idr., 2015: Reprezentativní korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Praha. Na spletu.

- Domen KRVINA, 2017: Raba dovršnika in nedovršnika v velelniku v sodobni slovenščini. *Philological studies/Filološke pripombe/Filološke studije*. Zv. 15/1. 210–27.
- Domen KRVINA, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini, 1: Besedotvorje in pomen*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Domen KRVINA, Andreja ŽELE, 2018: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih. *Jezikoslovni zapiski* 24/1. 7–25.
- ParaSol, a Corpus of Slavic and Other Languages. Na spletu.
- Vladimir A. PLUNGIAN, 2001: The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33. 349–57.
- Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*³. Ljubljana: Založba ZRC. Tudi na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: Nova slovenska skladnja. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica* (SS). Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Mladen UHLIK, 2017: Sopostavitev slovenskega *naj* in ruskega *pust'* (povzetek prispevka na konferenciji). *Glagolski vid v slovenščini in ruščini: Kontrastivni in (zgodovinsko)primerjalni vidik: Povzetki prispevkov*. Ur. M. Šekli in M. Uhlik. Ljubljana: ZIFF. 50–53.
- Ljudmila E. ULICKA, 2009: Daniel Stein, prevajalec. Maribor: Litera.
- Johan van der AUWERA, Vladimir PLUNGIAN, 1998: Modality's semantic map, *Linguistic Typology* 2/1998. 79–124.
- Björn WIEMER, 2013: Boye, Kasper, 2012, Epistemic Meaning: A crosslinguistic and functional-cognitive study. *Studies in Language* 37/2. 463–472.
- Björn WIEMER, Barbara SONNENHAUSER, 2018: Clausal complements and complementizers – in search of a methodology for their comparative analysis in synchrony and diachrony. Presentation on *Međunarodni kongres slavista*. Beograd .
- Andreja ŽELE, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Andreja ŽELE, 2016: Odvisniki v slovenščini: Vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.
- Валентина Ю. АПРЕСЯН, 2010: Пусть. *Перспектив активного словаря*. Ред. Юрий Д. Апресян. Москва: Языки славянских культур. 202–04.
- [Valentina Ju. APRESJAN, 2010: Pust'. *Prospekt aktivnog slovarja*. Red. Ju. D. Apresjan. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. 202–04.]
- Нина Р. ДОБРУШИНА, 2016: Конструкции с частицами пусть и пускай. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики*. На правах рукописи. Москва. На spletu.
- [Nina R. DOBRUŠINA, 2016: Konstrukcii s časticami pust' i puskaaj. *Materialy dlja proekta korpusnog oisanija ruskoj grammatiki*. Na pravah rukopisi. Moskva.]
- Елена Ю. ИВАНОВА, Алла А. ГРАДИНАРОВА, 2015: *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры.
- [Elena Ju. IVANOVA, Alla A. GRADINAROVA, 2015: *Sintaksičeskaja sistema bolgarskogo jazyka na fone russkogo*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.]
- Галина И. КУСТОВА, 2008: Многозначность глаголов и многозначность частиц в семантическом и грамматическом пространстве языка (пустить и пусть). *Динамические модели. Слово: Предложение. Текст. (Сборник статей в честь*

- E. B. Падучевой). Ред. Г. Кустова, Р. Розина, А. Бондаренко. Москва: Языки славянских культур. 489–509.
- [Galina I. KUSTOVA, 2008: Mnogoznačnost' glagolov i mnogoznačnost' častic v semantičeskom i grammatičeskom prostranstve jazyka (*pustit' i pust'*). *Dinamičeskie modeli: Slovo: Predloženie: Tekst. (sbornik statej v čest' E. V. Padučevoj)*. Red. G. Kustova, R. Rozina, A. Bondarenko. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. 489–509.]
- Национальный корпус русского языка (НКРЯ).
- [Nacional'nyj korpus russkogo jazyka (NKRJa).] Na spletu.
- Елена В. ПАДУЧЕВА, 2010: *Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке: Семантика нарратива* (Второе издание, исправленное и дополненное). Москва: Языки славянской культуры.
- [Elena V. PADUČEVA, 2010: *Semantičeskie issledovanija: Semantika vremeni i vida v ruskom jazyke: Semantika narrativa* (Vtoroe izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe). Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.]
- Елена В. ПАДУЧЕВА, 2016: Модальность. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики*. На правах рукописи. Москва. На spletu.
- [Elena V. PADUČEVA, 2016: Modal'nost'. *Materialy dlja proëkta korpusnogo opisanija ruskoj grammatiki*. Na pravah rukopisi. Moskva.]
- Ольга Е. ПЕКЕЛИС, 2015: Сочинение и подчинение. *Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики*. На правах рукописи. Москва. На spletu.
- [Ol'ga E. PEKELIS, 2015: Sočinenie i podčinenie. *Materialy dlja proekta korpusnogo opisanija ruskoj grammatiki*. Na pravah rukopisi. Moskva.]
- Владимир А. ПЛУНГЯН, 2008: О показателях чужой речи и недостоверности в русском языке: «мол», «якобы» и другие. *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*. Hrsg. B. Wiemer, V. A. Plungian. *Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 72. München: Sagner. 285–311.
- [Vladimir A. PLUNGIAN, 2008: O pokazateljah čužoj reči i nedostovernosti v ruskom jazyke: »mol«, »jakoby« i drugie]. Hrsg. B. Wiemer, V. A. Plungian. *Wiener Slawistischer Almanach*, Sonderband 72. München: Sagner. 285–311.]
- Svetlana SLAVKOVA, 2018: Независимые да-формы в вопросительных предложениях в болгарском языке (в сопоставлении с русским). *Slavistična revija* 66/4. 441–457.
- [Svetlana SLAVKOVA, 2018: Nezavisimye da-formy v voprositel'nyh predloženijah v bolgarskom jazyke (v sopostavlenii s ruskim). *Slavistična revija* 66/4, 441–457, v tisku].
- Яков Г. ТЕСТЕЛЕЦ, 2001: *Введение в общий синтаксис*. Москва: Российский государственный университет.
- [Jakov G. TESTELEEC, 2001: *Vvedenie v obščij sintaksis*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj universitet.]
- Людмила Е. УЛИЦКАЯ, 2007: *Даниэль Штайн, переводчик*. Москва: Эксмо.
- [Ljudmila E. ULICKAJA, 2007: *Daniël 'Štajn, perevodčik*. Moskva: Èksmo.]

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные характеристики употребления словенского *naj* и русского *пусть*, выступающих как в качестве частицы в модальных конструкциях, так и в качестве союза, присоединяющего придаточные. В первой части статьи анализируются модальные конструкции с частицами *naj* и *пусть* в разных контекстах волеизъявления – при выражении побуждения, пожелания, согласия, разрешения, допущения. Центральным употреблением в обоих языках является выражение косвенного побуждения (юссив), адресованного 3-му лицу, при помощи аналитической конструкции, состоящей из модальной частицы и глагольной формы 3-го лица индикатива.

В работе обсуждаются некоторые различия, проявляющиеся в употреблении вида в словенских и русских конструкциях косвенного побуждения. Расхождение между русским и словенским языком обусловлено как категориальными характеристиками выражения вида в русском языке, так и особенностями употребления вида в русских императивных конструкциях. В русском языке действие, нелокализованное во времени связанное с побуждением к началу ожидаемого/имплицитного действия, влияет на употребление НСВ, в словенском же языке эти критерии нерелевантны для выбора вида.

При употреблении *naj*-конструкций обнаруживаются некоторые особенности словенских конструкций, близких по значению к пермиссиву, которые в русском языке не передаются при помощи *пусть*-конструкций. Во-первых, *naj* может употребляться с 1-м лицом индикатива в случае делиберативных вопросов (слвн. *Kaj naj naredimo?* ‘Что (нам) (с)делать?’, *Ali naj vas sprejmemo?* ‘(Нам) Вас проводить?’). Во-вторых, *naj* встречается с 1-м лицом – в конструкциях, в которых говорящий вводит новую информацию (слвн. *Naj omenim* ‘Хотелось бы упомянуть’).

Мы также обратили внимание на расхождение при употреблении *пусть* и *naj* с сослагательным наклонением. *Пусть* употребляется с сослагательным наклонением статистически реже, чем *naj*, и выражает контрфактивное желание. *Naj* часто сочетается с глаголами в сослагательном наклонении и при этом выражает оценку достоверности информации (эпистемическая модальность) или выступает в качестве маркера чужой речи (эвиденциальное употребление). Эти типы модальности, как показано в работе, в русском языке выражаются другими средствами.

Во второй части статьи рассматривается употребление *naj* и *пусть* в качестве союзов. Важное различие словенского *naj* и русского *пусть* связано с тем, что *naj* чаще всего выступает в качестве союза, присоединяющего дополнительные придаточные при глаголах речевой каузации/побуждения (*zahtevati* ‘требовать’, *ukazati* ‘приказывать’, *prositi* ‘просить’, *nagovarjati* ‘уговаривать’, *predlagati* ‘предлагать’). Однако его употребление в качестве союза ограничено следующими случаями косвенного побуждения: если требование направлено к адресату, к которому говорящий обращается лишь опосредованно, обычно к 3-му лицу (*Zahteval sem od njega, naj mi prinese denar* ‘Я потребовал от него принести деньги’), или когда субъект матричного предиката, стоящий в 3-м лице и адресующий свое побуждение говорящему, не является участником разговора (*Zahteval je, naj mi*

prinesem denar 'Он требовал от меня принести деньги'). Если побуждение адресовано участнику диалога (2-му лицу), вместо *naj* употребляется союз *da* (*Prosim, da vrneš knjigo*. 'Прошу тебя вернуть книгу').

UDK 811.163.1'367

Владимир А. Плунгян (Vladimir A. Plungian)

Институт языкознания Российской академии наук, Москва, Россия;

Институт русского языка им. Виноградова Российской академии наук, Москва, Россия

plungian@gmail.com

Анна Ю. Урманчиева (Anna Yu. Urmanchieva)

Институт лингвистических исследований Российской академии наук,

Санкт-Петербург; Институт языкознания Российской академии наук, Москва, Россия
urmanna@yandex.ru

К ТИПОЛОГИИ НЕРЕЗУЛЬТАТИВНОГО ПЕРФЕКТА

(на материале старославянского языка)¹

В работе предпринята попытка приблизиться к пониманию семантики старославянского перфекта — аналитической глагольной формы, состоящей из *l*-причастия смыслового глагола и вспомогательного глагола *byti* в презенсе. Выделены типичные контексты употребления данной формы; основной задачей исследования является оценить получившийся «семантический портрет» старославянского перфекта с точки зрения типологических ожиданий, сформировавшихся в отношении перфектных форм в языках мира. Показано, что роль результитивного компонента в семантике перфекта является, вопреки этим ожиданиям, минимальной.

Ключевые слова: перфект, результиativ, старославянский язык, грамматикализация

This article approaches the intricate grammatical semantics of the periphrastic perfect form in Old Church Slavonic (consistitng of the *l*-participle and present-tense forms of the auxiliary *byti* 'be'). Typical uses of this form are discussed in detail; the main objective of the article is to assess the resulting “semantic portrait” of the OCS perfect from a cross-linguistic perspective. It is argued that contrary to typological expectations, the role of the resultative component in the semantics of the OCS perfect is minor (if it exists at all).

Keywords: perfect, resultative, Old Church Slavonic, grammaticalization

¹ Исследование выполнено в рамках проекта РНФ «Диахронически нестабильные аспектуальные категории» № 14-18-02624.

1 Старославянский перфект: введение

В целом при описании старославянского перфекта² исследователи, как кажется, часто поддаются своего рода магии термина и исходят из того, что форма, традиционно называемая перфектом, должна более или менее соответствовать общетипологическим представлениям о данной граммеме. В этих представлениях центральную роль, как известно, играют результативные употребления: классический перфект ожидается прежде всего при описании ситуаций, результирующая фаза которых сохраняется в момент речи. В случае старославянского перфекта нас, однако, должен насторожить тот факт, что как раз для результативных контекстов его употребление крайне нехарактерно. Ниже в качестве типичной иллюстрации приводятся примеры из Марииинского Евангелия, содержащие аорист в результативных контекстах; для сравнения приводятся английские версии этих же фрагментов (по King James Bible), где последовательно употреблен перфект:

1. егда же ѿнѣ твои съ. Изѣды твое имѣние съ любодѣицами приде. **закла** емоу телець питомы. (Lk. 15.30)
But as soon as this thy son was come, which hath devoured thy living with harlots, thou **hast killed** for him the fatted calf.
2. І г҃а емоу. всѣмъ члвкѣмъ прѣжде доброе вино полагаать. І егда оупиѣтъ сѧ тогда тачѣѣ. ты же **сѣблюде** доброе вино до селѣ. (In. 2.10)
And saith unto him, Every man at the beginning doth set forth good wine; and when men have well drunk, then that which is worse: but thou **hast kept** the good wine until now.³
3. І рече рабѣ. г҃и бысть ꙗкоже **повелѣ**. и еште мѣсто естъ. (Lk. 14.22)
And the servant said, Lord, it is done as thou **hast commanded**, and yet there is room.
4. Іс же възведе въ іспрь очи и рече. О҃тче хвалѣж тебѣ въздаѣ. ꙗко **оуслыша** ма: азъ же вѣдѣхъ. ꙗко всегда мене послоушаеши. нѣ народа ради стоѣаштааго окръсть рѣхъ. да вѣрж имѣтъ ꙗко ты ма **посыла**. (In 11.41–42)
And Jesus lifted up his eyes, and said, Father, I thank thee that thou **hast heard** me. And I knew that thou hearest me always: but because of the people which stand by I said it, that they may believe that thou **hast sent** me.

Аналогичные примеры можно привести и из других памятников. С другой стороны, употребление старославянского перфекта возможно в контекстах, где описывается ситуация с аннулированным результатом. Так, показателен

² Что касается изучения семантики старославянской перфектной формы, то наиболее детальными остаются достаточно давние исследования И. К. Буниной (1959: 55–78 и 1970: 118–29) и М. Деяновой (1970: 129–50). Авторы указанных работ пытаются сформулировать абстрактное инвариантное значение перфектной формы, заключающееся, по их мнению, в том, что перфект употребляется для описания ситуаций, создающих «предпосылки для реализации» некоторой другой ситуации, хронологически следующей за описываемой. В данной работе предлагается несколько иной подход: мы отказываемся от попытки выделения единого инвариантного значения в пользу более дробного описания семантики основных контекстов употребления глагольной формы (ср. обсуждение этой проблематики в Плунгян 2011).

пример (5) из Синайской псалтыри (интересующие нас контексты чаще всего встречаются именно в этом памятнике). В этом примере употреблен ряд перфектов в *экзистенциальном значении* ('по крайней мере один раз в прошлом имела места описываемая ситуация'), причем очевидно, что этот ряд перфектов (отъринжль ны еси: И раздрюшль ны еси: Разгнѣваль сѣ еси и помиловаль ны еси) обозначает ситуации с аннулированным результатом, контрастирующие с текущим положением дел, которое описано аористами (Сѣтрѣсе землѣ і смѣте ѥж: ꙗко ꙗко ꙗко сѣкроушенѣ ꙗко ꙗко подвижа сѣ: Ави людемъ своимъ жестокаа), причем результирующая фаза этих ситуаций сохраняется, что видно из употребления императива 'Ты потряс землю, разбил ее: *исцели* повреждения ее, ибо она колеблется':

5. Бже моі *отъринжль ны еси: И раздрюшль ны еси: Разгнѣваль сѣ еси и помиловаль ны еси: Сѣтрѣсе землѣ і смѣте ѥж: ꙗко ꙗко ꙗко сѣкроушенѣ ꙗко ꙗко подвижа сѣ: Ави людемъ своимъ жестокаа*
'Боже! Ты *оттринул нас* и Ты *сокрушил нас*, Ты *прогневался*[3] и *помиловал нас*. Ты *потряс* землю, *разбил* ее: *исцели* повреждения ее, ибо она колеблется. Ты *явил* народу твоему жестокое' (Пс. 59)

Аналогично, в примере (6) перфекты описывают ситуации, результат которых не имеет места в момент речи, актуальная же ситуация описывается аористами³:

6. Не на лжѣ бо і моі оупываѣ ꙗко орѣе мое не сѣтъ мне: *Спаѣль бо ны еси* отъ сѣтѣжаѣщихъ намъ: ꙗко ненавиѣщаѣ насъ *пострѣбилъ еси*: О бѣѣ похвалѣ сѣ въсь день: ꙗко о имени твоємъ исповѣмъ сѣ въ вѣкъ: Нынѣ же *отринж посрами* ны: ꙗко не изидеши бже въ силахъ нашихъ: (Пс. 43, 7-10)

Таким образом, уже эти примеры позволяют сделать два важных вывода:

³ Употребление перфекта в Синайской псалтыри специально рассматривается в [MacRobert 2013]. В этом памятнике, как указывает К. М. МакРоберт, ссылаясь на [Večerka 1993], численное доминирование перфектных форм 2-го лица ед. числа над перфектными формами других лиц и чисел является особенно очевидным. МакРоберт приводит любопытные статистические данные: в Синайской псалтыри (и только в ней) формы перфекта 2 ед. от i-глаголов употребляются существенно чаще, чем формы перфекта 2 ед. от глаголов других морфологических классов. Исходя из этого, МакРоберт делает закономерный вывод, что формы перфекта 2 ед. от i-глаголов употребляются для снятия омонимии между аористом 2–3 лица единственного числа и императивом 2 лица единственного числа – омонимии, возникающей только у глаголов данного морфологического класса. Сам по себе этот вывод не нов: о том же писал, например, А. Вайан (1952: 382). Новизна утверждения МакРоберт состоит прежде всего в том, что, как она показала, перфект 2 ед. от i-глаголов используется для снятия омонимии с императивом (но не с аористом 3 лица) в Синайской псалтыри чаще, чем в других памятниках. МакРоберт приводит, как кажется, убедительное обоснование того, почему эта функция перфекта востребована в Синайской псалтыри более, чем в других памятниках: «Тексты псалтыри не имеют практически канонизированной, близкой к формулам структуры обычных молитв; напротив, они представляют собой поэтические размышления на тему взаимоотношений Господа с его творением, и для этих размышлений характерны непредсказуемые и внезапные переходы между нарративом и обращением, между вторым и третьим лицом при обращении к Господу, между прошедшим, настоящим и будущим временем» [MacRobert 2013: 397]. Соответственно, в нашем исследовании в качестве иллюстраций подбирались те примеры из Синайской псалтыри, в которых (а) употребляются аористы 2 ед. от i-глаголов и (б) употребляются перфекты 2 ед. от глаголов других морфологических классов.

- 1) результиративная семантика часто выражается аористными формами;
- 2) антирезультиративный характер контекста не накладывает ограничения на употребление перфектных форм.

Тем самым, ничто не свидетельствует о том, что результиративная семантика является тем параметром, который предопределяет употребление перфекта.

2 Старославянский перфект: анализ материала

Проанализируем теперь более детально те контексты, в которых перфект употребляется. Как мы уже видели из (5) и (6), это могут быть экзистенциальные (и, в частности, экспериенциальные контексты). Много таких примеров представлено в Мариинском Евангелии:

7. іѣ же рече имѣ. ей. **нѣсте ли чѣли** николиже. ꙗко из оустъ младѣнчѣ и съсѣштихъ съврѣшилъ еси хвалѣ. (Mt. 21.16, тот же контекст – Mt. 12.3, 12.5, 19.4, 21.42, 22.31, Mk. 2.25, 12.10, 12.26, Lk. 6.3)
8. ставъ же закъхей рече къ гѣ. се полъ имѣниѣ моего гѣ дамъ ништиимъ. І аште **есмъ кого чимъ обидѣлъ**. възвращѣ четворицеѣ. (Lk. 19.81)
9. се толико лѣтъ работаѣ тебѣ. І николиже заповѣди твоеѣ не прѣстѣпихъ. І мнѣ николиже **не даль еси** козѣлате. (Lk. 15.29)
10. отвѣшташа слоугы. николиже тако **есть глѣ** члвкъ. ꙗко съ члвкъ. (Jn. 7.46)
11. отвѣшта имъ ѣсъ и рече. аминъ амнѣ глѣжъ вамъ. штете мене не ꙗко видѣсте знамение. нъ ꙗко **ѣли есте** хлѣбы и насытите сѧ. (Jn. 6.26)

Аналогичные примеры можно привести и из Супрасльской рукописи:

12. **нѣси ли николиже плавалъ** по мороу. да бы ѡувѣдѣлъ страхъ ѣго.
13. кѣгда **ѣси видѣлъ** господина робомъ продаѣма

Помимо этого, перфект часто употребляется в тех контекстах, где ситуация не столько описывается сама по себе, сколько указывается, что она является существенной характеристикой либо субъекта действия, как в (14)–(17), либо «протагониста» дискурсивного фрагмента, как в (18)–(20), где называются действия Господа, но по сути описывается значительное влияние, оказываемое ими на личность тех людей, о которых говорится в цитируемых фрагментах. Как легко заметить, в (14)–(20) употребляются предикаты особой семантической группы, описывающие существенные изменения человеческой личности:

14. не вѣси что продаѣши ꙗѹдо **отъмилѹ та ѣсть** сѣребролюбства пиѧньство

15. **нѣси ли ꙗ́ште покорилъ сѧ жрьти богомъ**·
16. не вѣроуѣши ли пророкоу·вѣроуи́ акы ж́жицѣ·а́ште **нѣси** и словесы **о́гъврѣгль** ж́жичѣства·
17. нѣсть се мое дѣло. о семъ бо чиноу бѣсовьстѣмъ начальнѣмъ. нѣсмъ сѧ ꙗ́ште съподобилъ благодѣти. нѣ сии даръ. паула естъ прѣпростааго.
18. тако ми хъ бѣ нашъ **вѣмѣстилъ сѧ ꙗ́сть**
19. и́ мене грѣшѣнааго и́ недостойнааго **съподобилъ ꙗ́си**. и́мене твоего ради се все пострадати.
20. сътвори сѧ самъ знамение въ благо. да оуѣдѣтъ **ѧко помиловаль ѧ ꙗ́си**

Предикаты приведенных выше примеров (14)–(20) обладают одной важной особенностью: они не описывают конкретные, локализуемые во времени ситуации, а скорее представляют собой «резюме» определенного событийного ряда, выявляя его истинный смысл при помощи глаголов определенных семантических групп: эти глаголы в большей степени *характеризуют* ситуацию, нежели *описывают* ее. На наш взгляд, именно эта операция анализа событийного ряда, которая «на выходе» дает предикат характеристического типа, обуславливает употребление формы перфекта. В памятниках встречаются также прагматически более яркие контексты, в которых эта операция резюмирования событийного ряда обозначена эксплицитно. В этом случае в контексте описываются некоторые реальные ситуации, к которым затем и применяется операция анализа событийного ряда (впрочем, относительный порядок резюмирующей перфектной и описательной аористной частей не является существенным, ср. (22), где интерпретационный перфект предшествует аористу, называющему конкретную ситуацию). При этом перфектная форма, как бы подводит итог этим событиям, не *описывая*, а *характеризуя* их. Такие употребления являются очень яркой чертой старославянского перфекта; ниже мы будем обозначать их как *интерпретационные*. Ниже приводятся несколько примеров из Супрасльской рукописи, (21) и (22) – из житийной части минеи, (23) и (24) – из гомилий, для которых характерно употребление перфектов третьего лица единственного числа без связки:

21. ты ꙗ́си богъ творѣи́ чоудеса. сѧштѧа бо на ны по насъ сътвори. и́ лишение четырьъ десѧтъ **наплѣнилъ ꙗ́си**.
22. ты **начальъ ꙗ́си** дѣло·ненавидимое о́тъ богъ и́ самодръжець·и́же стави насъ посрѣдѣ рѣкы влѣшѣствомъ своимъ
23. и́ съврѣгъ ризы къ нагимъ сѧ примѣси. а́ вѣпѣл тожде зѣвание свѧтыхъ. крѣстѣиѧъ ꙗ́смъ. и́ напраснѣемъ прѣложениѧ. чоудо сътворилъ зѣраштимъ. чисма же **наплѣнилъ**. и́ печаль бывшѣжѧ. о́ оубѣжавѣшимъ приложениемъ своимъ **оутѣшилъ**. [...]. видѣ небесѣска чоудеса. позна истинѧ. прибѣже

къ владыцѣ. причте сѧ съ мѣченикы. **обнови**ль кѣже о оученицѣхъ. отиде июда. и въниде за нѣ матѣя.

24. мати кѣд'ного блаженныйхъ. тѣхъ видѣвъши прокыхъ. оуже стоуденижъ оумерыша. а своего иначе дыханѣшта. [...] сама своимѧ рѣжамѧ възем'ши на рамо. възложи на кола. на нихъже прочии иже лежаште. на огнь везоми бѣахъж. [...] по истинѣ. добра корене добра же и лѣторасль. показа доблая мати. яко оучениими благыѧ въры **вскрь**мила и паче. неже млѣкомъ.

Интерпретационные употребления особенно часто встречаются в Синайском евхологии (в силу того, что в нем наиболее частотны соответствующие контексты). Именно в этом памятнике очень ярко проявляется следующая тенденция в распределении аористов и перфектов: аорист используется для описания конкретных ситуаций, перфект – для интерпретации этих ситуаций. Синайский требник состоит из молитв, совершаемых по особым нуждам верующих: благословение какой-либо деятельности, исцеление от различных недугов и пр. Часть этих молитв построена по одной и той же схеме: в земной жизни Иисуса выбирается ситуация, в которой можно, условно говоря, усмотреть определенный параллелизм с ситуацией, в которой необходимо произнести молитву. Соответственно, в первой части молитвы описывается соответствующий фрагмент жизни Иисуса, а о второй части молитвы формулируется собственно сама просьба. При этом, как правило, первая часть молитвы имеет следующую структуру: называется некоторое конкретное событие, после чего появляется клауза с интерпретационным перфектом, который выявляет истинный смысл, приписываемый данной ситуации как в общехристианском контексте, так и, более прагматически, в контексте произнесения молитвы на конкретную потребу. Во второй части молитвы обращение к Господу, в сущности, формулируется как просьба воспроизвести именно эти «скрытые последствия», и тем самым оказать помощь верующим. Характерно, что во второй части молитвы часто используются императивы от тех же (или семантически очень близких) глаголов, которые в первой части молитвы употреблены в перфекте. Ниже приводятся два примера; в них *курсивом* выделены описания конкретных ситуаций (это могут быть аористы, причастия, отглагольные имена), **полужирным шрифтом** выделены интерпретационные перфекты, описывающие «символические» последствия этих ситуаций, и, наконец, разрядкой выделены императивы, при помощи которых формулируется просьба, которой и посвящена данная молитва:

25. Гї ісхе бже нашъ *простеры нозѣ свои на распонѣ* **ократиль еси** всѧ пѣти нечѣстивыхъ і всѣмъ неприѣзнемъ і всѣмъ недѣгомъ і всѣмъ болѣзнемъ *пригвоздѣнемъ плесноу своею* **пригвоздиль еси** срѣце всѣкому недѣгоу *истръганиемъ жилъ своихъ* **оумрътвилъ еси** силы всѣкому недѣгоу рыжщомуу жилы і *болѣзнийъ своеѣ* **похоулилъ еси** всѣкъ болѣзнь ты рачи *нынѣ пригвоздити* срѣце недѣгоу семоу сѧщюмуу въ ногу сею і *похоулити* болѣзнь снѣж одръжѧщѣхъ нозѣ си стоѧщии прѣдъ тобоѣ

26. *Приемы понѣвъж отъ рѣкоу чловѣчу прикрѣвение тѣлоу своему отъ раба твоего иосифа **прикрылъ еси** вса грѣхы рабѣ твоихъ съгрѣшающимъ и не отъметающимъ сѧ тебѣ ты вѣко г҃и рачи нынѣ прикрыти грѣхы моѧ и прияти словеса моѣ отъ оустъ моихъ грѣшныхъ раба твоего ради болащаго, имѧ, принесенаго на носилѣхъ прѣдъ лице твое просѧщаго цѣлѣве отъ тебе*

В рассмотренных до сих пор примерах характеризующая семантика перфекта устанавливалась достаточно легко: это были либо предикаты определенных семантических типов, либо интерпретационные контексты, в которых эксплицитно противопоставлено описание конкретной ситуации и ее интерпретация. Теперь перейдем к менее очевидным случаям, в которых для выявления характеризующей семантики перфектной формы необходимо рассматривать более широкий контекст.

Рассмотрим два примера из Синайской псалтыри. В (27) перфектные предикаты называют действия, факт совершения которых важен не сам по себе, а как характеристика субъекта – перфектные предикации характеризуют творца таким образом, что подтверждают слова о том, что Земля и все наполняющее ее принадлежат ему:

27. Г҃иѣ естъ земѣѣ и-сплѣнение-ѧ: Вѣселена и вѣс.1 живѣште1 на не1: Ты на морихъ *основалъ ѣж естъ*: И на рѣкахъ *оуготовалъ ѣж естъ* (Пс. 23)

В следующем примере (28) ряд перфектных форм используется для ответа на вопрос ‘что есть человек’ – в данном случае характеризационная роль перфекта проявляется в том, что в коммуникативном фокусе данного отрывка находится утверждение, что Господь многое доверил человеку, так что он немногим уступает ангелам. Перфектные формы здесь называют различные события, упоминание которых призвано характеризовать человека таким образом, чтобы подтвердить этот тезис⁴:

28. Чѣто естъ члѣкъ ѣко помѣнши и: ли снѣ члѣкъ ѣко посѣщаеш его: *Оумьнилъ і еси* маломъ чимъ от ангѣлѣ: славоѣж и честѣж *вънѣчалъ и еси: и поставилъ і еси* на-д-ѣлы рѣкоу твоею: Вѣсѣ *покорилъ еси* подъ носѣ его: овецѧ і волы вѣсѧ: (Пс. 8)

Яркий пример характеризационного перфекта представлен следующим отрывком из гомилии Супрасльской рукописи. Коммуникативная цель цитируемого фрагмента – не *описание* деяний Христа, а перечисление некоторых событий, через совершение которых он характеризуется; в (29) это эксплицитно резюмируется

⁴ Обратим внимание на то, что и в данном случае нельзя говорить о том, что перфект характеризует именно субъект ситуации: как кажется, привязка перфекта к объекту характеристики осуществляется более сложным образом, не на строго синтаксическом уровне, а на коммуникативно-прагматическом. Очевидно, что в данном примере перфект выполняет характеризационную функцию не по отношению к субъекту ситуации (Богу), а по отношению к топике данного фрагмента (человеку)

следующими словами: си дѣла въ истинѣ сѣтъ божиа силы, си дѣла далече сѣтъ сѣмрътнаго естѣства:

29. ...кѣстѣство водьное въ вино прѣложивьи безмѣрно множество отъ малъ хлѣбъ прѣпитѣлъ. въ поуустыни прогналъ словомъ множество бѣсъ. слово испуштааше и проганааше недѣгы. посылааше глаголь и отъхождаахъ страсти. брънѣемъ обнавѣаше зѣници очию. оумьръшаа ѿко съпаштаа глашааше, хромыа на теченѣе словомъ зѣвааше. ослабѣенааго исцѣливъ дѣлателя одроу своѣмоу показаль. походилъ ѿкоже по соуху врьхоу моря. боуръ вѣтрѣнъ оутолилъ словомъ. атиѣ краа ризы крадѣаше ицѣленьа мытара апостолы творѣаше, блѣдницѣ плакавѣшъ са въ небесѣскыи крагѣ наставѣаше. Се къ себѣ глаголаста и бесѣдоваста си дѣла въ истинѣ сѣтъ божиа силы, си дѣла далече сѣтъ сѣмрътнаго естѣства.

Примеры (27), (28), (29) особенно ярко могут проиллюстрировать еще одно понятие, которое в самое последнее время обсуждается в связи со значением перфекта. Речь идет о понятии факта в противопоставлении понятию события. В некотором смысле в лингвистике факт является производным от события, ср. определения Н. Д. Арутюновой: «Факт ... есть способ анализа событий действительности, имеющего своей целью выделение в них таких сторон, которые релевантны с точки зрения семантики текста» [Арутюнова 1988: 162], а также «Имя факт ориентировано на мир знания, т. е. на логическое пространство, организованное координатой истины и лжи, имя событие ориентировано на поток происходящего в реальном пространстве и времени». [Арутюнова 1988: 168]. Наконец, следующая цитата непосредственно коррелирует с теми употреблением перфекта для описания фактов, которые представлены в (28)—(31): «факт — это тень, отброшенная событием на экран знания» [Арутюнова 1988: 139]. Действительно, в цитированных отрывках не описываются события, а перечисляются факты, определенным образом характеризующие человека. Понятие факта в самое последнее время обсуждается в связи с описанием семантики перфектных форм типологически далеких друг от друга языков, ср. статью [Майсак 2016] об удинском и статью [Козлов 2016] о мокшанском.

В то же время, признавая эвристическую полезность противопоставления «факт–событие», можно предложить отказаться от него в пользу семантически более универсального противопоставления, которое позволило бы связать воедино несколько употреблений старославянского перфекта. Дело в том, что в тех примерах, которые выше назывались интерпретационными, как кажется, равно затруднительно описывать ситуацию и как событие, и как факт. Если, следуя метафорическому определению Н. Д. Арутюновой, считать факт абстракцией первой степени по отношению к событию, интерпретационные контексты (в нашем понимании) следует, вероятно, считать абстракцией следующей степени. Можно предложить такое понятие, которое объединило бы фактивные и интерпретационные употребления перфекта, ориентируясь не столько на семантику отдельно взятой пропозиции, сколько на ее коммуникативную роль: а именно,

некоторый фрагмент текста может быть ориентирован на описание ситуации, а может быть ориентирован на ее обсуждение⁵. Именно в дискурсивных фрагментах с функцией обсуждения могут возникать как фактивные, так и интерпретационные употребления перфекта.

Таким образом, мы видим, что старославянский перфект демонстрирует прежде всего характеризующие употребления (в широком смысле: среди его употреблений есть те, которые следует трактовать как экзистенциальные, как фактивные, как интерпретационные). Тем самым, его употребления не коррелируют с результативной семантикой: с одной стороны, в результативных контекстах может употребляться аорист, с другой стороны, перфект индифферентен к противопоставлению результативных и нерезультативных ситуаций, так как он может описывать как ситуации с сохраняющимся, так и ситуации с аннулированным результатом.

3 Сопоставление старославянского и македонского перфекта

Первое и, казалось бы, самое естественное объяснение отсутствия результативных употреблений перфекта — то, что они были утрачены. Действительно, типологически засвидетельствовано развитие перфекта в сторону специализированной экзистенциальной (или, в более привычной терминологии, экспериенциальной) формы, см. [Вострикова 2009]. Возможно также развитие у перфекта иных значений — например, из эвиденциальной сферы (по этому пути, собственно, и происходило семантическое развитие перфекта в болгарском и македонском). В частности, в македонистике «старый» перфект (из трех македонских перфектов имеется в виду именно старый перфект с *л*-причастием, типа *сум дошол*) традиционно квалифицируется именно как *утративший результативную семантику* и *приобретший эвиденциальную семантику* (инферентивную и репортативную, а в дальнейшем также адмиративную, ср. [Friedman 2004]). В. Фридман при этом показывает, что старый перфект в современном македонском, безусловно, используется в тех контекстах, где требуются формы косвенной эвиденциальности, однако он маркирует не столько источник информации, сколько значение, которое Фридман определяет как *неконфирмативность* (пониженную степень ассерции). Для описания балканской неконфирмативности (в частности, выражаемой македонской *л*-формой) В. Фридман предлагает следующую схему:

«НЕКОНФИРМАТИВНОСТЬ

соответствующая обстоятельствам

несоответствующая

⁵ В принципе, такая трактовка отчасти согласуется с давно известным утверждением относительно того, что перфект является не нарративной, а диалогической глагольной формой: действительно, нарративы ориентированы именно на описание событий. Однако следует отметить, что именно использование понятий описания и обсуждения позволяет разграничить в рамках диалога те клаузы, в которых ожидаем перфект, и те клаузы, в которых его употребление маловероятно. Предлагаемых понятия использованы для описания сходной семантической оппозиции в типологически далеком от старославянского ненецком языке в [Урманчиева 2016].

(felicitous)	обстоятельствам (infelicitous)
а. нейтральный результатив	а. дубитатив (ирония, сарказм)
б. репортатив	б. адмиратив (удивление)
в. инферентив»	[Friedman 2004b: 104]

Так, В. Фридман пишет, что македонская фраза *Ti si bil vo America* ‘Ты был в Америке’ может иметь следующие интерпретации:

- (a) Говорящий видел адресата в Америке и делает общее или результативное утверждение общего или результативного характера о имевшем место факте.
- (b) Кто-то сказал говорящему, а он, в свою очередь, сказал слушающему, что слышал о его путешествии.
- (c) Говорящий видит, что адресат носит футболку с эмблемой “Chicago Bulls” и делает соответствующий вывод.
- (d) Адресат сказал говорящему, что он был в Америке, но говорящий ему не верит. Другой возможный контекст – адресат звонит говорящему и сообщает ему, что находится в Америке, говорящий же в ответ выражает свое сомнение данной фразой; в этом случае правильным переводом будет форма настоящего времени;
- (e) Говорящий сам находится в Америке и неожиданно встречает адресата; и в этом случае корректно будет перевести данную фразу настоящим временем. Необходимо отметить, что в этом последнем употреблении неконфирмативность заключается в том, что удивление предполагает, что говорящий не желает подтверждать (принимать) некоторый факт вплоть до момента его неожиданного обнаружения [Friedman 2004b: 107 со ссылкой на Friedman 1981].

В этом кластере неконфирмативных, в терминологии Фридмана, значений особняком стоит значение общего или результативного утверждения, так как не вполне ясно, в чем в данном случае проявляется неконфирмативность. Однако можно обратиться к недавней работе [Макарова 2016], в которой анализируются употребления всех трех македонских перфектных форм в западномакедонских диалектах. Автор указанной работы сосредотачивается в основном на выражении «старым» перфектом с л-причастием репортативных, миративных и дубитативных значений. Однако любопытно вкратце охарактеризовать те примеры, которые А. Л. Макарова относит к употреблениям в контекстах прямой засвидетельствованности (по-видимому, именно они соответствуют той группе употреблений, которые у В. Фридмана обозначены как утверждение общего или результативного характера).

«Л-перфект возможен (редко) в перфектных значениях даже в «засвидетельствованных» контекстах: *Скопје многу пати сум била* ‘Я много раз была в Скопье’ (экспериенциальный перфект); *другар ни премногу се променил* ‘наш друг очень изменился’ (результативный перфект);

Встречаются примеры употребления л-перфекта в значении прекращенного прошедшего, в рассказах о далеком прошлом:

- (8) *И сеа веруваме и, ето, напред сме верувале.*
‘И сейчас мы верим и, вот, раньше верили’.
- (9) *Напред шиеле, знаш? Шиеле.*
‘Раньше шили, знаешь? Шили’.

При этом часто можно встретить употребление л-перфекта в данной функции в излюбленном для пожилого балканского человека (выросшего в традиционной среде) контексте противопоставления «правильного» прошлого и «неправильного» настоящего. [Макарова 2016: 222]

Как можно видеть, все эти употребления л-перфекта в западномакедонских диалектах находят соответствия среди описанных в данной статье употреблений старославянского перфекта: это значение экспериенциального перфекта (*Скопје многу пати сум била* ‘Я много раз была в Скопье’), значение нелокализуемой во времени ситуации, описывающей существенное изменение субъекта ситуации⁶ (*другар ни премногу се променил* ‘наш друг очень изменился’), и, наконец, значение экзистенциального перфекта, в том числе в контекстах прекращенного прошлого. Тем самым, можно сказать, что македонский л-перфект маргинально сохранил те употребления, которые были характерны для старославянского перфекта, и что в их ряду нет результативных употреблений, как нет их и в ряду употреблений старославянского перфекта.

Дополнительно можно высказать одно предположение о семантической эволюции южнославянского перфекта в формы с эвиденциальной семантикой: общепризнанным и неоспоримым является тот факт, что эвиденциальный характер перфекта представляет собой яркую черту балканского ареала, однако, возможно, в реализации данного семантического перехода сыграли определенную роль не только внешние экстралингвистические, но и внутренние, собственно языковые факторы. А именно, такой семантической эволюции могло благоприятствовать то обстоятельство, что характерные для старославянского интерпретационные употребления, предполагающие утверждение, сделанное на основании анализа некоторого событийного ряда, в действительности не так уж далеки от собственно инферентивных употреблений, также предполагающих логическую операцию анализа некоторых проявлений ситуации. Разница между интерпретационными и инферентивными употреблениями состоит в том, что в интерпретационных употреблениях реконструируется некоторая умозрительная ситуация, как в (30), а в инферентивных — реальная, как в болг. примере (31)

⁶ В терминологии данной статьи этот круг употреблений естественно объединить с интерпретационными, так как утверждения такого рода, как правило, также возникают в результате резюмирования некоторого событийного ряда.

30. останѣте еѣ. по чѣто ѣ троуждаате. добро бо дѣло съдѣла о мнѣ. вѣсѣгда бо ништѣѣ имате съ собоѣѣ. ꙗ егда хоѣете можете имѣ добро творити. а мене не вѣсѣгда имате. еже имѣ си сътвори *Варила естѣ* похризмити тѣло мое на погребение. (Мк. 14.61)
31. то лежеше като мъртво и много от хората си помислиха че **е умряло** (Мк. 9.26)

Таким образом, и круг употреблений л-перфекта в македонском не позволяет обнаружить каких-либо следов результативных употреблений этой формы. Как уже говорилось, традиционно принято говорить об утрате македонским л-перфектом результативных употреблений, и для македонского такое предположение могло бы подкрепляться тем обстоятельством, что в македонском возник новый перфект с результативным значением (*има* + пассивное причастие в форме ср. р. ед. ч.). Тем самым, можно было бы считать, что новая форма начала обслуживать те контексты, которые традиционно были закреплены за л-перфектом, однако сопоставление «неэвиденциальных» употреблений македонского л-перфекта с употреблениями соответствующей старославянской формы показывает, что появление в системе результативного перфекта не привело к сужению круга употреблений л-перфекта.

Тем самым, можно высказать и другое предположение – что собственно результативные употребления изначально не были характерны для старославянского перфекта. Действительно, в конструкции старославянского перфекта как будто бы никакой элемент не отвечает за результативность. В этой конструкции используется бытийный вспомогательный глагол; можно ожидать, что в отличие от европейских посессивных *иметь*-перфектов, конструкция которых ориентирована на объект, и потому на результативность, славянский непосессивный *быть*-перфект в большей степени ориентирован на характеристику субъекта действия.

4 Структурный тип старославянского перфекта и сопоставление старославянского и болгарского перфекта

Что касается входящего в состав перфектной формы л-причастия, то за пределами аналитических конструкций в ст.-сл. для него засвидетельствованы немногочисленные употребления: «Без вспомогательного глагола эта форма употребляется редко, [...] когда она образована от непереходных глаголов и, являясь в этом случае прилагательным, имеет значение, близкое к перфектному причастию: зърѣль от зърѣти, оуныль от оуны» [Вайан 1952: 276]. Отметим, что те же самые ограничения на образование л-адъективов мы находим, например, и в современном русском языке: они образуются только от непереходных глаголов (возможно, это свидетельствует о том, что исходной следует признать характеризационную интранзитивную конструкцию, которая потом, вероятно, была расширена на транзитивные глаголы). При этом и в атрибутивных употреблениях эта форма может выражать именно характеризационную семантику, ср. различие между *отставший* и *отсталый*, *пришедший* и *пришлый*; особенно ярко это проявляется в семантике образований от неопределённых глаголов: *лежалый*,

бывалый, спелый, зрелый. Ни один из славянских языков также не дает оснований считать эту форму результативной.

Естественно, исходные семантические характеристики конструкции, грамматикализованной в качестве перфектной формы, не могут полностью предопределять ее семантику, так как с течением времени эта конструкция может изменять круг употреблений. Но все же, например, данные исследования [Сичинава 2016] косвенно свидетельствуют о том, что круг употреблений посессивных и непосессивных перфектов может несколько различаться. В цитируемом исследовании изучалось употребление перфекта по данным параллельного многоязычного корпуса для двух текстов: «Алисы в стране чудес» и «Винни-Пуха»; по результатам были составлены NeighbourNet, которые позволяют сделать следующие наблюдения. NeighbourNet для перфекта в «Винни-Пухе» отчетливо демонстрирует группировку *быть*-перфектов в нижней части схемы, противопоставленную группе *иметь*-перфектов в верхней части схемы. С другой стороны, NeighbourNet для перфекта в «Алисе в стране чудес» позволяет выявить определенные семантические характеристики болгарского и македонского перфектов, так как они оказываются в относительной близости от греческого и португальского, «в которых перфект сохраняется прежде всего в контексте экспериенциального значения» [Сичинава 2016: 104]. Таким образом, эти две схемы позволяют предполагать следующее. Во-первых, тип конструкции, грамматикализованной в качестве перфектной, может предопределять некоторые особенности семантического портрета перфекта в данном языке. В недавнем типологическом обзоре перфекта была высказана сходная идея: «Таким образом, семантика перфекта, как бы ее ни определять и ни интерпретировать, существенным образом зависит от источника и пути грамматикализации перфекта, а также от структурного типа перфекта. Как кажется, наиболее плодотворный подход к пониманию специфики перфекта в языках мира и мог бы состоять в том, чтобы попытаться найти корреляцию между этими внешними параметрами и семантикой перфектной грамлемы» [Плунгян 2016: 15]. В настоящем исследовании мы развиваем эту тему, связывая семантику старославянского перфекта с его структурным типом (бытийный глагол + причастие с характеристизационной семантикой).

Во-вторых, судя по NeighbourNet для перфекта в «Алисе в стране чудес», болгарский и македонский перфекты близки по значению именно к экспериенциальным перфектам других языков. Очевидно, что перфекты могут попадать в группу преимущественно экспериенциальных разными путями: так, лежащая в основе португальского перфекта *иметь*-конструкция, как и параллели из других романских языков, позволяют говорить о том, что употребления португальского перфекта скорее сузились до экспериенциальных контекстов. Однако, возможно, резонно предполагать, что в случае старославянского перфекта экспериенциальность (или, точнее, экзистенциальность) была *исходно* тем семантическим ядром, которое было присуще этой форме. Об этом косвенно свидетельствует и исследование [Бунина 1970]: сопоставление Мариинского Евангелия с современным болгарским переводом Нового Завета выявило, что количество употреблений перфекта

возросло. С одной стороны, это естественно происходит за счет выравнивания дисбаланса частотности лично-числовых форм перфекта (напомним, что в ст.-сл. самой частотной формой перфекта была форма второго лица единственного числа) – так, в частности, пополняется количество экспериенциальных употреблений в Евангелии. С другой стороны, что существенно, перфект появляется и в ряде результативных контекстов. Ниже мы составили небольшую (неполную) выборку тех контекстов, где в Мариинском Евангелии представлена аористная форма, а в болгарском переводе нового завета – перфект. Мы использовали два болгарских перевода – перевод Неофита Рильского, издание 1850 года [НР 1850]; приводится первым после цитаты из Мариинского Евангелия, номер примера с одним штрихом), и современный перевод, размещенный в интернете Всемирным центром перевода Библии (World Bible Translation Center, <https://give.bibleleague.org/resources/bible-download/bulgarian-new-testament>; приводится вторым, номер примера с двумя штрихами):

32 1 рече еи ѿнѣлъ. не бои сѧ маріе. **обрѣте** бо благодать отъ ба. (Lk. 1.30)
 32' не бойсе Маріамъ зашто **си намери**ла благодать оу Бѣа
 32" —

33 Рече же емоу правѣ **отвѣшта** се твори и живѣ бѣдещи. (Lk. 10.28)
 33' правѣ **си ѿговори**лъ
 33" правилно **отговори**

34 онѣ же рече **всѣ си съхранихъ** изъ юности моеѧ.
 34' сички те тѣа самѣ **сохранихъ** отъ младость та си
 34" отъ дете **спасвам** тази заповеди. (Lk. 18.21)

35 Гла еи ѿсѣ. что естъ мнѣ и тебѣ жено. **не оу приде** година моѣ.
 35' юще не **е дошло** времето ми
 35" моето време еще не **е настѣпило** (In. 2.45)

36 вѣроуѣи во нѣ не бѣдетъ осѣждень. а не вѣроуѣи юже осѣждень
 естъ. ꙗко **не вѣрова** въ іма иночѣдаго сѣна бжїѣ. (In. 3.18)
 36' зашто не **е повѣроваль** во име то на единороднагѣ Сына Бжїѣа
 36" зашто не **е повярвал** в единствения Божий Син

37 възаса же камень идеже бѣ оумеры лежа. іс же възведе въ іспрь очи и
 рече. Отче хвалѣж тебѣ въздаѣж. ꙗко **оуслыша** ма (In. 11.41)
 37' благодаримъ те защо **си ме послушалъ**
 37" благодарѣ ти че ме **чу**

38 1 рече еи за слово се иди. **їзиде** бѣсѣ изъ дѣштере твоѣѧ. (Mk. 7.29)
 38' за това слово иди: **излѣзе** дѣаволо ѿ дѣщерка та ти
 38" затова можеш да си вървиш – демонѣт **е излязъл** отъ дѣщерѣ ти

- 39 1 отъвѣштавъ иѣс рече имъ. ѣко на разбоиника ли **изидете** съ ржжѣмъ и дрѣкольми ѣти ма. (Мк. 14.48)
- 39' като на разбойникали **излѣзохте** съ ножове и с тоаги да ме фанете
- 39" нима **сте дошли** да ме заловите с ножове и тояги, сякаш съм престъпник?
- 40 пилатъ же гласе имъ что бо зѣло **сътвори**. они же лише възъпиша пропни и. (Мк. 15.14)
- 40' и какво **е** зло **сотворилъ**?
- 40" какво престъпление **е извършил**?
- 41 Едини же отъ нихъ идж къ фарисѣомъ. и рѣша имъ еже **сътвори** иѣс (In. 11.46)
- 41' и казаха им щото **направи** Исус
- 41" и имъ разказаха какво **е извършил** Исус.
- 42 Нынѣ дѣша моѣ възмжти с.а. 1 что рекж. ѡтче сѣси ма ѡтъ години сѣмъ. нъ сего ради **придѣ** на годинж снѣж. (In. 12.27)
- 42' но затова **дойдохъ** на тсѣ часъ
- 42" Но нали затова **съм дошъл** на този свят, за да страдам!
- 43 Прѣжде же праздника пасцѣ. вѣды иѣс ѣко **приде** емоу година. да прѣидетъ ѡтъ мира сего къ ѡтцю. (In. 13.11)
- 43' понеже знаеше Исус чему **дойде** часо ...
- 43" Исус знаеше че **е дошло** времето ...
- 44 вѣды иѣс ѣко всѣ **дасть** емоу ѡтцъ въ ржцѣ. 1 ѣко ѡтъ ба **изиде** и къ боу градеть. (In. 13.3)
- 44' Понеже знаеше Исусъ защо Оѣъ сичко му **е предаль** на ржце те и ѡ Бѣа е излѣзълъ и кодъ Бѣа ѡива.
- 44" Но Исус знаеше че Отец **е предал** всичко в ръцете му и че той от Бога е дошъл и при Бога ще се върне.

Кроме того, доля результативных употреблений перфекта увеличивается за счет приобретения этой формой значения косвенной эвиденциальности, а именно, инферентива (говорящий наблюдает результат ситуации либо какие-то более косвенные свидетельства того, что ситуация имела место, но лично он ее не наблюдал):

- 45 1 гласе емоу. всѣкъ члѣвкъ прѣжде доброе вино полагаатъ. 1 егда оу пижтъ сѣ тогда тачѣ. ты же **съблюде** доброе вино до сѣлѣ. (In. 2.10)
- 45' а ты **си скрылъ** хубаво то вѣно до сега
- 45" а ты **си запазил** най-хубавото вино досега

- 46 пришедъше же раби ѿина рѣша емоу ѿи. не добро ли сѣма сѣлъ еси на селѣ твоємъ. отъ коудѣ оубо иматъ плѣвель. онъ же рече имъ врагъ члвкъ се **сътвори**. (Mt. 13.27–28)
- 46' —
- 46" Откъде ся **дошли** тези плевели?
Стопанинът отговори: Някой враг е направил това.
- 47 слышавъ же иродъ рече. ѿко егоже азъ оусѣкнѣхъ иоана съ естъ. тѣ **въста** отъ мрътвыхъ (Mk. 6.16)
- 47' защо оный Іваннъ когото азъ посѣкохъ, той е; он **е възкресналь** ѿ мёртви те
- 47" Иоан, когото аз обезглавих. **е възкръснал** от мъртвите
- 48 онъ же рече къ нимъ. азъ брашъно имамъ ѿсти егоже вы не вѣсте. ѿлахъ же оученици къ себѣ. еда кто **принесе** емоу ѿсти. (In. 4.32–33)
- 48' да ли нѣкой му **донесе** да **аде**
- 48" Дали някой не му **е донесъл** нещо за ядене?
- 49 і възъпивъ и мно́го прѣжавъ са изиде. і бысть ѿко мрътъвъ. ѿко мно́зи ѿлахъ ѿко **оумрътъ**. (Mk. 9.26)
- 49' и быде като мрътъвъ, щото мнозина говореха че **оумре**
- 49" то лежеше като мъртво и много от хората си помислиха че е **умряло**

5 Выводы

Итак, можно видеть, что в болгарском семантическое развитие перфекта идет несколько иным путем, чем в македонском. В обоих языках перфект сохраняет исходные характеризационно-экзистенциальные употребления, присущие старославянскому перфекту. Что же касается результитивной семантики, то в македонском для выражения этого значения была грамматикализована новая перфектная форма, в болгарском же л-перфект, оставаясь единственной перфектоподобной формой в глагольной системе, демонстрирует постепенное наращивание результитивных употреблений. Доля результитивных употреблений перфекта в болгарском несколько возрастает по сравнению со старославянским, что также подтверждает нашу мысль о том, что неправомерно говорить о постепенной утрате южнославянским перфектом результитивной семантики, так как на самом деле наблюдается противоположная тенденция.

Говоря о диахронической эволюции перфекта, исследователи обычно подразумевают приобретение формой перфекта принципиально иных грамматических значений (например, значений косвенной эвиденциальности или значения немаркированного претерита). При этом, хотя фактически общим местом является, что перфект представляет собой кластер значений (часто всего в него в той или иной комбинации включаются результитивное, экспериенциальное, инклюзивное и им-медиатное значения, см., например, [Dahl 1985: 132–33]), а) за исходное значение

перфектной формы всегда принимается результативное (ср. Bybee et. al 1994: 105, Dahl 1985: 135, Плунгян 2016: 23–26) и б) диахронические отношения между значениями внутри перфектного кластера остаются за рамками типологических исследований.

Однако, как показывает настоящее исследование, в старославянском перфект мог *исходно* иметь экзистенциально-характеризационное, а не результативное значение. Таким образом, возможно, что в типологическую картину развития перфекта следует включить, наряду с исходно результативными перфектами, исходно экзистенциально-характеризационные перфекты, представленные старославянским и его наследниками, болгарским и македонским. Этот перфект, возникший не из результативно-посессивной *иметь*-конструкции, а из бытийной конструкции с не результативным, а характеризационным причастием, вероятно, может представлять особую разновидность перфекта, до сих пор не занимавшую должного места в типологическом портрете этой граммы и в изучении диахронических путей ее развития.

ЛИТЕРАТУРА

- Joan L. BYBEE et. al, 1994: *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press. Östen Dahl, 1985. Tense and aspect systems. Oxford: Blackwell.
- Victor A. FRIEDMAN, 1981: Admirativity and confirmativity. *Zeitschrift für Balkanologie* 17/1. 12–28.
- Victor A. FRIEDMAN, 2004a: Evidentiality, Modality, and Narrative in Macedonian and Other Balkan Languages. Brian D. Joseph & M. A. Johnson (eds.). *Macedonian Studies. Papers from the Fifth International Macedonian–North American Conference on Macedonian Studies*. Columbus: Ohio.
- Victor A. FRIEDMAN, 2004b: The typology of Balkan evidentiality and areal linguistics O. Mišeska Tomić (ed.) *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: Benjamins. 101–34.
- Catherine M. MACROBERT, 2013: The Competing Use of Perfect and Aorist Tenses in Old Church Slavonic. *Slavia – časopis pro slovanskou filologii* 82/4. 387–407.
- Radoslav VEČERKA, 1993: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Monumenta linguae slavicae XXXIV (XXVII, 2). Freiburg: U. W. Weicher.
- Нина Д. АРУТЮНОВА, 1980: *Типы языковых значений: Оценка. Событие*. Факт. М.: Наука, 1988.
- [Nina D. ARUTJUNOVA, 1980: *Typy jazykovyh značenij: Ocenka. Sobytie. Fakt*. М.: Nauka, 1988.]
- Ирина К. БУНИНА, 1959: Система времен старославянского глагола. М.: Издательство Академии наук СССР.
- [Irina K. BUNINA, 1959: *Sistema vremen staroslavjanskogo glagola*. М.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.]

- Ирина К. Бунина, 1970: *История глагольных времен в болгарском языке. Времена индикатива*. М.: Наука.
- [Irina K. BUNINA, 1970: *Istorija glagol'nyh vremen v bolgarskom jazyke. Vremena indikativa*. М.: Nauka.]
- Андре Вайан, 1952: *Руководство по старославянскому языку*. Пер. с франц. М.: Издательство иностранной литературы.
- [André VAILLANT, 1952: *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*. Per. s franc. М.: Izdatel'stvo inostrannoј literatury.]
- Наталья В. Вострикова, 2009: Экспериментивные предложения: грамматикализация дискурсивных функций. *Вопросы языкознания* No. 3. 19–31.
- [Natalija V. VOSTRIKOVA, 2009: Eksperimentivnye predloženija: grammatikalizacija diskursivnyh funkcij (Experiential sentences: On grammaticalization of discourse functions). *Voprosy Jazykoznanija* No. 3. 19–31.]
- Мария Деянова, 1970: *История на сложните минали времена в български, сръбохърватски и словенски език*. София: Институтът за български език.
- [Marija DEJANOVA, 1970: *Istorija na složnite minali vremena v bălgarski, sărbohărvatski i slovenski ezik*. Sofija: Institutăt za bălgarski ezik.]
- Андрей А. Козлов, 2016: Мокшанский результатив и диахрония результативной конструкции. *Вопросы языкознания* No. 1. 51–75.
- [Andrej A. KOZLOV, 2016: Mokšanskij rezul'tativ i diahronija rezul'tativnoj konstrukcii (Moksha mordvin resultative and the diachrony of resultative constructions). *Voprosy Jazykoznanija* No. 1. 51–75.]
- Тимур Майсак, 2016: Перфект и аорист в ниджском диалекте удинского языка. Ред. Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова. Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana*. XII/2. 315–78.
- [Timur MAJSK, 2016: Perfekt i aorist v nidžskom dialekte udinskogo jazyka. Red. Timur Majsak, Vladimir Plungian, Ksenija Seměnova. Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologija perfekta. *Acta linguistica Petropolitana*. XII/2. 315–78.]
- Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова (ред.), 2016: Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2.
- [Timur MAJSK, Vladimir PLUNGIAN, Ksenija SEMĖNOVA (red.), 2016: Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologija perfekta. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2.]
- Анастасия Л. Макарова, 2016: О формах и функциях перфекта в западномакедонских диалектах. Ред. Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова. Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 217–34.
- [Anastasija L. MAKAROVA, 2016: O formah i funkcijah perfekta v zapadno makedonskih dialektah. Red. Timur Majsak, Vladimir Plungian, Ksenija Seměnova. Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologija perfekta. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 217–34.]
- HP 1850 — Новый Заѡѣтъ Господа Нашего Іисуса Хрїста сега ново переведенный ѿ Славенскагѡ на Болгарскїй ѡзыкъ ѡтъ Неофѡта Іеромонаха П. П. Рыльца. Изданїе второ. Въ Смѣрнѣ, въ тѣпографїи А. Дамїанова, 1850. [Novyj Zavet'' Gospoda Našego Iiusa Xrista sega nogo perevedennyj ot Slavenskago na Bolgarskij

- ezyk” ot” Neofita Iero-monaxa P. P. Ryl’ca. Izdanie vtoro. V” Smyrnĕ, v” typografii A. Damianova, 1850.]
- Владимир А. Плунгян, 2011: *Введение в грамматическую семантику*. М.: Издательство РГГУ, 2011.
- [Vladimir A. PLUNGIAN, 2011: *Vvedenie v grammatičeskiju semantiku*. М.: Izdatel’stvo RGGU, 2011.]
- Владимир А. Плунгян, 2016: К типологии перфекта в языках мира: предисловие. Ред. Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова. Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 7–36.
- [Vladimir A. PLUNGIAN, 2016: К типологии перфекта в языках мира: предисловие. Ред. Timur Majsak, Vladimir Plungian, Ksenija Semĕnova. Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologija perfekta. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 7–36.]
- Дмитрий В. Сичинава, 2016: Европейский перфект сквозь призму параллельного корпуса. Ред. Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова. Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 85–114.
- [Dmitrij V. SIČINAVA, 2016: Evropejskij perfekt skvoz’ prizmu parallel’nogo korpusa. Ред. Timur Majsak, Vladimir Plungian, Ksenija Semĕnova. Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologi perfekta. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 85–114.]
- Анна Ю. Урманчиева, 2016: «Антиподы» перфекта в самодийских языках: ненецкое прошедшее время. Ред. Тимур Майсак, Владимир Плунгян, Ксения Семёнова. Исследования по теории грамматики, вып. 7: Типология перфекта. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 475–534.
- [Anna Ju. URMANČIEVA, 2016: «Antipody» perfekta v samodijskih jazykah: neneckoe prošedšee vremja. Ред. Timur Majsak, Vladimir Plungian, Ksenija Semĕnova. Issledovanija po teorii grammatiki, vyp. 7: Tipologija perfekta. *Acta linguistica Petropolitana* XII/2. 475–534.]

POVZETEK

Prispevek obravnava pomenske značilnosti starocerkvenoslovanskega perfekta, analitične glagolske oblike, sestavljene iz *l*-deležnika polnopomenskega glagola in sedanjaških oblik pomožnika *byti*.

Osrednji cilj prispevka je oris pomenskih značilnosti starocerkvenoslovanskega perfekta glede na tipološke lastnosti oblik v različnih jezikih.

Na podlagi sopostavitve starocerkvenoslovanskih oblik perfekta in aorista smo prišli do naslednjih zaključkov:

- a) rezultativni pomen se pogosto izraža z oblikami aorista;
 - b) nerezultativni pomen konteksta ne vpliva na rabo oblik perfekta.
- Starocerkvenoslovanski perfekt torej ni povezan z izražanjem rezultativnega pomena.

Glede pomena starocerkvenoslovanskih oblik perfekta opozarjamo na naslednje značilnosti:

- a) perfekt se pogosto uporablja v *eksistencialnih* in posebej v *doživljajskih* kontekstih: situacija je bila vsaj enkrat umeščena v preteklost;
- b) perfekt se pogosto uporablja v kontekstih, kjer situacija ne opisuje samo sebe, temveč izraža bistvene značilnosti oseba v vlogi vršilca dejanja (ali protagonista fragmenta besedila)
- c) za glagole, ki so v rabi v perfektu, pogosto velja, da ne opisujejo konkretnih, časovno umeščenih situacij, temveč povzemajo določeno zaporedje dogodkov; takšno rabo označujemo kot *interpretacijsko*.

V prispevku dokazujemo, da se raba cerkvenoslovanskega perfekta nanaša na vrsto pomenov, ki niso povezani z rezultativnim pomenom. Ker tipološke raziskave vedno izhajajo iz stališča, da je prvotni pomen perfekta povezan z rezultativom, bi bilo smiselno predpostaviti, da je odsotnost rezultativnega pomena tudi posledica izgube tega pomena v rabi. V prispevku zagovarjamo drugo hipotezo, in sicer poskušamo dokazati, da rezultativna raba prvotno sploh ni bila značilna za cerkvenoslovanski perfekt. Našo hipotezo potrjuje primerjava rabe cerkvenoslovanskega perfekta z rabo perfekta v makedonščini in bolgarščini.

Domnevamo, da je primeru starocerkvenoslovanskega perfekta pomensko težišče te oblike doživljajskost (eksperiencialnost) ali natančneje eksistencialnost. To pa pomeni, da je v tipološko shemo razvoja perfekta v različnih jezikih treba poleg rezultativnega pomena vključiti še prvotno eksistencialno-lastnostne perfekte, ki so značilni za cerkvenoslovansčino in njena naslednika – bolgarščino in makedonščino. Posebna različica perfekta, ki ni nastala iz rezultativno-svojilne zgradbe z *imeti*, temveč iz zgradbe z *biti* in deležnikom, ki pripisuje lastnost, zaenkrat ostaja na področju tipologije perfektov in diahronije razvoja oblik perfektovnih oblik še vedno slabo raziskana.

UDK 811.163.2'367

Svetlana Slavkova

Department for interpretation and translation
Bologna University – Campus of Forlì (Italy)
svetlana.slavkova@unibo.it

НЕЗАВИСИМЫЕ ДА-ФОРМЫ В ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ (в сопоставлении с русским)

В статье проанализированы независимые *да*-формы в болгарских общих вопросах без частицы *ли*. Исследуются возможности реализации общефактического значения несовершенного вида глаголов как в презенсе, так и в области прошедших времен. Показано распределение разновидностей общефактического значения в рассмотренных темпоральных формах, определены случаи конкуренции с совершенным видом и выявлены соответствия болгарских *да*-конструкций в русском языке.

Ключевые слова: *да*-конструкции, вопросительные предложения, болгарский язык, несовершенный вид, общефактическое значение

The article analyzes independent *da*-forms in Bulgarian interrogative sentences without a *li* particle. The study focuses on the factors responsible for the realization of the general factual meaning of imperfective verbs in the present and in various past tenses. The distribution of different types of general factual value across different temporal forms is shown with regard to the aspectual concurrence and their Russian counterparts.

Keywords: *da*-constructions, interrogative clauses, Bulgarian, imperfective aspect, general factual meaning

1 Общие замечания

В настоящей статье мы рассмотрим некоторые случаи употребления разновидностей общефактического значения несовершенного вида глагола в общих *да*-вопросах в болгарском языке в сопоставлении с русским. Согласно общепринятому определению общефактического значения, оно называет действие «без учета конкретных условий его осуществления» (Маслов 1984: 73) и позволяет сосредоточить внимание «лишь на факте его наличия или отсутствия» (Грамматика 80: 612). При описании русского языка общефактическая глагольная предикация рассматривается прежде всего в плане ретроспекции, т.е. это частное значение глаголов НСВ изучается прежде всего с точки зрения конкуренции видов в прошедшем времени (Гловинская 1982, Рассудова 1982, Падучева 1991, 2010а [1996], 2013, Мелиг 2002, 2013, Шатуновский 2009, Dickey 1995, 2000, Mehlig 2001).

Однако факты болгарского языка говорят о том, что общефактическое значение должно рассматриваться как видо-временная форма (особенно в прошедшем и будущем времени). Традиционно оно описывается не как отдельное значение НСВ, а как значение конкретных грамматических времен (в основном, прошедших) и в ставших уже классическими работах Андрейчин 1978 и Маслов 1959, и в других работах, посвященных феномену конкуренции видов (Станков 1976). Исходя из традиционного описания указанного значения в русском языке и продолжая начатые нами сопоставительные исследования общефактического значения НСВ в прошедшем времени (Славкова 2015a), в частном вопросе (Славкова 2015b), в будущем времени (Славкова, 2018), мы обратимся к феномену называния факта в некоторых *да*-конструкциях в болгарском языке и в их русских соответствиях, чтобы выявить случаи реализации общефактического значения.

Конструкции с *да* рассматриваются во всех южнославянских языках как ареальное явление балканского языкового союза, имеющего центр и периферию (Асенова 2002: 16). В работах по истории болгарского языка преобладает мнение о параллельном существовании инфинитива и *да*-форм в старославянском языке (Минчева 1968, 1985) с последующим **постепенным** вытеснением инфинитива и окончательным утверждением *да*-форм в ранний новоболгарский период (Мирчев 1937, 1978, Асенова 2002).¹

В современном болгарском роль *да* как комплементизатора, маркирующего субординацию (в том числе, в сопоставлении с другими славянскими языками) подробно описана в работах Кръпова 1998, Чакърова 2008). Досконально описан подчинительный союз *да* в словенском при некоторых глаголах, обозначающих ментальную и речевую деятельность, в сопоставлении с русским в работе Uhlik, Žele 2018, где, в частности, показана взаимозависимость главной и зависимой предикаций (в том числе с точки зрения времени и наклонения) в сложных предложениях с неспециализированным союзом *да*. В более ранних исследованиях отмечалось, что поведение *да* в словенском отличается от функций его соответствий в центральном балканском ареале, поскольку он ведет себя в основном как изъяснительный союз (см. об этом Деянова 1982). В работе Alvestad 2017 на базе славянских языков анализируется в сопоставительном плане использование вида глагола в инфинитиве и в соответствующих инфинитиву в южнославянских языках *да*-конструкциях в зависимых клаузах. Особое внимание уделяется частотности несовершенного вида и обсуждается его употребление, аналогичное называнию факта действия. Подробнейший анализ синтаксического поведения болгарских *да*-конструкций и их русских соответствий представлен в работах Е.Ю. Ивановой (2014, 2018).²

¹ О сосуществовании *да*-конструкций и инфинитива в церковнославянских рукописях македонской редакции (XII–XIV вв.) см. Ячева-Улчар 2014.

² Важные положения о *да*-конструкциях разработаны в работах Маслов 1981, Ницолова 2007a, 2007b, 2008), Попов 1963, Жекова 2001, 2002.

Что касается вида глагола, необходимо особо отметить работу Ухлик, Желе 2018,³ в которой уделяется специальное внимание выбору видо-временных форм в словенских *да*-предложениях, выражающих побуждение или желание. Перечисляются случаи ограничения на использование видов, как в независимых, так и в придаточных предложениях. Авторы приходят к выводу, что в побудительных предложениях преобладает совершенный вид *да*-формы, в то время как в оптативных *да*-конструкциях наблюдается относительное равновесие между совершенным и несовершенным видом.

Однако ни в одной из известных нам работ не уделялось специального внимания вопросу о критериях выбора и о функциях видовой характеристики глаголов в вопросительных *да*-конструкциях. Ниже мы не будем рассматривать подчиненные *да*-конструкции и независимые побудительные и оптативные высказывания, а сосредоточим свое внимание на самостоятельных *да*-вопросах без частицы *ли* в сопоставлении с русским языком.

Прежде всего кратко остановимся на так называемых *да*-конструкциях (*да*-формах глаголов) в болгарском языке.

Болгарские *да*-конструкции представляют собой сочетание служебного слова *да* с формой глагола в настоящем или в одном из прошедших времен: *да отида*, *да е отишъл*, *да не заспа* (аорист допускает только отрицательную форму), *да беше станал по-рано*. Вопросу о *да*-конструкциях как в простом, так и в придаточных предложениях в составе сложного посвящено множество научных исследований.

В литературе, начиная с работ Маслова 1959, 1981 обсуждался вопрос о принадлежности *да*-форм к сфере действия конъюнктива / субъюнктива, однако и сегодня среди болгаристов нет единого мнения по вопросу. Более того, Е.Ю. Иванова, ссылаясь на работы Ласкова 2009 и Ницолова 2008, отмечает, что «некоторые употребления связанной *да*-конструкции имеют и немодальное значение» (Иванова 2014: 105). В частности, в работах Ласкова 2008 и 2009 речь идет о том, что *да*, наряду с другими союзами (как *че*, например), при некоторых глаголах используется как простой союз в придаточных изъяснительных.

Лексема *да* трактуется, как правило, как формообразующая частица в составе сложных глагольных форм (будущего в прошедшем, будущего предварительного в прошедшем, отрицательного будущего) или в составном глагольном сказуемом после модальных или фазовых глаголов. В качестве **подчинительного союза** (комплементизатора) *да* вводит изъяснительные, определительные и обстоятельственные придаточные предложения, в частности, целевые, определительные, условия.

³ Выражаю свою благодарность авторам за любезно предоставленную возможность ознакомиться со статьей до ее публикации.

В независимом употреблении, т.е. в самостоятельных простых предложениях *да* функционирует как модальная частица, маркирующая нефактивность в высказываниях с семантикой побудительности (таких как просьба, приказ, совет, пожелание, напоминание) или желательности.

Справедливым представляется замечание Р. Ницоловой о том, что решающее значение для интерпретации иллокутивной силы высказывания с *да*-конструкцией имеет лексическое значение глагола и контекст: «Поради многозначността и полифункционалността на *да*-формите [...], значението им не може да бъде определено, без да се вземе предвид значението и илокуционната сила на изказването, в което са употребени, а в редица случаи и лексикалното значение на глаголната форма, както и други нейни граматически значения. Контекстът и ситуацията също така допринасят съществено за определяне на значението на изказванията с *да*-форми» (Ницолова 2007а: 13–14).

Многозначность и многофункциональность *да*, в некотором смысле его абстрактность, привела к тому, что на основе *да* в болгарском языке также образовано большое количество сложных частиц (*нека да*, *да не би да*, *ще да*) и союзов (*без да*, *макар и да*, *вместо да*, *че да*, *освен да*, *преди да*, *ако и да*). Более того, слишком большое разнообразие функций болгарских *да*-конструкций мешает их отнесению к какой-либо четко ограниченной зоне модальности или к какому-либо одному наклонению (см. также Иванова 2014: 104–106).

Как уже было сказано, *да*-конструкции бывают независимыми (когда форма '*да* + глагол' употребляется самостоятельно) и зависимыми (в которых конструкция '*да* + глагол' управляется другим глаголом или предложением), а их общим семантическим признаком является нефактивность в самом широком понимании: возможность, предположение, необходимость, оптативность, повелительность [разрешение, запрет, предостережение]) (Ницолова 2007: 14). Независимые *да*-конструкции могут составлять ядро повествовательных, побудительных и вопросительных высказываний. Как уже было сказано, в настоящей работе мы ограничимся анализом некоторых независимых *да*-конструкций, прежде всего, общих вопросов, оформленных при помощи *да*-форм.

Что касается морфологических характеристик глагола, надо заметить, что *да*-конструкции используются, в основном, в форме настоящего времени, перфекта или плюсквамперфекта глаголов НСВ или СВ. Возможны резкие, грубые приказы с выраженным или не выраженным, но подразумеваемым субъектом в личных предложениях: (*Ти*) *да мълчиш!* Более мягкое побуждение (особенно если требуемое действие совпадает с желаниями пациента или адресата): *Да му се дадат три дни почивка!* Модальность необходимости присутствует в вопросительных предложениях, выражающих скрытую просьбу: *Да те (по)питам нещо?* Семантика сожаления присутствует в восклицательных конструкциях: *Да направи такава беля!* *Да*-конструкции с плюсквамперфектом обычно передают семантику желательности, совета или (реже) необходимости или долженствования: *Да беше*

отишъл на лекар! При этом возможны и контрафактивные употребления: *Да бях му писал навреме...* В контексте отрицания да-конструкция с глаголом в презенсе может выражать значение опасения или предостережения: *Да не паднеш!*

Как уже было сказано, в данной статье мы ограничимся анализом использования видовых форм в некоторых независимых да-конструкциях в сопоставлении с русским, прежде всего, в общих вопросах, оформленных при помощи да-форм, с целью выявления случаев реализации общефактического значения НСВ, как одного из частных значений НСВ.⁴ В общих вопросах с да-конструкциями могут использоваться презенс, аорист (*Ти да не заспа?*) и перфект, все лица и числа глаголов.

2 Да-конструкции с глаголом в форме презенса

В этом параграфе мы остановимся сначала на да-вопросах без вопросительной частицы *ли* в форме второго лица настоящего времени (1). Такие формулировки представляют собой более мягкий вариант прямых вопросов с частицей *ли* без *да* (2):

(1) *Да познавате* някого от трети курс?

(2) *Познавате ли* някого от трети курс?

При оформлении вопроса без частицы *ли* используются, как правило, глаголы НСВ, называющие состояние или деятельность. В русском языке предложенным болгарским примерам соответствуют стандартные вопросы, оформленные при помощи отрицания, как правило, в настоящем времени (3):

(3) Ты никого *не знаешь* с третьего курса (наравне с Ты кого-нибудь *знаешь* с третьего курса?).

Иначе надо трактовать болгарские да-вопросы с отрицанием. Они отличаются тем, что с их помощью говорящий высказывает свою собственную интерпретацию наблюдаемой ситуации, возможный вывод или догадку. Так, например, обращенный к собеседнику вопрос *Да не плачеш?* (пример из Ницолова 2007) отличается от собственно вопроса *Плачеш ли?* тем, что в нем (а) содержится предположение ‘ты плачешь’ и (б) имплицитно ожидается, что собеседник опровергнет его предположение, вытекающее из соображения, что действие ‘плакать’ для

⁴ Частным значениям НСВ в русском языке, и общефактическому в том числе, посвящено множество исследований [Гловинская 2001, Падучева 1991, 1996 и 2013, Шатуновский 2009]. Специальные исследования были посвящены референтному статусу глагольной предикации в частном вопросе [Mehlig 2001, Мелиг 2002 и 2013]. Что касается болгарского языка, использованию видо-временных форм в общем вопросе специального внимания не уделялось, хотя общефактическое значение НСВ отмечалось как для форм аориста, так и для форм перфекта [Андрейчин 1944 и 1976, Маслов 1959, Станков 1976].

собеседника является нежелательным. Иными словами, спрашивающий ожидает отрицательного ответа на свое предположение (*He, не плача*).⁵

В русском языке подобное предположение может выражаться при помощи конструкции с вопросительным местоимением *что* (*Ты что, плачешь?*) и отражать удивление говорящего (4):

- (4) – Какими же судьбами? Вы что, *живёте* теперь на этой ветке?
 – *Да нет, не живу*, а так, гощу у одного приятеля. Да вы его знаете.
 [Ю.О. Домбровский. Ручка, ножка, огуречик (1977)] (Национальный корпус русского языка, далее НКРЯ)

Более того, возможны случаи, когда предикатом названо нежелательное для собеседника, но и неприятное, неприемлемое для спрашивающего действие. В таких вопросах конструкции с вопросительным местоимением *что* в русском и с частицей *да* в болгарском подчеркивают как бы нежелание говорящего верить в свое собственное предположение (ср. обращение **ах, ты мудар** [**мухльо такъв**] в примере (5)) и призывают собеседника дать отрицательный ответ на вопрос.

- (5)
 (а) – Ты *чего, собираешься* бандитам деньги возвращать? **Ах ты, мудар!**
 [А.В. Литвиненко. ЛПГ – Лубянская преступная группировка (2002)]
 (б) – *Абе да не смяташ* да връщаш парите на бандитите? **Мухльо такъв!**
 (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

В примере (6), наоборот, высказанное спрашивающим предположение собеседником подтверждается, а о том, что речь идет о нежелательной, неприятной ситуации, можно судить по контексту (**виновато поежился** [**виновно потръпна**]):

- (6)
 (а) – Вы *что, боитесь* идти к сыну? – перебил Николас. – Время тянете? Улыбка на лице Аркадия Сергеевича из хитрой сделалась смущенной.
 – **Честно говоря, робею.** – Депутат виновато поежился. [Борис Акунин. Ф. М. (2006)]
 (б) – *Да не ви е страх* да отидете при сина си? – прекъсна го Николас.
 – Печелите време май? Усмивката на Аркадий Сергеевич от лукава стана смутена. – **Честно казано, не смея** – виновно потръпна депутатът.
 (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

⁵ Р. Ницолова объясняет такую импликацию тем, что ситуация 'плакать' для собеседника является нежелательной (2007: 17–18).

В перечисленных примерах с *да* не называется состояние и используются глаголы НСВ. Совершенный вид в таких вопросах не употребляется.⁶ В общих положительных *да*-вопросах с глаголом в форме 2 л. без частицы *ли* в настоящем времени тоже не возникает феномена конкуренции видов. Как видно из приведенных ниже примеров, СВ возможен при дополнительном вопросе (с добавлением при этом частицы *А*) со смещением иллокутивной силы в сторону предложения о действии, скорее, альтернативном (8):

- (8) – Виджали ли сте друг път тези хора? – попита. [...]
 – Не! Сигурна съм.
 – *А да ми кажете* – как изглеждаха? (БНК)

В такой ситуации НСВ возможен (хотя и с большой натяжкой) только при поддерживаемой контекстом неопределенной кратности действия, как в примере (9), но не в общефактическом значении:

- (9) *Да ми казвате* всеки ден менюто?

Да-вопросы с глаголом в форме 1 или 3 лица могут оформляться при помощи глаголов СВ в презенсе – примеры (10) и (11):

- (10) *Да купя* билети(те)?
 (11) *Да (го) напише* Елена доклада? Ще се справи.

Вопросительные по форме предложения (10) и (11) отличаются от собственно вопроса (1) тем, что в них содержится не собственно вопрос, а скорее вопрос-предложение; их невозможно заменить на вопрос с частицей *ли* без *да* (**Купя ли билети?*, **Напише ли Елена доклада?*), возможны только вопросы с *да* и *ли* одновременно – ср. примеры (10а) и (11а):

- (10а) *Да купя ли* билети?
 (11а) *Да напише ли* Елена доклада? Ще се справи.

Более того, если учитывать и интонационное оформление, то фразы (10) и (11) можно рассматривать как утвердительно-вопросительные, в то время как (10а) и (11а) представляют собой собственно вопросы.

⁶ Конструкции типа *да не* + СВ используются для выражения предостережения (*Да не паднеш!* [Смотри, не упади!]) и в вопросах и предположениях в презенсе невозможны.

В рассматриваемых *да*-вопросах с глаголом в презенсе возможен также НСВ, если речь идет об известном обоим собеседникам действии (см. примеры (12) и (13)):

(12) *Да купувам билетите?*

(13) *Да (го) пише* Елена доклада? Ще се справи.

В русском языке болгарским примерам (10) и (10а) соответствует инфинитивный вопрос-предложение с глаголом СВ (10б), а (примеру 12) – такой же инфинитивный вопрос с глаголом НСВ (162). Отметим при этом, что поскольку в обоих примерах субъект никак не выражен, они могут относиться только к говорящему:

(10б) Билеты *купить*? (Мне *купить* билеты?)

(12б) Билеты *покупать*? (Мне билеты *покупать*?)

Если же субъект действия не является участником коммуникации (т.е. глагол стоит в 3 лице), как в примерах (11) и (11а), а также в (13), то вопросительные *да*-предложения, выражающие собственно вопрос, предложение или пермиссив на русском будут оформляться иначе – см. соответственно, примеры (11б) и (13б):

(11б) Может, Елене доклад *написать*? Она справится. (Может, Елене доклад *написать*?)

(13б) Может, Елене доклад *писать*? Она справится.

Таким образом, в *да*-вопросах с глаголом в форме 1 или 3 лица без вопросительной частицы *ли* может реализоваться общефактическое значение НСВ, называющее конкретное единичное действие, мыслимое как факт. Именно поэтому и возникает феномен конкуренции видов и в одних и тех же контекстах возможны глаголы обоих видов. Вопросительные *да*-конструкции, в которых глагол стоит в форме 1 лица соответствуют русским инфинитивным вопросительным предложениям, в которых подразумевается, что действие совершается говорящим; при этом субъект может оставаться невыраженным. Если же глагол стоит в 3 лице, то агенс выражается обязательно.

В *да*-вопросах с частицей *ли* в презенсе также могут использоваться как глаголы СВ, так и глаголы НСВ. При этом вопросительная *да*-конструкция с *ли* используется не в отношении собеседника, а касательно самого говорящего или третьего лица:

(14) *Да нахраним / нахранят ли* кучето?

Пример (14) с глаголом СВ представляет собой обычный способ спросить о необходимости совершения действия, которое не обязательно входит в пресуппозиционный фон ситуации. В русском одним из самых частотных соответствий таким образом оформленных вопросов являются инфинитивные⁷ предложения с СВ глагола при дательном субъекта, который может выражаться эксплицитно (16), если относится к 3 лицу, или подразумеваться (15), если агенс – это сам говорящий:

(15) (Нам) *покормить* собаку?

(16) Им *покормить* собаку?

И в русском, как и в болгарском, задается прямой вопрос о необходимости выполнения определенного действия самим спрашивающим или третьим лицом. Кроме того, если речь идет о 1-м лице, то это может быть также предложение самому произвести действие.

Как видно из приведенных ниже примеров, в обоих языках для выражения однократного результативного действия возможны и глаголы НСВ (см. примеры (17) и (18)):

(17) *Да храним / хранят ли* кучето?

(18) (Нам) / Им *собаку* кормить?

И в этом случае возможность замены совершенного вида глагола несовершенным связана с тем, что существует пресуппозиция необходимости совершения действия и вопрос касается самого факта – быть ему или не быть в исполнении конкретных лиц, участников ситуации.

Таким образом, в *да*-вопросах с частицей *ли* в болгарском, как в примере (17), необходимость совершения действия, его обычный (возможно, запланированный) характер и ожидаемость делают возможным использование *да*-форм глаголов НСВ в значении, близком к общефактическому с оттенком значения 'приступ к действию'. Не отличается от логики выбора в болгарском также и использование инфинитива НСВ в русском примере (18). Ср. в этой связи также замечание О.П. Рассудовой о том, что «действие, называемое инфинитивом, может предполагаться самой ситуацией, и тогда мы тоже встречаемся с употреблением НСВ» (Рассудова 1982: 104).

3 *Да*-конструкции с глаголом в форме перфекта

В *да*-вопросах с перфектом НСВ "как (19)" речь идет о возможных конкретных (единичных) действиях, о которых говорящий предполагает, что они могли быть

⁷ Вообще считается, что в русском языке одним из самых частотных соответствий *да*-конструкции является инфинитив (см. более подробно об этом Иванова 2014).

совершены собеседником. При этом говорящий имплицитно пытается выяснить причины последствий (возможно негативных – например, посуда грязная) произведенного действия, т.е. в вопросе содержится и скрытое предположение, что действие было совершено. Именно поэтому так поставленный вопрос может вызвать и встречный вопрос: *Да, защо?* / *Не, защо?*

(19) *Да си правила* (вчера) баница? (*Да, защо?* / *Не, защо?*)

Таким образом сформулированный вопрос реализуется в модальности предположения в отличие от обычных вопросов с НСВ аористом (напомним, что аорист в *да*-вопросах не появляется). Ср. пример (19а), представляющий собой прямой вопрос, ответом на который может быть обычное *Да* / *Нет*. Интерпретация действия в (19) как общефактического конкретно-референтного связана еще и с тем фактом, что в соответствующем вопросе без *да* (19а) используется НСВ аорист, передающий именно конкретную разновидность общефактического значения (обобщенно-фактическое значение по Маслову):

(19а) *Прави ли* вчера баница?

В русском языке вопросы-предположения типа (19) переводятся при помощи прошедшего времени НСВ в его общефактическом (конкретном) значении – ср. (20):

(20) Ты вчера пирог *не* пекла? (*Да, а что?* / *Нет, а что?*)

Прямые вопросы, как (19а) не обязательно переводятся с отрицанием, ср. (21а):

(21а) Ты *пекла* вчера пирог (как собиралась)?

Следующие примеры (22) – (25) из НКРЯ также показывают, что и в *да*-вопросе без *ли*, а и в собственно вопросе с *ли* несовершенный перфект передает общефактическое (конкретное) значение:

(22)

(а) – Ах, да... Ритка мою машину случайно *не брала*? [Татьяна Полякова. Миллионерша желает познакомиться (2002)]

(б) – Аха, да... Рита случайно *да е вземала* моята кола? (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

(23)

(а) – Ты *брала* мою машину? – На кой черт она мне? – в сердцах ответила Ритка.

(б) – *Вземала ли си* колата ми? – За какъв дявол ми е колата ти? – ядосано отвърна Рита. (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

(24)

(а) – А ты случаем девочку чекистам *не показывал*?

(б) – А случайно *да си показвал* момичето на чекистите? (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

(25)

(а) – *Заходил* кто-нибудь? - Гуталин заходил,—сказала Гута, чуточку помедлив.

(б) – *Да е идвал* някой? - Гуталин идва—каза Гута след кратко колебание. (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

Таким образом, мы видим, что некоторые вопросительные *да*-конструкции с презенсом глагола, а также вопросы с перфектом могут выражать общефактическое значение в его конкретной (конкретно-референтной, или, в иной терминологии, единично-фактической) разновидности.

Вопросительные *да*-конструкции с глаголами СВ отличаются особой прагматической нагруженностью. Так например, в (26), в зависимости от интонации, может выражаться (а) надежда на то, что было совершено незапланированное действие (и был достигнут желаемый или, по крайней мере, положительно оцениваемый результат), и в этом случае можно говорить о конкуренции с НСВ, или (б) упрек за недостижение результата (по сути этот вопрос может быть риторическим, а не чистый вопрос о том, было ли совершено действие или нет):

(26) *Да си направила* баница вчера?

Болгарской конструкции (26) в зависимости от интонационного оформления и иллокутивной силы в русском языке соответствуют (27), если это собственно вопрос, или (28), если это упрек:

(27) Ты пирог вчера *(не) испекла*?

(28) Ты (разве) вчера *испекла* пирог?[Ты что, *испекла* вчера пирог?].

Что касается общефактического экзистенциального значения НСВ перфекта, то и вопросы с *да* (29), и вопросы без *да* (30), как и русское соответствие (31), передают его без ограничений:

(29) *Да си правила* някога баница?

(30) *Правила ли си* някога баница?

(31) Ты когда-нибудь пирог с брынзой *делала*?

Ср. также примеры (32) – (34) из параллельного русско-болгарского корпуса, в которых нереферентный характер действия в риторических вопросах делает возможным их перевод (вне зависимости от вида исходного предиката) при

помощи несовершенного перфекта, выражающего экзистенциальную разновидность общефактического значения.

- (32) Сразу сказал: „Зачем полезли на телевидение? Кто вас *просил*? Сидели бы себе тихо. – И веднага добави: „Защо отидохте в телевизията? Да ви е *молил* някой? Да си бяхте кротували. (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)
- (33) – Но *видели* ли вы когда-либо кого-нибудь на балу без галстука? [М. А. Булгаков. Мастер и Маргарита (1929-1940)]
– Но *да сте виждали* някого на бал без папийонка? (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)
- (34) – А кто меня *спросил*? [Татьяна Полякова. Миллионерша желает познакомиться (2002)]
– А *някой да ме е питал*? (НКРЯ, русско-болгарский параллельный корпус)

Как было уже показано в других наших работах (Славкова 2015а, 2015б), перфект НСВ в повествовательных высказываниях, в общих и частных вопросах без *да* выражает общефактическое экзистенциальное значение, в то время как общефактическое конкретное (обобщенно-фактическое по Маслову) передается при помощи аориста НСВ. Что же касается вопросов с *да*, то ситуация несколько иная. Несовершенный аорист в *да*-конструкциях не используется вообще, а совершенный аорист используется только в вопросах с отрицанием: *Ти да не заспа? Ти да не се удари?* Невозможность использования *да*-конструкций несовершенного аориста обычно объясняется тем, что нефактивность высказывания несовместима с семантикой свидетельского времени (Ницолова 2007b, 2008: 427).⁸ Уместность же в *да*-вопросах как раз формы перфекта можно объяснить тем, что она используется не в своем основном (перфектном) значении (как было неоднократно замечено, в т.ч. в работах Ницолова 2008, Ласкова 2009, перфект в *да*-конструкциях реализует абсолютное значение: «в *да*-изречениях презентные и перфектные формы са абсолютни и не сигнализируют ориентацията на действието» (179), а в значении конклюдзива, поскольку выражает предположение говорящего, основанное на некоем логическом умозаключении. В результате, формы несовершенного перфекта в *да*-вопросах соответствуют вопросу, который выражается обычно НСВ аористом, и переводит его в модальность предположения, т.е. представляют собой регулярную замену НСВ аориста. Если же *да*-вопрос соответствует обычному вопросу с перфектом, то в обоих случаях реализуется экзистенциальная разновидность общефактического значения несовершенного перфекта.

⁸ Однако в скобках заметим, что вполне возможен отрицательный вопрос с имперфектом, который как раз и является одним из свидетельских времен: *Ти да не спеше?*

4 Заключение

Проведенный выше анализ позволяет сделать следующие выводы. В да-вопросах без вопросительной частицы *ли* с глаголом в форме 2 л. настоящего времени не возникает феномена конкуренции видов, так как СВ, хотя он и возможен, используется в иллокутивных актах предложения об альтернативном действии (с расширением грамматической конструкции за счет частицы *а*) или просьбы.

В да-вопросах с предикатом в форме 1 или 3 л. в презенсе возможен как СВ, так и НСВ, т.е. реализуется общефактическое значение НСВ, называющее конкретное единичное действие, мыслимое как факт. Возникает феномен конкуренции видов, и в одном и том же контексте могут употребляться парные глаголы обоих видов (правда, с минимальными прагматическими нюансами⁹). Такие конструкции полностью синонимичны вопросам с *да* и *ли* одновременно. В русском вопросительным да-конструкциям с предикатом в форме 1 и 3 лица соответствуют вопросы с инфинитивом глаголов как СВ, так и НСВ и с субъектом в дативе (дательный субъекта обязателен, если агенсом не является сам говорящий). В обоих языках в таких вопросах реализуется общефактическое значение НСВ, называющее конкретный факт однократного действия (единично-фактическое) с оттенком значения 'приступ к действию' в конструкциях 'предстоящего действия'.

Если же вопрос касается плана прошедшего, то формы перфекта могут выражать общефактическое конкретное и общефактическое экзистенциальное. В первом случае семантика да-конструкции предположения соответствует аористу НСВ в вопросах без *да*, т.е. берет на себя функции аориста в несвидетельской конструкции. В русском таким конструкциям соответствует обычный вопрос с глаголом НСВ в конкретной разновидности общефактического значения. При этом действия, выраженные прошедшим временем НСВ в русском и перфектными да-конструкциями с глаголами НСВ в болгарском, можно интерпретировать как однократные и результативные. Имеет место таким образом конкуренция с СВ.

Что касается вопросов с да-формами в перфекте, соответствующих не вопросу с аористом НСВ, а обычному вопросу с НСВ перфектом, и их русских соответствий, в обоих языках глагольные формы относятся к общефактическому экзистенциальному и конкуренции с СВ не возникает.

ЛИТЕРАТУРА

- Silje S. ALVESTAD, 2017: Aspect use in Slavic infinitives and corresponding da-constructions. *Oslo Studies in Language (OSLa)* 9/1. 5–16.
 Stephen M. DICKEY, 1995–Dickey S.M. A Comparative Analysis of the Slavic Imperfective General-Factual. *Journal of Slavic Linguistics* 3/2. 288–307.

⁹ Вопросы, различающиеся только видом предиката, могут относиться к разным речевым актам.

- Stephen M. DICKEY, 2000: *Parameters of Slavic Aspect*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- Hans-Robert MEHLIG, 2001: Verbal Aspect and the referential Status of verbal Predicates: On Aspect Usage in Russian Who-Questions. *Journal of Slavic Linguistics*. 9/1. 99–125.
- Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2018: Predmetni da-odvisniki v slovensko-ruski sopostavitvi. *Slavistična revija* 66/2. 213–233.
- Любомир АНДРЕЙЧИН, 1976: Андрейчин Л. Към характеристиката на перфекта (минало неопределено време) в българския език. Помагало по българска морфология. София: Наука и изкуство. 277–286.
- [Ljubomir ANDREJČIN, 1976: Kām harakteristikata na perfekta (minalo neopredeleno vreme) v bālgarskiya ezik, *Pomagalo po bālgarska morfologija*. Sofija: Nauka i izkustvo. 277–286.]
- Любомир АНДРЕЙЧИН, 1978: Андрейчин Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус
- [Ljubomir ANDREJČIN, 1978: *Osnovna bālgarska gramatika*. Sofija: Hemus.]
- Марина Я. ГЛОВИНСКАЯ, 2001: Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола. М.:Азбуковник
- [Marina Ja. GLOVINSKAJA, 2001: Mnogoznačnost' i sinonimija v vido-vremennoj sisteme russkogo glagola. Moskva: Azbukovnik.]
- ГРАМАТИКА, 1998: Граматика на съвременния български книжовен език в три тома. Том 2: Морфология. Част втора. София: Абагар.
- [GRAMATIKA, 1998: Gramatika na sāvremennija bālgarski knižoven ezik v tri toma. Том 2: Morfologija. Čast vtora. Sofija: Abagar.]
- Елена Ю. ИВАНОВА, 2014: Русские параллели болгарской да-конструкции, Субјунктив со посебен отврт на македонските да-конструкции, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. 107–161.
- [Elena Ju. IVANOVA, 2014: Russkie paralleli bolgarskoj da-konstrukcii. *Subjunctive so poseben otvrt na makedonskite da-konstrukcii*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite. 107–161.]
- Елена Ю. ИВАНОВА, 2018: Да-конструкция как фактор синтаксической дифференциации славянских языков. Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов. Белград, 20–27 августа 2018 г. Доклады российской делегации. Москва: Институт славяноведения РАН. 171–205.
- [Elena Ju. IVANOVA, 2018: Da-konstrukcija kak faktor sintaksičeskoj differenciacii slavjanskih jazykov. *Slavjanskoe jazykoznanie. XVI Meždunarodnyj sjaezd slavistov. Belgrad, 20–27 avgusta 2018 g. Doklady rossijskoj delegacii*. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN. 171–205.]
- Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР, 2014: Да-конструкциите во црковнословенските ракописи од македонска редакција. Субјунктив со посебен отврт на македонските да-конструкции, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. 162–169.
- [Elka JAČEVA-ULČAR, 2014: Da-konstrukciite vo crkovnoslovenskite rakopisi od makedonska redakcija, *Subjunctive so poseben otvrt na makedonskite da-konstrukcii*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite. 162–169.]

- Илияна КРЪПОВА, 1998: Модални глаголи, да-конструкции и типове модальност. Пловдивски университет «Паисий Хилендарски» – Научни трудове – Филология 36/1. 111–120.
- [Ilijana KRĀPOVA, 1998: Modalni glagoli, da-konstrukcii i tipove modalnost. *Plovdivski universitet "Paisij Hilendarski"* – *Naučni trudove – Filologija*. 36/1. 111–120.]
- Ласка ЛАСКОВА, 2010: Перфект и плюсквамперфект в подчинени да-изречения при глаголи за възприятие, Приложение 2009 *Български език*. 169–85.
- [Laska LASKOVA, 2010: Perfekt i pljuskvamperfekt v podčineni da-izrečenija pri glagoli za vāzprijatie. *Priloženie 2009 Bālgarski ezik*. 169–85.]
- Ласка ЛАСКОВА, 2008: Гледната точка в изказвания с глагол за възприятие видя. *Български език*. LV/4. 44–58
- [Laska LASKOVA, 2008: Glednata točka v izkazvanija s glagol za vāzprijatie vidja. *Bālgarski ezik*. LV/4. 44–58.]
- Юрий С. МАСЛОВ, 1959: Глагольный вид в современном болгарском литературном языке (значение и употребление). Вопросы грамматики болгарского литературного языка. С.Б. Бернштейн. Москва: Издательство АН СССР. 157–312.
- [Jurij S. MASLOV, 1959: Glagol'nyj vid v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke (značenie i upotreblenie). *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo jazyka*. S.B. Bernštejn. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR. 198. 157–312.]
- Ханс-Роберт МЕЛИГ, 2002: Вид и референциальный статус глагольной предикации в тексте. Употребление видов в вопросах с местоимением кто. Основные проблемы русской аспектологии. Санкт-Петербург: Наука. 128–150.
- [Hans-Robert MELIG, 2002: Vid i referencial'nyj status glagol'noj predikacii v tekste. Upotreblenie vidov v voprosah s mestoimeniem kto", *Osnovnye problemy russkoi aspektologii*. Sankt-Petersburg: Nauka. 128–150].
- Ханс-Роберт МЕЛИГ, 2013: Общефактическое и единично-фактическое значения несовершенного вида в русском языке. Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология № 4. 19–46.
- [Hans-Robert MELIG, 2013: Obščefaktičeskoe i edinično-faktičeskoe značenija ne-soveršennogo vida v russkom jazyke", *Vestnik Moskovskogo univetsiteta*. Ser. 9. *Filologija* № 4. 19–46].
- Руселина НИЦОЛОВА, 2007a: Българските да-форми в балкански контекст. *Litera et lingua. Series Dissertationes*. vol. 1. В сети.
- [Ruselina NICOLOVA, 2007a: Bālgarskite da-formi v balkanski kontekst. *Litera et lingua. Series Dissertationes*. vol. 1. V seti.]
- Руселина НИЦОЛОВА, 2007b: Изречения с да-форми, означаващи възможност, в разговорната реч. Трудове на Великотърновския университет «Св.Св. Кирил и Методий», Филологически факултет, Езикознание. Велико Търново. 11–22.
- [Ruselina NICOLOVA, 2007b: Izrečenija s da-formi, označavašti vāzmožnost, v razgovornata reč. *Trudove na Velikotārnovskija universitet "Sv.Sv. Kiril i Metodij"*, *Filologičeski fakultet, Ezikoznanie*. Veliko Tārnovo. 11–22.]
- Руселина НИЦОЛОВА, 2008: Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство «Климент Охридски».
- [Ruselina NICOLOVA, 2008: *Bālgarska gramatika. Morfologija*. Sofija, Universitetsko izdatelstvo «Kliment Ohridski».]

- Елена В. ПАДУЧЕВА, 1991: К семантике несовершенного вида в русском языке: общефактическое и акциональное значение. Вопросы языкознания № 6. 34–45.
[Elena V. PADUČEVA, 1991: K semantike nesoveršennogo vida v rusском jazyke: obščefaktičeskoe i akcional'noe značenie. *Voprosy jazykoznanija*, № 6. 34–45.]
- Елена В. ПАДУЧЕВА, 1996: Семантические исследования. Москва: Школа «Языки русской культуры».
[Elena V. PADUČEVA, 1996: *Semantičeskie issledovanija*. Moskva: Škola «Jazyki russoj kul'tury».]
- Елена В. ПАДУЧЕВА, 2013: Русский имперфектив: инвариант и частные значения. Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология № 4. 7–18.
[Elena V. PADUČEVA, 2013: Russkij imperfektiv: invariant i častnye značeniya", *Vestnik Moskovskogo univetsiteta, Ser. 9, Filologija*. № 4. 7–18.]
- Константин Попов, 1963: По вопросу за българския конюнктив. Език и литература. № 5. 100–06.
[Konstantin POPOV, 1963: Po vāprosa za bălgarskiya konjunktiv. *Ezik i literatura*. №.5. 100–106.]
- Ольга П. РАССУДОВА 1982: Употребление видов глагола в современном русском языке. Москва: Русский язык.
[Ol'ga P. RASSUDOVA, 1982: *Upotreblenie vidov gragola v sovremennom rusском jazyke* Moskva: Russkij jazyk].
- Светлана СЛАВКОВА, 2015a: Использование глагольных времен при выражении общефактического значения НСВ в болгарском языке, Вестник СПбГУ. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика 3. 153–168.
[Svetlana SLAVKOVA, 2015a: Ispol'zovanie glagol'nyh времен pri vyraženiі obščefaktičeskogo značeniya NSV v bolgarskom jazyke. *Vestnik SPbGU. Serija 9. Filologija. Vostokovedenie. Žurnalistika*. 3. 153–68].
- Светлана СЛАВКОВА, 2015b: Общефактическое значение НСВ в частном вопросе в болгарском языке. Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития. Киото. 263–270.
[Svetlana SLAVKOVA, 2015b: Obščefaktičeskoe značenie NSV v častnom voprose v bolgarskom jazyke *Aspektualnaja semantičeskaja zona: tipologija system i scenarii diahroničeskogo razvitija*. Kyoto. 263–270.]
- Светлана СЛАВКОВА, 2018: Выражение общефактического значения в прошедшем и в будущем времени в русском и болгарском языках. *Contributi italiani al XVI Congresso Internazionale degli Slavisti*. Firenze: FUP. 121–137.
[Svetlana SLAVKOVA, 2018: Vyraženie obščefaktičeskogo značeniya v prošedšem i v buduščem vremeni v rusском i bolgarskom jazykah. *Contributi italiani al XVI Congresso Internazionale degli Slavisti*. Firenze: FUP. 121–137.]
- Валентин Станков, 1976: Конкуренцията на глаголните видове в българския нижовен език. София: Издателство на Българската академия на науките
[Valentin STANKOV, 1976: Konkurencijata na glagolnite vidove v bălgarskija knižoven ezik. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.]
- Младен Ухлик, Андрея Желе, 2018. DA-предложения при глаголах желания и побуждения в словенском языке. *Вопросы языкознания*. 2018. № 5. 87–113.

- [Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2018: DA-predloženija pri glagolah želanija i pobuždenija v slovenskom jazyke (Da-clauses as complements of desiderative and manipulative verbs in Slovenian), *Voprosy Jazykoznanija* 2018. №. 5. 87–113.]
- Красимира ЧАКЪРОВА, 2008: Повелителните да-конструкции в съвременния български език и проблемът за “българският конюнктив”. *Славистика III*. Пловдив. 98–112.
- [Krasimira ČAKĀROVA, 2008: Povelitelnite da-konstrukcii v sāvremennija bālgarski ezik i problemāt za ‘bālgarskija konjunktiv’. *Slavistika III*. Plovdiv. 98–112.]
- Игорь ШАТУНОВСКИЙ, 2009: *Проблемы русского вида*. Москва: Языки русской культуры.
- [Igor’ Šatunovskij, 2009: *Problemy russkogo vida*. Moskva, Jazyki russkoj kul’tury.]

POVZETEK

Prispevek obravnava posebnosti rabe nedovršnega vida, ki dejanje zgolj poimenuje (rus. *общефактическое значение* 'splošnodejanski pomen') v bolgarskih odločevalnih vprašanjih s členkom *da* in brez členka *li* (*Да купувам билетите?* 'Naj kupim karte?'). Raba nedovršnikov je lahko v teh primerih konkurenčna z rabo dovršnikov (*Да купя билетите?* 'Naj kupim karte?'). Analiza kaže, da se nedovršniki dejanj s splošnim pomenom v tovrstnih vprašanjih uporabljajo v sedanjiku in pretekliku.

Sedanjiška oblika povedka v *da*-vprašanjih lahko označuje **enkratno konkretno dejanje**, obravnavano kot dejstvo (*Да пише Елена доклада?* 'Ali naj Elena (sploh) piše referat?'). Vendar je tudi v tem primeru možna raba dovršnikov (*Да напише Елена доклада?* 'Ali naj Elena (sploh) napiše referat?'). V ruščini tem vprašanjem ustrezajo vprašanja z nedoločnikom v dovršniku ali nedovršniku (*Елене доклад писать/написать?* »Ali naj Elena (sploh) piše/napiše referat?«)

Če se vprašanje nanaša na preteklost, lahko pretekliške oblike nedovršnikov v bolgarskih in ruskih odločevalnih vprašanjih izražajo tako **enkratno konkretno dejanje**, ki izpostavlja zlasti obstoj dejanja (bolg. *Да си правила баница (вчера)?* = rus. *Ты пекла вчера пирог?* = Ali si (včeraj) pekla pito?), kot tudi **vprašanje o obstoju dejanja sploh** (bolg. *Да си правила [някакога] баница?* rus. *Ты когда-нибудь пирог пекла?* = Ali si sploh kdaj pekla pito?). Pri prvem primeru s konkretnim dejanjem je v bolgarščini možna vidna konkurenca (*Да си правила баница (вчера)?* / *Да си направила баница (вчера)?*), pri drugem, ki obravnava obstoj dejanja sploh, pa ne.

UDK 81'367.4:81'373:81'322

Polona Gantar

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

apolonija.gantar@guest.arnes.si

Špela Arhar Holdt

Fakulteta za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

spela.arharholdt@ff.uni-lj.si

Senja Pollak

Inštitut Jožef Stefan, Ljubljana

senja.pollak@ijs.si

LEKSIKALNE NOVOSTI V BESEDILIH RAČUNALNIŠKO POSREDOVANE KOMUNIKACIJE

V prispevku opišemo leksikalno analizo izluščenih podatkov za določen kolokacijski okvir iz korpusov Janes in Kres ter predstavimo rezultate, ki so zanimivi za spremljanje leksikalnih novosti v slovenski leksiki in za njeno posodobitev v slovarjih. Izluščene podatke smo analizirali primerjalno glede na aktualne slovarje za slovenščino z vidika še neregistriranega besedišča, z vidika vstopanja v tipične kolokacije in stalne zveze ter z vidika pomenskih sprememb. Jezikoslovna analiza izluščenih kolokacij je med drugim pokazala, da je mogoče s primerjalno analizo prepoznati glavne značilnosti in trende leksikalnih novosti ter zaznati problematične točke, kjer leksikalne novosti zlasti pod vplivom tujejezičnih elementov v slovenščino vnašajo tudi spremembe v zapisu in skladenjski vlogi.

Ključne besede: kolokacije, leksikologija, nestandardna slovenščina, slovarska baza, korpusna analiza

This article presents a lexical analysis of data extracted for a specific collocation window from the Janes and Kres corpora of Slovene. The results of the analysis are shown to be of interest in the monitoring of lexical innovations in Slovene vocabulary and for updating dictionaries. The extracted data were compared with existing dictionaries of Slovene in terms of new vocabulary, typical collocations, and set phrases, as well as semantic shifts. The linguistic analysis of the extracted collocations shows, among other things, that a contrastive comparison can be used to identify the main characteristics and trends regarding lexical innovations, as well as to highlight their problematic aspects—e.g., when lexical innovations—particularly when under the influence of foreign language elements—also introduce changes in spelling and syntactic roles.

Keywords: collocations, lexicology, nonstandard Slovene, dictionary database, corpus analysis

1 Uvod: Predstavitev problema in teoretično ozadje

Digitalna doba prinaša na področje slovaropisja številne novosti, med katerimi so zlasti pomembne optimizacije slovaropisnih delotokov. Računalniško podprta metodologija omogoča časovno učinkovito obdelavo velike količine jezikovnega gradiva in urejanje rezultatov v podatkovne baze, ki so že v izhodišču zasnovane karseda širokonamensko. Premik slovaropisnega interesa od priprave posameznega slovarja do gradnje slovarskih podatkovnih baz prinaša potrebo po širšem spremljanju jezikovne produkcije in beleženju njenih značilnosti ne glede na to, ali bodo podatki objavljeni v določenem slovarskem viru ali ne. Če je bila v preteklosti glavna naloga zbiranje in selekcija jezikovnih podatkov za vključitev v slovar, je danes ključno urejanje podatkov z namenom omogočiti njihovo optimalno izrabo, vključno s prikazom, ki mora biti za uporabnika informativen in smotr. Prvič v zgodovini slovaropisja se tako srečujemo s podatkovnim obiljem, ki na eni strani prinaša možnost za širok, celosten oz. nepaberkovalen pristop h gradivu, na drugi pa potrebo po dobrem poznavanju uporabljenih postopkov in izvornih jezikovnih virov, saj v nasprotnem primeru rezultatov v podatkovnih bazah ni mogoče ustrezno umestiti in opredeliti.

Med jezikovnimi viri, ki zaslužijo podrobno razumevanje z vidika vrednosti za slovensko slovaropisje, je korpus računalniško posredovane komunikacije (RPK) Janes (Fišer 2018). Komunikacija, kot poteka prek družbenih omrežij, spletnih forumov in blogov, odraža jezikovne lastnosti, ki so značilne za digitalni medij in posebnosti njegove rabe. Korpus Janes tako prinaša besedišče, ki ne odraža le novosti v družbeni realnosti, ampak tudi novosti, ki nastajajo iz značilnosti sodobnega spletnega komuniciranja (Crystal 2001: 17 uvede pojem *netspeak*). Na leksikalni ravni se študije novosti osredotočajo na primerjavo besedišč in stilističnih posebnosti znotraj različnih žanrov (Tagliamonte 2016) ter na zaznavanje neologizmov (Grieve idr. 2017). Na ravni leksikalne semantike se vse bolj uveljavlja prepoznavanje pomenskih sprememb, bodisi z diahronega vidika (Mitra idr. 2015, Hamilton idr. 2016) bodisi z vidika primerjave ciljnega korpusa z referenčnim korpusom (Cook idr. 2013). Za slovenščino je bil pri zaznavanju pomenskih premikov uporabljen pristop distribucijskega modeliranja (Fišer in Ljubešić 2018), rezultati pa so se pokazali kot dragocen aplikativni vir za sodobno slovaropisje.

V pričujočem prispevku h gradivu korpusa Janes pristopamo z avtomatskim luščenjem kolokacij. Kolokacije kot tipične sopojavitve besed predstavljajo že od Firthovih leksikalnih študij, ki jih dobro povzema izjava »You shall know a word by the company it keeps« (1957: 179), enega ključnih modelov za prepoznavanje leksikalnih enot in razločevanje besednih pomenov. Postopek avtomatskega luščenja se osredotoča na kolokacije s samostalniki, tipičnimi za korpus Janes, npr. *sledilec, aplikacija, profil*, ter na kolokacije, ki vsebujejo samostalnike, ki se tipično pojavljajo tako v korpusu Janes kot v korpusu Kres, npr. *slika, stranka, klub*. Metodologija je bila preverjena v predhodni raziskavi, ki se je osredotočala na oceno postopkov luščenja in njihov domet (Pollak idr. 2018). Predhodna raziskava je nakazala, da so kolokacije dober pokazatelj leksikalnih novosti, tako na ravni vstopanja nove leksike in pomenskih sprememb v leksikalni fond slovenščine, kakor tudi na ravni aktualne jezikovne rabe, ki odseva družbeno in

predmetno realnost. Izhajajoč iz prvih rezultatov smo naredili v pričujoči raziskavi korak naprej in gradivo kategorizirali z vidika aplikativne vrednosti za slovensko slovaropisje.

2 Gradivo in opis metodoloških postopkov

Podatke za leksikalno analizo smo pridobili z metodo avtomatskega luščenja kolokacij iz korpusa Janes. Korpus vključuje štiri tipe računalniško posredovanih vsebin: tvite, forumske objave, novičarske komentarje in bloge (Fišer idr. 2018). Različica korpusa v0.3, iz katere smo pridobili gradivo za raziskavo, vsebuje 128.078,158 besed. Ob tem je treba povedati, da v fazi luščenja kolokacijskih kandidatov bistveno izboljšana različica korpusa Janes, tj. v0.4 (Fišer idr. 2016), še ni bila na voljo. Ena glavnih možnosti izboljšave metodološkega pristopa je tako v uporabi nove različice, ki je obsežnejša, časovno posodobljena, dodani so številni metapodatki in popravljene napake v kodiranju.

Kolokacijski podatki, ki smo jih analizirali, zajemajo kolokacije s t. i. tviterskimi lemmami in kolokacije z lemmami splošnega besedišča. Prve so bile izbrane na podlagi geslovnika, ki je bil izdelan za pripravo slovarja tviterščine (Gantar idr. 2016). Splošne leme pa vključujejo najpogostejše samostalnike v korpusu Janes, ki so hkrati tudi del najpogostejšega besedišča v referenčnem korpusu Kres (Logar in Krek 2012). Luščenje kolokacij je potekalo prek funkcije COLLOCATION orodja Sketch Engine (Kilgariff idr. 2004). Na podlagi vhodnega seznama samostalniških lem smo izluščili pridevniške, samostalniške in glagolske kolokatorje, ki se nahajajo v neposrednem besedilnem okolju, tj. eno mesto pred in za izbrano lemo. Postopki avtomatskega luščenja kolokacijskih kandidatov iz korpusov, ki so bili že izdelani pri zasnovi Leksikalne baze za slovenščino (Kosem idr. 2013) in pri izdelavi Baze kolokacijskega slovarja (Krek idr. 2016: 102), podrobneje določajo besedilni okvir kolokacij. Na podlagi obeh raziskav je ugotovljeno, da med kolokacijsko najbolj produktivne sodijo strukture s samostalniškim ali glagolskim jedrom: samostalnik + samostalnik v rodilniku, glagol + samostalnik v tožilniku in pridevnik + samostalnik, ki se ujemata v celotni paradigmi. Sledijo strukture z glagolom + samostalnikom v rodilniku. Besedilno okolje, ki zajema 1 besedo pred in 1 besedo za iskanim samostalnikom v naši raziskavi, tako v celoti pokriva najproduktivnejše skladenjske strukture. Poleg tega smo določili, da se morajo kolokatorji za samostalniške leme v korpusu pojaviti najmanj 10-krat in imeti statistično vrednost logDice (Rychlý 2008) najmanj 3. Za splošne leme smo postopek ponovili na uravnoteženem referenčnem korpusu Kres in obdržali le tiste kolokacije, ki se ne pojavljajo na seznamu referenčnega korpusa, torej kolokacije, značilne predvsem za računalniško posredovano komunikacijo.

V nadaljevanju smo najprej avtomatsko nato pa še ročno izločili nerelevantne zveze. Za avtomatsko filtriranje smo razvili postopek za izločitev (a) kolokatorjev, ki vsebujejo URL-naslove, (b) podvojitve na podlagi opuščanja diakritikov v korpusu (npr. *odlicen/odličen film*); (c) podvojitve z različno pripisano besedno vrsto istemu kolokatorju (npr. *film_top-p* in *šit_top-s*); ter (č) kolokatorjev, ki imajo pripisano različno lemo v posameznem korpusu (npr. *edin-p*, *edini-p*). Pri ročnem pregledu smo izločili še primere z napačnim pripisom leme, kar je pogosto posledica nestandardnega zapisa ali slabega delovanja označevalnikov pri lastnih, zlasti tujih imenih (npr. **arest banka* za *Erste*

Bank). Iz nadaljnje obravnave smo izločili tudi primere, kjer je kombinacija leme in kolokatorja nastopala kot del širše zveze, npr. **piti red* za *piti red bull*, ali pa zveza ni ustrezala podstavni skladenjski strukturi, zlasti ob opustitvi ločil, npr. **jutro prijatelj* za *dobro jutro, prijatelj*. Med izločenimi zvezami je bilo mogoče opaziti tudi primere, ki bi bili ob pravilni lematizaciji zanimivi tudi za nadaljnjo analizo leksikalnih novosti, npr. **gama hrana* → *GMO hrana*, **vaga vozilo* → *VAG vozilo*, **ozji družina* → *ožja družina*.

Temu je sledila leksikalna analiza, ki je temeljila na primerjavi izluščenih podatkov s stanjem v aktualnih slovarjih slovenskega jezika, dostopnih prek portala Fran:¹ zlasti s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika prve in druge izdaje (SSKJ1 in SSKJ2) ter s Slovarjem novejšega besedja slovenskega jezika (SNB). Analizirane podatke smo razdelili v tri večje skupine:² (1) prepoznavanje novih besed, (2) prepoznavanje novih pomenov besed in (3) prepoznavanje aktualne rabe, kot se kaže na ravni kolokacij in stalnih zvez. Kvantitativni rezultati leksikalne analize v posameznih fazah luščenja so prikazani v Tabeli 1.

Tabela 1: Zastopanost kolokacij glede na tip leksikalne novosti v posameznih fazah analize.

		Tvitterske leme		Splošne leme		Skupaj	%
		Kolok. levo	Kolok. desno	Kolok. levo	Kolok. desno		
Število vseh lem za leksikalno analizo³		1645	867	1105	903	4520	100
Nerelevantne leme		247	141	364	345	1097	24,3
Relevantne leme	Primer kolokacije	1398	726	741	558	3423	75,7
a) Novo besedišče	<i>tribute [skupina]</i>	298	225	52	12	587	17
b) Kolokacijske novosti	<i>projektna vlada</i>	834	315	545	220	1914	56
c) Pomenske novosti	<i>gasilska [fotka] (,skupinska‘)</i>	59	25	84	31	199	6
d) Drugo	<i>nikome ništa</i>	207	161	60	295	723	21

¹ Fran: <https://fran.si/>.

² Glede na primerjalno izhodišče s SSKJ tu predlagana razdelitev v grobem sovпада s tipologijo novejših leksike, ki je bila izdelana z namenom posodobitve in dopolnitve slovarjev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (Gložančev 2009: 13–15 in Gložančev idr. 2009).

³ Število lem po avtomatskem filtriranju.

4 Analiza leksikalnih novosti

Kot je prikazano v Tabeli 1, je bilo po ročnem pregledu v nadaljnjo analizo sprejetih skupno 3423 kolokacij tako za splošne kot twitterske leme ali kar 75,7 % avtomatsko pripravljenega gradiva. Na podlagi nadaljnje analize, kot prikazuje spodnji del Tabele 1, je bilo največ leksikalnih novosti zaznanih znotraj kolokacij in stalnih besednih zvez (56 %). Dobrih 20 % kolokacij smo opredelili z oznako »drugo«, kamor smo vključili lastna imena, tujejezične in citatne zveze ter leksikalno manj zanimive tipične sopojavitve. Ta del vključuje tudi frazeološke enote in citatne izraze, ki potrebujejo samostojno jezikoslovno analizo. Sledi na novo registrirano besedišče (17 %) in zaznane pomenske spremembe (6 %).

4.1 Zaznavanje novega besedišča

Med novimi besedami, tj. takimi, ki v obstoječih slovarjih v času naše raziskave niso bile registrirane,⁴ predstavljajo opazen delež tujejezični elementi, ki tvorijo kolokacije z v slovenskem leksikalnem fondu že ustaljenimi besedami. Ti elementi postajajo prek različnih stopenj podomačevanja opazen del slovenskega nestandardnega besedišča in navadno (še) nimajo ustreznice v slovenskem standardnem jeziku, posledično je tujemu zapisu prilagojena tudi skladnja, npr. *aftermarket zadeva*, *statistika trolanja*, *standup komedija*, *styling vozilo*, *tunning [klub, vozilo]*, *rimejk filma*, *tribute skupina*, *coworking prostor*, *[naslov, oddaja] posta*, *lajkati fotko*, *velik like*, *touchscreen zaslon*, *default nastavev*, *narediti backup*, *solar sistem*, *online trgovina*, *[pink, viola] barva*, *yang oblika*, *cabaret [večer, comedy]*, *agility tekma*, npr. namesto standardiziranega kabaretni večer, tekma v agilnosti. Zlasti tipični so tujejezični elementi v obliki kratic in okrajšav,⁵ kot npr. *nba [tekma, klub]*, *nhl igravec*, *lpg sistem*, *bbq omaka*, *lgbt [pravice, skupnost, populacija]*, *[tv, mobile, mobilen, web, desktop ...] app*, *[brezplačen, odprt, dostopen] wifi*, *wifi [hotspot, povezava, omrežje, signal, geslo, dostop, točka ...]*, *sms [trženje, marketing, klub]*. Te zveze predstavljajo dobro izhodišče za preučevanje standardizacijskih trendov in stopenj podomačevanja v slovenščini, zlasti ko poskušamo iskati slovenske ustreznike, ki se naravno vključujejo tudi v standardizirani slovenski zapis. Kolokacije in stalne zveze, ki so v besedilih RPK tipično zapisane citatno (ali v različnih stopnjah podomačevanja), razkrivajo vrsto zvez, ki v slovenščini še nimajo ustreznikov, npr. *grammar naci*, *spoiler alert*, *control freak*, *big data*, *selfie stick*, *road trip*, zato bi bila pri slovarskih posodobitvah in iskanju slovenskih ustreznikov dobrodošla njihova čim bolj avtomatska detekcija in sistematična analiza.

Opazen delež besed, ki vstopajo v tipične kolokacije RPK, je v izhodišču lastnoimenskih. Na tem mestu jih izpostavljam zaradi trendov, ki so zanimivi za posodobitev pravopisnih pravil, hkrati pa je smiselno razmisliti tudi o njihovi vključitvi v slovarje,

⁴ Natančnejšo opredelitev povzemamo po Gložančev 2009: 12: »Novejše besedje [...] je tisto besedje [...], ki se je v slovenščini pojavilo oz. uveljavilo v obdobju približno zadnjih dvajsetih let in še ni obravnavano v SSKJ«.

⁵ V nadaljevanju navajamo vse primere z malimi črkami oz. malimi začetnicami. V rabi, kot jo izkazuje korpus RPK, prihaja do dvojiničnih zapisov.

saj je mogoče predvidevati, da se bodo v dvomih uporabniki konzultirali s priročniki. Tipično gre za imena računalniških programov in aplikacij, operacijskih sistemov ipd., kjer se v rabi kaže kolebanje med veliko in malo začetnico: *apple* [računalnik, telefon, mobilnik], *microsoft excel*, *google chrome*, *adobe photoshop*, *photoshop* [mojster, pre-delava, program], *mozilla firefox*, *linux okolje*, *samsung tab*, *amazon kindle*, *android* [sistem, app], *uporabljati* [android, chrome], *ipad tablica*, *instagram* [uporabnik, profil, fotka], *facebook* [uporabnik, fan], *kickstarter* [kampanja, projekt], *slovenska wikipedija* ipd.

Določen segment v aktualnih slovarjih neregistriranih besed se iz nestandardnih besedil v splošno besedišče vključuje po že znanih besedotvornih postopkih, npr. *profilka* – ,slika na uporabnikovem FB profilu': zamenjati profilko, nova profilka, *bizarka* – ,kar je bizarno': petkova bizarka, *naslovka* – ,naslovna stran': naslovka revije, *bolniška* – ,bolniški stalež': mesec bolniške, *armaturka* – ,armaturna plošča': del armaturke. Tudi sicer so nove besede značilne za nestandardne žanre: [čista, vnebovpijoča] *nebuloza*, [kazati, pokazati] *fakiča*, [dobiti, fasati] *popizditis*, *politično prepucavanje*, *topšit koncert*, hkrati pa je mogoče detektirati tudi nove besede, ki prihajajo v splošno besedišče s področja računalništva, npr. [zanimiva, interaktivna, dnevnikova] *infografika*, *prednaložena aplikacija*, *podariti všeček* ipd.

Z vidika preučevanja leksikalnih trendov je treba izpostaviti kolokacije in stalne zveze, ki vključujejo nove besede, ki niso nujno tipične le za nestandardne žanre RPK. Na naš seznam so prišle prek forumskih besedil, vezanih na konkretno strokovno ali terminološko področje, in v večini primerov zahtevajo samostojen leksikalni opis: *samovozeč avtomobil*, *delavnovarstvena pravica*, *nenagradno vprašanje*, *novonabavna vrednost*, *libertarna stranka*, *intrigantna zgodba*, *duetska pesem* itd. Med slovarsko še neregistriranimi besedami je mogoče prepoznati tudi besedne oblike, ki v obstoječih priročnikih niso obravnavane na ravni iztočnic, čeprav so v določenih kontekstih dobile tudi nov pomen, npr. *nasedli projekt*, *odbita barva*, *nabite cene*, ali pa gre za premik skladišne vloge: *alumni član*, *bitcoin valuta*, *privat* [namen, lajff], *komplet avto*, *top* [hrana, cena], *horror film*, *neon barva*, [iskati, insajderski] *info*, *nov intro*, *biznis model* ipd.

Posebno skupino znotraj sklopa novih besed predstavljajo izrazi, ki v slovenskem leksikalnem fondu dejansko niso novi, vendar pa se v obstoječe slovarske priročnike večinoma niso prebili zaradi stopnje nestandardnosti in/ali prevzetosti. Medtem ko je koncept SSKJ1 dosledno sledil načelu kultiviranja slovenskega knjižnega jezika oz. njegovih uporabnikov in je npr. slengovsko besedišče vključeval na podlagi izkazanosti v splošni rabi, torej kot posebej kvalificirani del knjižnega jezika, se je SSKJ2 pri vključevanju slengizmov odločal bolj ali manj na podlagi principa pogostnosti v slovenskih besedilnih korpusih (Ahlin idr. 2014: 122). Vendar pa je težnja po sprejetju večjega dela nestandardnega besedišča izpeljana nesistematično, tipično gre za prevzete besede, ki običajno niso produkt spletnih besedil, ampak so v slovenskem besedišču prisotne že dlje časa. Med kolokacijami, ki jih najdemo v korpusu RPK, aktualni slovarji pa jih ne vključujejo, so: [poštimiti, porihtati, sprobat] *biznis*, [klima, mašina] *laufati*, *svež*

luft, [*prilimati*, *limati*] *fotko*, *zmanjkati štroma*, *cuker pasti*, vključeni primeri, vendar ne v tipičnih kolokacijah ali stalnih zvezah, pa so denimo: [*pocukrana*, *cukrana*] *voda* – ‚voda z okusom‘, [*lokalna*, *spletna*] *štacuna*, *pleh muzika*, *šlep služba* – ‚vlečna služba‘, *šlepati se na račun (koga)*. Podrobnejša analiza tovrstne nestandardne leksike je med drugim pokazala, da so pomenski premiki na ravni neformalne komunikacije zelo živi, posledično pa je, kot podrobneje prikažemo v naslednjem poglavju, ta pomemben pokazatelj leksikalnega razvoja in njegovih trendov.

4.2 Zaznavanje novih pomenov in pomenskih premikov

Kot rečeno, govorimo v pričujočem prispevku o novih pomenih v odnosu do stanja v aktualnih splošnih slovarjih in v povezavi s kolokacijskim izhodiščem raziskave, kjer pomenske spremembe besed preučujemo v povezavi s konkretnimi kolokacijami ali stalnimi zvezami, v katerih se pojavljajo.⁶ O pridobivanju novih pomenov ali pomenskih odtenkov govorimo v primerih, kjer dobi beseda ob obstoječem v SSKJ že registriranem pomenu dodatni pomen ali več pomenov. Ti pomeni so vezani na specializirane segmente jezikovne rabe, v našem primeru zlasti na (a) nestandardno besedišče RPK, (b) področje računalništva ter (c) področje spletne komunikacije na družbenih omrežjih in forumih.

V prvem sklopu, tj. pretežno znotraj nestandardnega besedišča, lahko prepoznamo besede, ki pomensko specifičnost izražajo v leksikalno precej omejenih kombinacijah, npr. *goveja muzika* – ‚narodnozabavna‘, *gasilska fotka* – ‚skupinska‘, in v kolokacijah z obsežnejšim nizom kolokatorjev,⁷ npr. *hud [igralec, barva]*, *nor [avto]*, *zakon [avto, telefon, film]* – ‚izredno dober, lep‘, *bolana [fora, šala, ideja]* – ‚skrajno neprimeren ali nesprejemljiv‘, *trd [pornič, pornografija]* – ‚ekstremen, nazoren‘, *doza cukra* – ‚sladke jedi, sladkarije‘, *konkretna doza* – ‚velika, močna‘, *kontra [smer, efekt]* – ‚nasprotna, ravno obratna‘, *[avto, bencinar] piti* – ‚porabljati gorivo‘, *furati [politiko, kampanjo, državo; imidž, stil]* – ‚voditi, upravljati; izražati‘, *cuzati [denar, državo]* – ‚izvablјati, finančno izčrpavati‘.

V drugi sklop sodi leksika, ki je pridobila pomene, vezane na področje računalništva, npr. *zgodovina brskanja*, *beležiti zgodovino* – ‚seznam predhodnih poizvedovanj na spletu‘, *nadgradnja [mobilnika, omrežja]* – ‚posodobitev delovanja računalniškega sistema ali njegove vsebine‘; *odprt podatek* – ‚vsakomur dostopen za uporabo in ponovno uporabo brez omejitev avtorskih pravic, kopiranja ali objavljanja‘, *loviti wif* – ‚biti

⁶ Na tem mestu je treba omeniti opredelitev pomenskih premikov, ki je bila izdelana s primerjavo semantičnih profilov besed v referenčnem korpusu Gigafida in podkorpusu tvitov (Fišer in Ljubešič 2018: 204–12). Prekrivne so zlasti kategorije t. i. večjih pomenskih premikov, kamor sodijo premiki, vezani na dnevne dogodke (*vztrajnik*), na razlike v registru (*penzion* – ‚upokojitev oz. pokojnina‘) in na razlike v mediju (*sledilec* – ‚uporabnik, ki spremlja objave drugih uporabnikov na družbenih omrežjih‘). Med t. i. manjšimi pomenskimi premiki pa oženje pomena (*posodobiti* – ‚nadgraditi delovanje računalniškega sistema ali njegove vsebine‘).

⁷ Nekateri od navedenih novih pomenov so predstavljeni v Slovarju tviterščine (<http://lexonomy.cjvt.si/slovar-tviterseine/>) ali pa so bili registrirani pri prepoznavanju novejšje slovenske leksike (prim. Gložančev idr. 2009). Tu navajamo le nekaj takih, ki v obravnavanih slovarjih (še) niso registrirani.

v območju dosega signala‘, *prenesti [aplikacijo, datoteko]* – ‚naložiti z interneta na računalnik ali telefon‘, *odpreti [aplikacijo, link]* – ‚zagnati‘.

Take pomenske specifičnosti so tipične tudi za besedila družbenih omrežij in forumov, kot npr. *[smetiti, zakleniti, zapreti] temo* – tema: ‚zaključena vsebina, ki se obravnava na spletu‘, *smetiti*: ‚dodajati neprimerne ali neustrezne komentarje na spletu‘, *zakleniti*: ‚narediti temo na spletu nedostopno za nadaljnje komentarje‘, *odpreti [temo, debato]* – ‚začeti‘, *[število, milijon] sledilcev* – ‚kdor avtomatsko spremlja objave uporabnikov‘, *deliti [fotko, objavo]* – ‚posredovati na družbenih omrežjih‘, *[zaklenjen, lažen, uradni, twitter] profil* – ‚javna podoba koga na družbenih omrežjih‘, *profilna [fotka, fotografija]* – ‚na uporabnikovem FB ali twitter profilu‘, *[twitter, google, uporabniški] račun* – ‚dogovor ali pogodba s podjetjem za določeno storitev ali izdelek na spletu‘.

Kot izkazuje naše gradivo, prihaja do pomenskih premikov tudi s področja splošnega jezika na bolj specializirana področja, kot je npr. šport: *obračun skupine*; avtomobilizem: *prijava vozila, optika vozila, [android, motor] teče*; in telekomunikacije: *[siolova, telekomova] optika, [imeti, potegniti] optiko* – ‚optično omrežje‘. Redkeje, a še vedno opazno so zastopane pomenske širitve s specializiranih področij v splošni jezik, npr. *finalist nagrade* – ne samo v športnem smislu, *donacija stranki* – ne samo v dobrodelnem smislu.

Navedeni primeri kažejo, da so besedila RPK glede na svoj specifični neformalni jezikovni položaj dober pokazatelj tako korenitih kot tudi subtilnih pomenskih premikov v sodobni slovenski leksiki. Čeprav gre tipično, a ne izključno, za prepoznavne registre, kot sta npr. sleng in neformalna raba, je detekcija takih sprememb nujna za celovit leksikalni opis v slovarskih in drugih jezikovnih priročnikih, nenazadnje pa tudi za preučevanje trendov leksikalnega razvoja in oblikovanje jezikovne norme.

4.3 Zaznavanje kolokacijskih novosti

Največji delež izluščenih primerov smo opredelili kot kolokacijske novosti. Gre za tri skupine tipičnih besednih sopojavitev: (a) stalne zveze, ki vsebujejo v slovenski leksiki že ustaljene besede, vendar imajo kot celota nov samostojni pomen (b) kolokacije, ki odražajo za določen čas aktualno družbenopolitično situacijo in (c) kolokacije, ki vnašajo v jezik spremembe na ravni jezikovne norme.

V prvi skupini smo prepoznali na novo nastale stalne zveze in kolokacije, značilne za določeno terminološko ali strokovno področje, ki postajajo legitimen del splošnega besedišča (preverjeno so prisotne tudi v referenčnem korpusu Gigafida),⁸ in navadno zahtevajo svoj pomenski opis, npr. na področju zdravstva: *rizičen [kontakt, stik, odnos; dogodek]*, *rizična skupina*, *nadomestno materinstvo*, *nadomestno zdravljenje*, *nadomestni zdravnik*, *narcistična [motnja, oseba, starši, družina]*; avtomobilizma: *nadomestno vozilo*, *kontrolirano vozilo*, *nižanje glave*; bančništva: *prenesena vloga*;

⁸ Korpus Gigafida: <http://www.gigafida.net/>.

prava: *kazenska točka, varna hiša*; računalništva: *odprta koda, optični kabel, internet stvari, [pokončni, ležeči] način* (pri uporabi pametnega telefona), *verižni mail* itd. Te zveze so zaradi pomenske samostojnosti in prehajanja v splošni jezik sestavni del sodobne leksike, zato bi jih bilo smiselno čim bolj sistematično detektirati in vključevati v proces posodabljanja slovarskih priročnikov.

V drugo skupino sodijo kolokacije, ki odražajo za določeno obdobje aktualno sociolingvistično pogojeno jezikovno rabo. Zanje je značilno, da je njihov nastanek spodbujen s konkretnimi političnimi, gospodarskimi, kulturnimi, športnimi, naravnimi ipd. dogodki, tako na lokalni kot globalni ravni (prim. Fišer in Ljubešić 2018: 205), npr. *[vstajniška, instant, etablirana] stranka, stranka [levega spektra, leve sredine, bloka, tranzicije], infrastrukturni minister, projektna vlada, evro [komisar, cona], komisarska zgodba, iskanje ministra, zamrznjen predsednik, obsojen predsednik; obdavčitev cerkve, rešitev krize, prezadolženo podjetje, sanirati banke; posledica [žleda, žledoloma, ledene ujme], podpis podpore, vzporedni rezultat, dovolilna oddaja, pravice migrantov, odvetnik otroka; babji večer, moški čvek* itd. Opazen segment kolokacij in stalnih zvez tega tipa vsebuje lastna imena,⁹ npr. *Alenkina vlada, Bratuškova vlada, Cerarjeva [vlada, stranka, program, minister], Jankovičeva stranka, Janševa družina, Kramarjev zakon, Putinova igra, Schumacherjevo stanje*, ali pa gre preprosto za odraz nove predmetnosti in načina življenja v določenem časovnem obdobju na najrazličnejših segmentih človekovega delovanja, npr. *sprememba himne, prestavljanje ure, zaposlitveni klub, izdelek tedna, podjetniški dogodek, odpiranje podjetij, nočni šoping, zavržena hrana, sirski otrok, feminizacija moških, privatizirati vodo* itd. Načeloma gre za tip leksike, ki zaradi svoje (hipotetično) kratke življenjske dobe navadno ni predmet slovarskih opisov, vsaj ne, ko gre za knjižne izdaje. Digitalno slovaropisje ima nasprotno veliko več možnosti, da tak tip novega besedja vključi v jezikovni opis, kjer se podatki nenehno dopolnjujejo in prerazporejajo glede na relevantnost in aktualnost rabe. Na ta način je mogoče uporabniku ponuditi opis leksikalnih novosti in okoliščin njihovega nastanka, ko so te še žive ne glede na njihovo potencialno kratko življenjsko dobo.

Med izluščenimi podatki je treba izpostaviti še kolokacije, ki same po sebi ne izkazujejo leksikalnih novosti in so v tem smislu manj zanimive za posodobitev slovarskih priročnikov, so pa v leksikalnem fondu zelo pogoste in navadno pod vplivom tujejezičnega izvora v slovenščino vnašajo tudi način zapisa, ki ni v skladu z aktualno normo. Izpostaviti je mogoče imena ustanov in organizacij pa tudi dogodkov in prireditev, ki so zaradi splošnosti poimenovanj izrazito na prehodu v generične izraze. Tu je zelo opazen tudi variantni zapis z veliko začetnico, npr. *zaposlitveni klub, gospodarski klub, hiša rešitve, elektro energija, festival družin, tehnološki večer, menjalnica knjig*, ter zapis kratičnih delov brez vezaja, npr. *ekg srca, rtg slika*. Dejstvo je, da so navedeni primeri prepoznani v tipih besedil, ki v izhodišču ne predvidevajo upoštevanja norme, vendar to ne bi smela biti ovira pri prepoznavanju kritičnih točk, kjer najočitneje prihaja do odstopanj, in ugotovitve vključiti v posodobitev normativnih priročnikov za slovenščino.

⁹ V navedenih primerih ohranjamo zapis z veliko začetnico, ker se ta v večini primerov kaže tudi v korpusu.

Za konec je treba omeniti, da je najboljšežnejši del izluščenih besed, ki tvorijo kolokacije znotraj te skupine, v obstoječe slovarje že vključen. Po eni strani gre za splošno besedišče v tipičnih kolokacijah, kot npr. *peči piškote*, *reklamni spot*, *strogi post* ipd., po drugi strani pa zlasti SSKJ2 vključuje opazen del aktualnega nestandardnega besedišča, čeprav ne vedno v tipičnih kolokacijah. Tabela 2 prikazuje primerjavo izluščenih kolokacij v naši raziskavi s podatki v SSKJ2 za lemi *fotka* in *aplikacija*.

Tabela 2: Podatki, izluščeni iz korpusa Janes, primerjalno s SSKJ2 (*fotka*, *aplikacija*).

Podatki iz SSK2 (samo relevantni del gesla)	Podatki iz korpusa Janes (oblike so ročno urejene glede na ustrezajoče skladišne vzorce)
fotka -e ž (ô) pog. <i>fotografija</i> : uvodna fotka v reviji; napis pod fotko	[profi, spodnja, uradna, panoramska, jutranja, super, družinska, fantastična, vroča, posneta, srednja, fenomenalna, kvalitetna, nora, predzadnja, umetniška, gasilska, profilna, cover, predstavljena] fotka [urejati, lajkati, objaviti, najti, izbrati, čakati, pokazati, dati, prilepiti, prilagati, deliti, tvitniti, slediti, naložiti] fotko [kup, serija, obdelava] fotk(e) fotka [notranjosti, hrane, snega]
aplikacija -e ž (á) <i>računalniški program</i> : razvijati poslovne, spletne aplikacije; uporaba brezplačnih aplikacij / programska aplikacija; računalniške igre in aplikacije	[odprta, kul, nova, spletna, odlična, priljubljena, prednaložena, brezplačna, posebna, foto, internetna, mobilna, urbana] aplikacija [uporabljati, naložiti, prenesti, odpreti, ustvariti, razviti] aplikacijo [različica, razvoj, testiranje, iphon, posodobitev, twitter] aplikacije

Prikazana primerjava izpostavlja obseg in pomembnost kolokacijskih podatkov za prikaz aktualne in hkrati naravne jezikovne rabe, posledično pa tudi potrebo po njihovi vključitvi ne samo v kolokacijske ampak tudi splošne slovarje. Ob predpostavki, da je prihodnost slovarskih priročnikov predvsem na spletu, količina vključenih podatkov v slovar ni več problem, kot tudi ne možnost dinamičnega prehajanja med slovarsko bazo in slovarjem.

4.4 Drugo

Kot je razvidno iz Tabele 1, je večji del sicer leksikalno relevantnih izluščenih kandidatov z vidika posodabljanja slovarskih priročnikov manj zanimiv. V kategorijo »drugo« smo tako vključili besedne zveze, ki jih glede na vključenost v upoštevane slovarje nismo preverjali, ker je šlo bodisi za lastna imena, tujejezične oz. citatne zveze ali leksikalno manj zanimive tipične sopojavitve, npr. *trgovina pivoljub*, *zakonca login*,

climate control, shipping fee, google search. Med drugim smo v to skupino vključevali besedne zveze, ki so ali tvorijo frazeološke enote. V večini primerov gre za nestandardne in prevzete izraze, npr. *spokati kufre, bravo majster, keš pička, pleh pička, kanon futer, držati štango, trgati gate, za mišji kurac, hvala kurcu, zapreti štacuno, nikome ništa*, ki zahtevajo samostojno jezikoslovno analizo, tudi z vidika načina vključevanja citatnih izrazov v slovenska besedila.

5 Sklep in bodoče delo

Jezikoslovna analiza izluščenih kolokacij je pokazala, da je izbrani postopek neposredno uporaben pri zaznavanju različnih leksikalnih novosti, ki vstopajo v besedišče slovenskega jezika, primarno v nestandardnih besedilih spletne komunikacije, od koder pa opazno prehajajo tudi v splošni jezik.

Ugotoviti je mogoče, da nova leksika prihaja v jezik predvsem prek tujejezičnih in lastnoimenskih elementov, npr. z vpeljevanjem velikega števila kratic in krajšav. Pri tem prehaja različne stopnje podomačevanja (*bitcoin, bitkoin, bitkojn*) pogosto pa se iz tujega jezika prenesejo tudi besednozvezne lastnosti, npr. *bitcoin valuta* namesto *valuta bitcoin* ali *bitcoinska valuta*. Tovrstne novosti na eni strani povzročajo nastanek dvojnic, po drugi pa so motivacija za tvorbo po prevzetem vzorcu: *alumni klub, neon barva, privat zabava* ipd. Sistematično luščenje in analiza tovrstnih podatkov omogočata njihovo vključevanje v jezikovni opis, hkrati pa lahko na področju normativistike predstavljata podstat za revizijo jezikovnih pravil (prim. Arhar Holdt in Dobrovoljc 2016).

Posebno pozornost z vidika nadaljnje slovaropisne obravnave zasluži v slovenskem leksikalnem fondu ustaljena nestandardna leksika, npr. [*zadeva, klima, mašina*] *laufati*, ki jo obstoječi jezikovni opis bodisi izključuje ali jo navaja nesistematično. Celosten pristop k tovrstnemu gradivu omogoča identifikacijo pomenskih premikov na ravni nestandardne leksike, ki je glede na rezultate raziskave pomemben pokazatelj leksikalnega razvoja. V zvezi s tem je pomembno dejstvo, da nova predmetnost pogosto vpliva tudi na pomenske premike pri ustaljenih (standardnih) besedah s širokim pomenskim obsegom, kot npr. *naložiti, teči, prenesti, loviti*, ki pridejo do izraza prav v tipičnih besednih sopojavitvah, kot so kolokacije. Nenazadnje opazen delež izluščenih podatkov na ravni kolokacij predstavlja odraz aktualne jezikovne rabe in subtilnejših pomenskih sprememb, vezanih na aktualno družbenopolitično situacijo, npr. [*vstajniška, instant*] *stranka*. S sprotno identifikacijo in vključevanjem tovrstnega gradiva je mogoče uporabniku ponuditi opis leksikalnih novosti in okoliščin njihovega nastanka, ko so te še žive, ne glede na njihovo potencialno kratko življenjsko dobo.

Prispevek je pokazal vrednost kolokacijskega gradiva za dopolnjevanje slovarskih podatkovnih baz in utemeljil, da mora biti leksikalni opis jezika celovit, da vloge vse bolj razširjene računalniško posredovane komunikacije in nestandardnega jezika ni mogoče zanemariti in da nadaljnje delo, tudi v smislu jezikovne intervencije in norme, ne more potekati, ne da bi spremembe prepoznali in jih opisali. V nadaljevanju zato sledi predvsem natančnejša tehnična opredelitev, kako pridobljene podatke vključevati

v slovarsko bazo ter kako jih označiti ter medsebojno povezati za optimalno nadaljnjo izrabo. Končni cilj je izvedba obsežnega, celovitega luščenja kot izhodišča za ročni pregled rezultatov, ki avtomatizaciji navkljub ostaja neobhoden osrednji korak slovaropisnega dela.

6 Zahvala

Prispevek izhaja iz štirih temeljnih raziskovalnih projektov: Kolokacije kot temelj jezikovnega opisa: semantični in časovni vidiki (J6-8255), Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode (J6-8256), Terminologija in sheme znanja v medjezikovnem prostoru (J6-9372) ter Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842), ki jih financira Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

- Martin AHLIN, Branka LAZAR, Zvonka PRAZNIK in Jerica SNOJ, 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Izdali Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. 1. knjiga 1152 str., 2. knjiga 1150 str. *Jezik in slovstvo* 59/4. 121–27.
- Špela ARHAR HOLDT in Kaja DOBROVOLJC, 2016: Vrednost korpusa Janes za slovensko normativistiko. Ur. D. Fišer. *Slovenščina 2.0: Računalniško posredovana komunikacija*, letnik 4 (2). Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 1–37. Na spletu.
- Paul COOK, Jey HAN LAU, Michael RUNDELL, Diana MCCARTHY in Timothy BALDWIN, 2013: A lexicographic appraisal of an automatic approach for detecting new word senses. *Electronic lexicography in the 21st century: Thinking outside the paper: Proceedings of the eLex 2013 conference*. Tallinn, Estonia. 49–69.
- David CRYSTAL 2001: *Language and the Internet*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- John Rupert FIRTH, 1957: A Synopsis of Linguistic Theory 1930–55. *Studies in Linguistic Analysis: Special Volume of the Philological Society*. Ur. F. R. Palmer. *Selected Papers of J. R. Firth 1952–59*. Bloomington in London: Indiana University Press. 168–205.
- Darja FIŠER, Nikola LJUBEŠIĆ in Tomaž ERJAVEC, 2018: *The Janes project: Language resources and tools for Slovene user generated content*. Language Resources and Evaluation. Na spletu.
- Darja FIŠER, Tomaž ERJAVEC in Nikola LJUBEŠIĆ, 2016: JANES v0.4: korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. Darja Fišer (ur.): *Slovenščina 2.0, 4 (2)*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 67–99.

- Darja FIŠER in Nikola LJUBEŠIĆ, 2018: Tviti kot leksikografski vir za analizo pomen-skih premikov v slovenščini. Ur. D. Fišer, *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: ZIFF. 198–226.
- Polona GANTAR, Iza ŠKRJANEC, Darja FIŠER in Tomaž ERJAVEC, 2016: Slovar tviterščine. Ur. T. Erjavec in D. Fišer. *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika 2016*. Ljubljana: FF. 71–76. Na spletu.
- Alenka GLOŽANČEV, 2009: Analitična osvetlitev novejšje slovenske leksike: Uvodni razpravnii elaborat k leksikalni zbirki Novejšja slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri (NSLSJV). Ur. A. Žele: *Novejšja slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Alenka GLOŽANČEV, Primož JAKOPIN, Mija MICHELIZZA, Lučka URŠIČ in Andreja ŽELE, 2009: *Novejšja slovenska leksika (v povezavi z spletnimi jezikovnimi viri)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jack GRIEVE, Andrea NINI in Diansheng GIO, 2017: Analyzing Lexical Emergence in Modern American English Online. *English Language and Linguistics* 21/1. 99–127.
- William L. HAMILTON, Jure LESKOVEC in Dan JURAFSKY, 2016: Diachronic word embeddings reveal statistical laws of semantic change. Ur. K. Erk in N. A. Smith. *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Berlin. 1489–501.
- Adam KILGARRIFF, Pavel RYCHLÝ, Pavel SMRZ in David TUGWELL, 2004: The Sketch Engine. *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress*. Lorient: Université De Bretagne Sud. 105–16.
- Iztok KOSEM, Polona GANTAR in Simon KREK, 2013: Avtomatizacija leksikografskih postopkov. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije: Slovenščina 2.0, 1 (2)*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 139–64.
- Simon KREK, Polona GANTAR, Iztok KOSEM, Vojko GORJANC in Cyprian LASKOWSKI, 2016: Baza kolokacijskega slovarja slovenskega jezika. Tomaž Erjavec, Darja Fišer (ur.). *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september– 1. oktober 2016*. Ljubljana: ZIFF. 101–05.
- Nataša LOGAR in Simon KREK, 2012: New Slovene corpora within the Communication in Slovene project. *Prace Filologiczne* 63. 197–207.
- Sunny MITRA, Ritwik MITRA, Suman KALYAN MAYTI, Martin RIEDL, Chris BIEMANN, Pawan GOYAL in Animesh MUHHERJEE, 2015: An automatic approach to identify word sense changes in text media across timescales. *Natural Language Engineering* 21/5. 773–98.
- Senja POLLAK Špela ARHAR HOLDT in Polona GANTAR., 2018: What's New on the Internetz? Extraction and Lexical Categorisation of Collocations in Computer-Mediated Slovene. *International Journal of Lexicography* (v tisku).
- Pavel RYCHLÝ, 2008: A Lexicographer-Friendly Association Score. Ur. P. Sojka in A. Horák. *Proceedings of the 2nd Workshop on Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing, RASLAN 2008, Karlova Studánka*. Brno: Masaryk University. 6–9.
- Slovar novejšjega besedja slovenskega jezika [SNB]*, 2012: Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.

Slovar slovenskega knjižnega jezika [SSKJ1]. 1970–1991, 1994, 1997, 1998, 2000, 2008, 2010, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.

Slovar slovenskega knjižnega jezika [SSKJ2], druga dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. 2014: Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Na spletu.

Sali A. TAGLIAMONTE, 2016. So Sick or so Cool? The Language of Youth on the Internet. *Language in Society* 45/1. 1–32. Na spletu.

SUMMARY

Computer-assisted lexicographical methodology provides for efficient processing of large quantities of language materials. The extracted results can be organized in databases that are designed from the start to be useful for a wide variety of purposes. On the one hand, the abundance of data allows for an integral, all-encompassing approach to the processed material. On the other hand, it also requires that the database user is familiar with the manner in which the database was compiled, as well as the original language resources used. Without this knowledge, it is impossible adequately to interpret the results obtained. Among the language resources that warrant a more in-depth understanding in terms of their value for Slovene lexicography is the Janes corpus of Slovene computer-mediated communication. This article analyzes the corpus through automatic extraction of collocations, which are a good indicator of lexical innovations, both in terms of the appearance of new lexical elements and semantic shifts in Slovene vocabulary, as well as in terms of contemporary language use, which reflects new the social and objective realities of a language.

The process of automatic extraction focuses on noun collocations typical for the Janes corpus, as well as collocations containing nouns that typically occur both in the Janes and Kres corpora. The material analyzed is automatically obtained, and then automatically and manually filtered. This is followed by a lexical analysis based on the comparison of the extracted data with their representation in contemporary dictionaries of Slovene. The range and adequacy of the methodology have been tested in previous studies. In this article, we analyze the material in terms of its applied value for Slovene lexicography. A large portion of the discussion is focused on the question of the non-standardness of the material used: from new lexical elements and phrase patterns that are borrowed from foreign languages to elements not included in existing language resources because of past lexicographical guidelines. The comparison between existing dictionary entries and the material obtained with the proposed method shows a number of possibilities for obtaining and enriching not only dictionary content, but for modifying basic dictionary design as well. We argue that the starting point for dictionary design should include the entirety of lexical elements, including non-standard and trending material, because this is conducive not only to the identification of problematic aspects and developmental trends, but also to a flexible and dynamic relationship between a dictionary database and its corresponding (digital) dictionary.

UDK 811.163.6'276'322:004.773

Vojko Gorjanc

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

vojko.gorjanc@ff.uni-lj.si

Darja Fišer

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Institut Jožef Stefan

darja.fiser@ff.uni-lj.si

TWITTER IN RAZMERJA MOČI: DISKURZNA ANALIZA KAMPANJ OB REFERENDUMU ZA IZENAČITEV ZAKONSKIH ZVEZ V SLOVENIJI

V članku analiziramo dve kampanji, ki sta na Twitterju potekali ob Noveli zakona o zakonski zvezi in družitorajnskih razmerjih, o kateri smo se državljani Republike Slovenije odločali na referendumu 20. decembra 2015. Namen članka je s kvantitativno in kvalitativno korpusno analizo prikazati diskurz kot orodje za nadzor nad družbeno močjo in prevlado v diskurzu. Po predstavitvi korpusa, ki je izhodišče naše analize, v nadaljevanju članka predstavimo rezultate kritične analize diskurza dveh kampanj, glavnih nasprotnikov in iniciatorjev referenduma in glavnih zagovornikov spremembe, v katerih raziskujemo uporabo Twitterja kot orodja za nadzor nad družbeno močjo v specifičnem kontekstu poskusa izenačitve zakonskih zvez v Republiki Sloveniji.

Ključne besede: korpusna analiza, kritična analiza diskurza, računalniško posredovana komunikacija, kvirovsko jezikoslovje, heteronormativnost

This article analyzes two key Twitter campaigns related to the referendum on the Amendment to the Marriage and Family Relations Act, which was presented to citizens of the Republic of Slovenia in a 20 December 2015 referendum. The aim of the article is a quantitative and qualitative discourse analysis to show discourse as a means of asserting social power and dominance. We first describe the corpus on which the analysis is based and then present the results of a critical discourse analysis of the tweets published by the chief supporters of the new amendment and its main opponents, the initiators of the referendum in connection with which we investigate Twitter as a means to assert social power in the specific context of an attempt to arbitrate marriage equality in the Republic of Slovenia.

Keywords: corpus analysis, critical discourse analysis, computer-mediated communication, queer linguistics, heteronormativity

1 Uvod

V Sloveniji je po dekriminalizaciji homoseksualnosti leta 1977 vprašanje družbene neenakosti zaradi spolne usmerjenosti v osemdesetih letih postalo aktualna politična tema, ki se je umeščala v širok nabor odprte družbene diskusije civilnodružbenih gibanj

(Mencin Čepлак in Kuhar 2010: 284); v tem času je bila naslovljena večina političnih zahtev po družbeni enakopravnosti pripadnikov LGBTQ+ skupnosti (Kuhar in Mencin Čepлак 2016: 147). Od konca sedemdesetih do konca osemdesetih so slovenski politični prostor pomembno zaznamovala prav kulturna in politična civilnodružbena gibanja, ki so z vrsto državljskih pobud zahtevala tudi odpravo diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti. V kontekstu prevladujoče teme osamosvajanja Slovenije pa so postopoma izgubljala prostor svojega delovanja, kar je pomenilo, da so iz političnega diskurza izginjale tudi državljske pobude, ki so naslavljale pravice nacionalnih, spolnih in seksualnih manjšin (Mencin Čepлак in Kuhar 2010: 284–85). Pobude za odpravo neenakosti glede na spolno usmerjenost ob sprejemanju slovenske ustave in tudi po njenem sprejetju leta 1991 niso zamrle, a je bila njihova teža v razmerju do družbenih gibanj v osemdesetih, ko so bile tematizirane kot pomembna politična vprašanja, veliko manj v ospredju političnega diskurza, posledično pa tudi konkretne politične pobude za nediskriminatorno obravnavo gejev in lezbijk v okviru zakonodajnih rešitev (Kuhar in Mencin Čepлак 2016: 153). Razprave o pravni ureditvi istospolnih partnerstev in pobude za sprejem novega družinskega zakonika od sredine devetdesetih let niso privedle do sprememb zakonodaje, do te pride šele leta 2005 z Zakonom o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti, ki pravzaprav uzakoni diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti (Mencin Čepлак in Kuhar 2010: 288–89). Pri vseh nadaljnjih poskusih odprave diskriminacije pa je slovenski prostor zaznamovala burna družbena diskusija, v veliki meri kot posledica odločitev, da o tovrstnih spremembah zakonodaje lahko odločamo na referendumu. Po prvem leta 2011 je sledil drugi leta 2015, pri katerem nas bo zanimal del diskurza v času pred referendumom, in sicer v okviru družbenega omrežja Twitter.

Diskurzna analiza se bo osredotočila na dva računa kampanj na Twitterju v obdobju pred referendumom o Noveli zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, in sicer glavnih nasprotnikov novele in pobudnikov referenduma z računom Za otroke gre (ZOG) ter osrednjega računa zagovornikov spremembe zakona z računom Čas je ZA (ČJZ). Pri analizi bomo korpusno analizo kombinirali s kritično analizo diskurza, kar se je v sorodnih raziskavah že pokazal kot učinkovit analitični postopek (Baker et al. 2008). Diskurz kot družbeno interakcijo bomo v specifičnem kontekstu dveh kampanj na družbenem omrežju Twitter opazovali predvsem z vidika vzpostavljanja družbene moči, njene razporeditve, ohranjanja in reproduciranja (Dijk 2001: 352); zanimalo nas bo, kakšno vlogo ima diskurz pri vzpostavljanju neenakosti v družbi ter njenem ohranjanju v procesu dominacije (Fairclough 2001). Z diskurzno analizo tako naslavljamo izrazito družbena vprašanja, saj se prav s pomočjo diskurza konstituirata družba in kultura (Fairclough in Wodak 1997: 271–280), v okviru komunikacije na družbenih omrežjih pa se ob tem konstruirajo tudi nove družbene prakse, v katerih se tradicionalni pomeni in ustaljena razmerja moči ohranjajo in nenehno reproducirajo (Baider in Kopytowska, 2018). Prav to je značilnost družbenega omrežja Twitter, v okviru katerega ima dominantni diskurz možnost reproduciranja s posredovanjem, deljenjem na drugih družbenih omrežjih, prav tako pa vse bolj tudi z objavami v množičnih medijih, za katere je postalo značilno, da velikokrat popolnoma nekritično reproducirajo prav objave iz omrežja Twitter; stalna izpostavljenost določenemu normativnemu modelu pa tako le utrjuje identitetne »normalnost« in »naravnost«, vključno s spolnimi in

seksualnimi identitetami (Motschenbacher 2010, 2011). Skupine z manjšo družbeno močjo so postavljene pred izziv, da morajo oblikovati strategije za delovanje v kontekstu prevladujočega hegemonnega diskurza tudi s poskusi spremembe razlik v družbeni moči (Gramsci 1971, Gorjanc 2017). Prav to nas bo zanimalo tudi v naši raziskavi, torej kako je bilo v izrazito heteronormativnem diskurzu v eni od kampanj (ZOG) naslovljeno vprašanje hegemonije homoseksualnosti in katere diskurzne strategije so bile uporabljene za ohranjanje »naravnega in družbenega reda«, s tem pa tudi reda, ki v družbi ohranja neenakost in neenakopravnost (Fairclough 1985, Fairclough 1989). Pri drugi (ČJZ) se bomo osredotočili na diskurzne strategije, ki naslavljajo tovrstno normativni družbeni red z željo po spremembi razmerja družbene moči, in sicer ob predpostavki, da je vsaka nasprotna reakcija v hegemonem heteronormativnem diskurzu obsojena na to, da bo pri večini v družbi prepoznana kot tista, ki ruši vzpostavljeni družbeni red.

Družbeni spol in seksualnost sta pomemben del družb, njenih normativnih modelov in vrednostnih sistemov, heteroseksualnost kot družbeni konstrukt pa temelji na zelo strogo postavljenih družbenih normah, ki dominirajo v družbi in diskurzu zahodnih družb (Coates 2013). Heteronormativnost kot institucionalizirana ideologija univerzalnosti heteroseksualnosti in niza kulturnih vzorcev, družbenih in tudi pravnih norm, ki vzpostavljajo hegemonijo heteroseksualnosti v zahodnih družbah, pogojuje diskurzne prakse z nezaznamovano heteroseksualno identiteto, ki je v diskurzu ves čas predpostavljena, vse dokler se je aktivno ne zanika (Yep et al. 2003, Lovaas et al. 2007, Koch 2008). Diskurz heteronormativnih vrednot, podob in obnašanja je v zahodnih družbah tudi del historičnega diskurza o seksualnosti kot diskurza za oblikovanje nacionalnih identitet (Motschenbacher 2013), tudi kot del diskurza za zagotavljanje nacionalne kohezivnosti, zato nas bo zanimalo, kako se v primeru, ko se tovrstni modeli skušajo problematizirati, diskurz o seksualnosti in spolu tudi pri nas vključuje v nacionalne in nacionalistične diskurze, na podoben način kot v nekaterih drugih okoljih (Baider 2018, Baider in Kopytowska 2018).

2 Sorodne raziskave

Raziskava se po eni strani vključuje v okvir raziskav računalniško posredovane komunikacije, ki so se sprva osredotočale na gradnjo korpusov računalniško posredovane komunikacije (Beißwenger 2014), z izgradnjo tovrstnih korpusov pa so postale tematsko izredno pestre (Fišer 2017, Fišer 2018) in vključujejo tudi raznolike sociolingvistične študije diskurza (Coats 2017, Verhrijen 2017, Reher in Fišer 2018). V kontekst slednjih se umešča tudi naša raziskava, nadgrajuje pa jih s specifično temo in slovenskega jezikovno-kulturnega prostora.

Prav glede na temo se raziskava umešča v okvir kvirovskega jezikoslovnega pristopa, interdisciplinarnega pristopa v okviru poststrukturalnih kritičnih teorij, ki temelji na analizi in dekonstrukciji tradicionalnih idej, vrednot in ustaljenih družbenih razmerij moči, ko gre za vprašanja identitetnih konceptov družbenega spola in seksualnosti (Jagose 1996; Koch 2008: 20), ter želi z analizo diskurznih praks pripomoči k razumevanju diskurzne konstrukcije identitetnih kategorij kot ideoloških družbenih konstruktov, skozi

vso zgodovinsko zaznamovanih s heteronormativnostjo (Koch 2008: 38, 39). Vrsta raziskav na področju kvirovskega jezikoslovja ima v izhodišču koprusnojezikoslovni metodološki pristop (Baker 2005), v veliki meri pa analizirajo prav heteronormativnost kot dominantno značilnost diskurza (Baker 2005) in s tem povezanih družbenih konstrukcij, kot je npr. korpusna študija, v kateri se v diskurzu izkazuje višje družbeno vrednotenje koncepta poroke kot koncepta partnerstva ali samske osebe (Baker 2008). Analiza načinov diskurzne konstrukcije seksualnosti znotraj hegemonije heteroseksualnosti in heteronormativnosti je tudi v fokusu korpusne raziskave o LGBT skupnosti na Cipru (Baider 2018), pri čemer je tako v tej kot tudi v večini drugih diskurzni študij s korpusnim pristopom razmerje med kvantitativno in kvalitativno analizo močno v prid slednje (Kulick 2005). Naša raziskava se vključuje v okvir kvirovskih korpusnih pristopov in nadgrajuje raziskave dominantnosti heteronormativnosti s specifikko slovenskega prostora, prav tako pa kvirovski pristop vključuje v raziskave računalniško posredovane komunikacije.

Metodološko povezovanje korpusnega pristopa in kritične analize diskurza, za kar smo se odločili tudi sami, se je izkazalo kot učinkovit pristop k raziskavam značilnosti diskurza (Baker et al. 2008), in sicer v veliki meri prav pri analizi diskurza, povezanega z družbeno marginaliziranimi posamezniki in skupinami oziroma ranljivimi skupinami v družbi sploh, kot so npr. begunci in prosilci za azil (Baker in McEnery 2005, Gabrielatos in Baker 2008), oziroma povezanega z narativom homofobije, ksenofobije oz. na splošno sovražnim narativom do drugega in drugačnega (Assimakopoulos in Vella Muscat 2017, Baider 2018, Baider in Kopytowska 2018).

3 Korpus in metoda dela

Korpus za našo analizo je bil pripravljen na podlagi korpusa Janes (Fišer et al. 2016a, Fišer et al. 2018), korpusa slovenskih spletnih javno objavljenih uporabniških vsebin v obsegu skoraj 215 milijonov pojavnic, in sicer tvitov, forumov, novic in komentarjev nanje, blogov in komentarjev nanje ter uporabniških in pogovornih strani na Wikipediji. V korpusu Janes je poleg podatka o izvoru besedil in časa objave na voljo vrsta ročno in avtomatsko pripisanih oznak, npr. vrsta računa (zasebni, korporativni), spol avtorja (moški, ženski, neznan), regija objave; na ravni besedila pa podatek o jeziku (slovenski, angleški, bosanski/hrvaški/srbski, drugi), standardnosti besedila (standardni, delno nestandardni, zelo nestandardni), sentimentu (pozitivni, negativni, nevtralni). Korpus je tudi bogato jezikoslovno označen, od tokenizacije, normalizacije, lematizacije do oblikoskladenjskih oznak.

Iz korpusa Janes smo za namene naše raziskave izluščili 4 podkorpuse, in sicer

- podkorpus tvitov računa uradne kampanje ZOG, glavnih nasprotnikov novele zakona in iniciatorjev referendumu;
- podkorpus tvitov računa uradne kampanje in glavnih podpornikov novele zakona ČJZ;
- podkorpus tvitov z omembo računa ZOG, ZOG-drugi in
- podkorpus tvitov z omembo računa ČJZ, ČJZ-drugi.

Obseg vseh štirih podkorpusev je nekaj nad 21.500 pojavnic, kar je sorazmerno majhen korpus za kvantitativne korpusne raziskave. Tako zaradi velikosti korpusa kot tudi že dalj časa prepoznane omejitve korpusnega pristopa, ko gre za razkrivanje subtilnih diskurzni pomenov (Stubbs 1994), je bila raziskava le izhodiščno kvantitativna, v nadaljevanju pa predvsem kvalitativne narave. Iz podkorpusev smo dobili vrsto zanimivih kvantitativnih podatkov, za kritično analizo diskurza pa smo uporabili celotna besedila tvitov obeh kampanj (Gorjanc in Fišer 2017).

4 Analiza

V nadaljevanju predstavljamo izhodiščno kvantitativno korpusno analizo, ki ji sledi kvalitativna analiza tvitov obeh kampanj.

4.1 Kvantitativna korpusna analiza

Po predstavitvi osnovnih korpusnih karakteristik smo se pri kvantitativni analizi osredotočili na opazovanje obeh kampanj kot celovitih govornih dogodkov, predvsem pa na značilne elemente računalniško posredovane komunikacije, značilnosti diskurza na omrežju Twitter ter pri tem uporabljenega jezika.

4.4.1 Osnovne korpusne karakteristike

Za izhodišče si oglejmo primerjalno osnovne karakteristike vseh analiziranih podkorpusev.

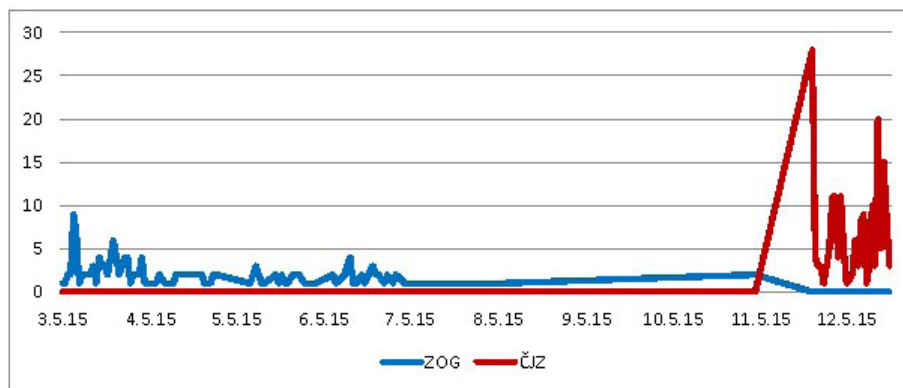
	ZOG	ČJZ	ZOG-drugi	ČJZ-drugi
Račun ustvarjen	feb. 2015	nov. 2015	/	/
Število tvitov	150	175	451	2059
Število pojavnic	2308	3273	3603	12365
Tviti v slovenščini (v %)	100	99	97	96
Tviti v standardni slovenščini (v %)	83	78	63	64
Število sledilcev	208	851	/	/
Število prijateljev	26	332	/	/
Število podanih všečkov	11	244	/	/
Število prejetih všečkov	2,16	8,49	1,15	2,95
Število posredovanih tvitov	1,81	4,19	0,52	1,13

Preglednica 1: Osnovne korpusne karakteristike (v absolutnih vrednostih).

Pri obeh računih uradnih kampanj gre za količinsko primerljiva korpusa. Iz preglednice je razvidno, da sta si v osnovi zelo različna, ko gre za funkcijo komunikacijskega kanala in načina komuniciranja: račun ČJZ je bistveno bolj vpet v družbeno mrežo, saj ima veliko več sledilcev in prijateljev, veliko več imajo tudi všečkanih in posredovanih tvitov, s čimer ustvarjajo svojo diskurzno skupnost, medtem ko je račun ZOG skoraj izključno enosmerna komunikacija, pri čemer je ena od njegovih osnovnih funkcij, kot bomo videli v nadaljevanju, posredovanje povezav na časopisne članke. Ker je bil račun ZOG ustvarjen bistveno prej, lahko že iz tega podatka predvidevamo, da bo imel popolnoma drugačno funkcijo kot račun ČJZ, ki je bil ustvarjen tik pred uradno referendumsko .

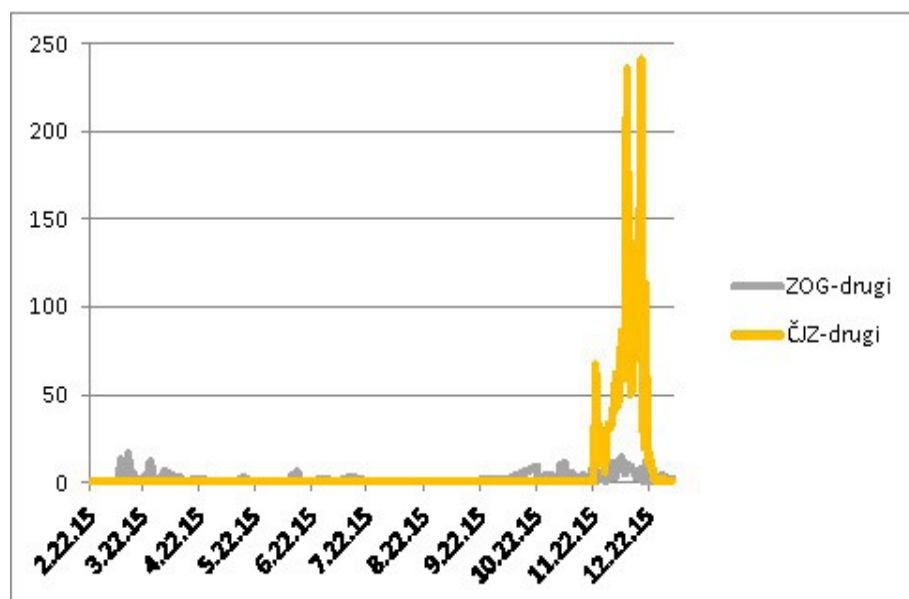
Pri podkorpusih, povezanih z računoma uradnih kampanj, lahko vidimo, da gre pri ČJZ-drugi za bistveno večje število objav, kar 4,5-krat večje kot ZOG-drugi. Čeprav je število prejetih všečkov in posredovanih tvitov tudi v korpusu ČJZ-drugi višje kot pri ZOG-drugi, pa je v obeh korpusih bistveno nižje kot pri uradnih računih kampanj, kar nakazuje na to, da imajo uradni računi kampanj večjo družbeno veljavo od posameznikov, ki o isti temi tvitajo v svojem prostem času.

4.4.2 Čas objav

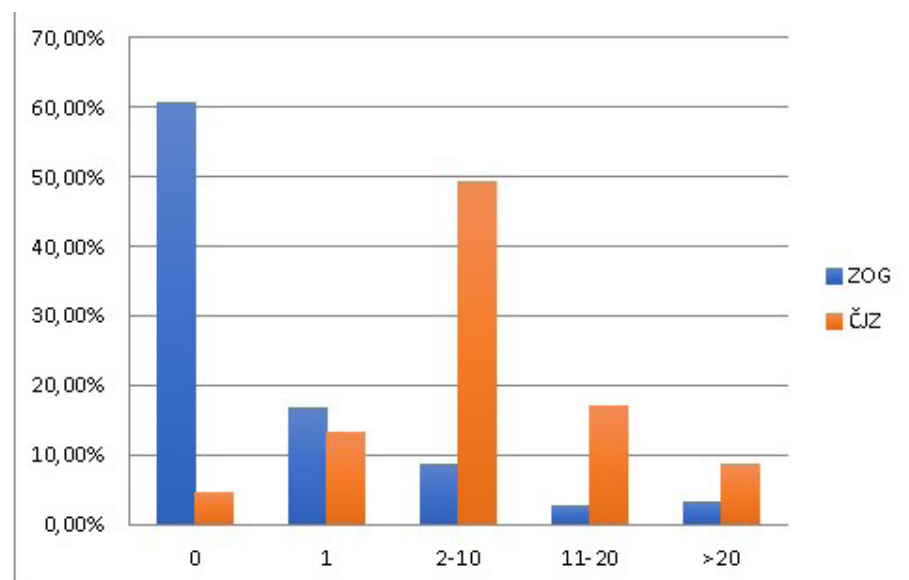

Graf 1: Časovna razporeditev tvitov pri kampanjah ZOG in ČJZ (v absolutnih vrednostih).

Kot smo že videli, je ZOG kampanjo začel bistveno prej, pravzaprav ob prvih pobudah za razpis referenduma, ČJZ pa šele v referendumski kampanji; nobeden od računov od referenduma naprej ni bil več aktiven, oba pa sta ostala na voljo, prav tako vsa objavljena besedila. Iz datumov objav lahko sklepamo, da je bila kampanja ZOG usmerjena predvsem v prizadevanja, da do referenduma pride, med referendumsko kampanjo pa na Twitterju niso bili več aktivni, račun ČJZ pa je bil aktiven prav v predreferenčnem obdobju.

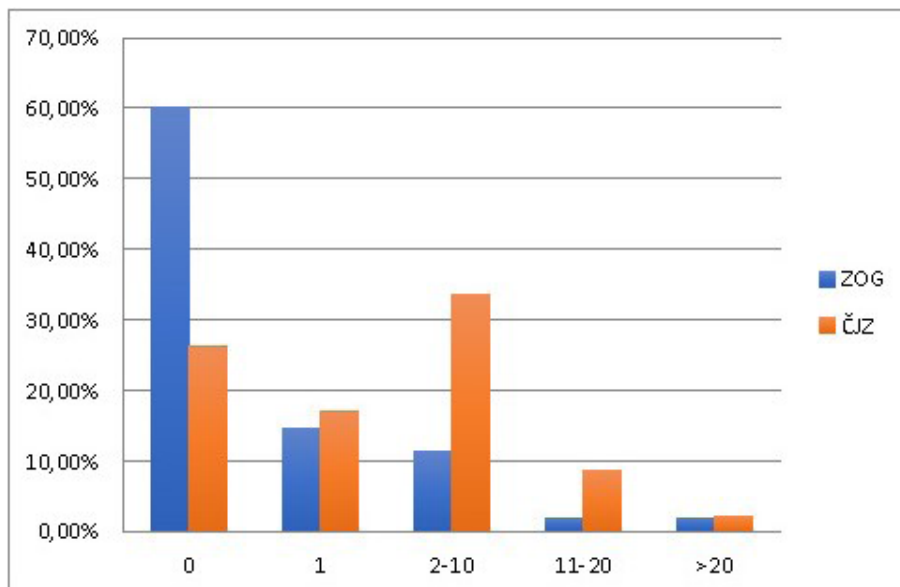
Graf 2: Časovna razporeditev tvtov pri kampanjah ZOG-drugi in ČJZ-drugi (v absolutnih vrednostih).

Graf 3: Delež vsečkanih tvtov obeh kampanj.

Dinamika tvitov ČJZ-drugi je z majhnim zamikom prvega vrhunca zelo podobna ČJZ, medtem ko je dinamika ZOG-drugi precej drugačna od uradnega računa ZOG, saj se pred in med referendurno kampanjo ne neha, kar pomeni, da so se na račun ZOG uporabniki navezovali in o njem govorili kljub temu, da se uradna kampanja ZOG v tem času na Twitterju ni več odvijala.

4.4.3 Vpetost v skupnost družbenih omrežij

Graf 4: Delež posredovanih tvitov obeh kampanj.

Analiza všečkanih in posredovanih tvitov lepo kaže, da je kampanja ČJZ v spletni skupnosti na Twitterju uporabnike dosegla veliko bolj kot ZOG, saj so praktično vsi njihovi objavljeni tviti vsaj enkrat všečkani ali posredovani. V manjši meri temu vzorcu pri všečkanju sledijo drugi uporabniki, ki objavljajo o ČJZ.

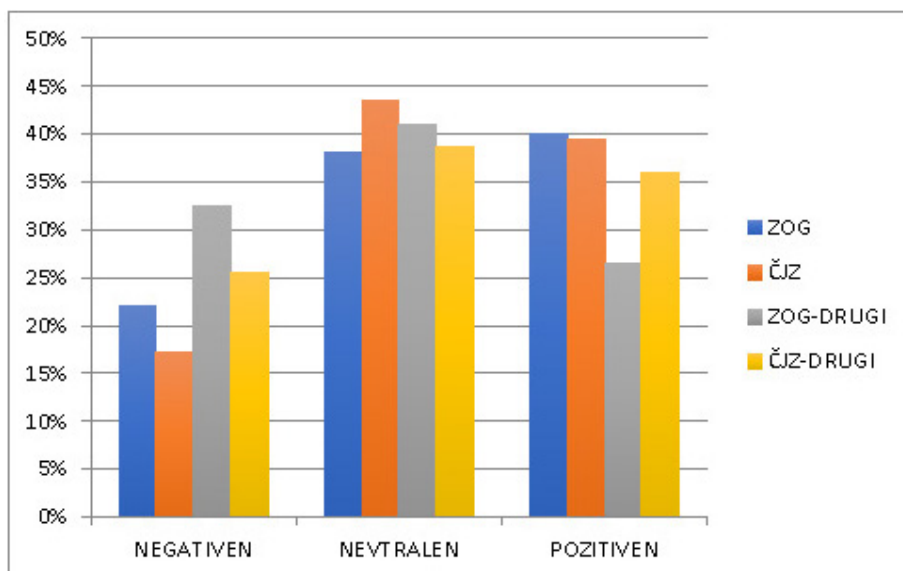
	ZOG različni/vsi	ČJZ različni/vsi
Omembe uporabniških računov	4/6	59/96
Ključniki	0/0	17/178
Emojiji	1/6	3/8
Hiperpovezave	118/121	91/98

Preglednica 2: Tipični elementi jezika računalniško posredovane komunikacije (v absolutnih vrednostih).

Glede na značilnosti jezika računalniško posredovane komunikacije je razvidno, da je bil račun ZOG izrazito kanal za obveščanje, medtem ko je bil račun ČJZ bistveno bolj namenjen komuniciranju, ustvarjanju diskurzne skupnosti in povezan v širše okolje. Zanimivo je, da račun ZOG sploh ne uporablja ključnikov, torej enega od temeljnih elementov jezika tvitanja, na drugi strani ČJZ uporablja ključnik, izpeljan iz imena svoje kampanje v več različicah, ključnik z imenom zakona, ki je predmet referenduma, in ključnike, vezane na tematiko referenduma ter predvolilno dogajanje, npr. soočenja; uporablja tudi ekvivalentne ključnike v angleščini, kar kaže na poskus vpenjanja v širši mednarodni družbeni kontekst, kar pa ni skladno z rabo jezika; kot bomo videli v nadaljevanju, so v rabi slovenščine namreč precej dosledni. Raba hiperpovezav je v obeh podkorpusih zelo pogosta, ČJZ ima hiperpovezavo v vsakem drugem tvitu, izrazito pogosto pa se ta pojavlja pri tvitih ZOG, saj je hiperpovezava v skoraj vsakem njihovem tvitu. Nadaljnja analiza URL-jev kaže na zelo različen način komunikacije: ZOG s hiperpovezavami usmerja na zunanje vire, objave njihovi kampanji naklonjenih časnikov, npr. članke na 24kul.si, ČJZ pa s hiperpovezavami usmerja uporabnike v veliki meri na svojo spletno stran oz. na svoje prejšnje objave na družbenih omrežjih, kar nakazuje na bolj družbeno-povezovalno kot obveščevalno funkcijo njihovega računa.

4.4.4 Sentiment tvitov

Ker je v korpus Janes pripisan tudi sentiment, torej analitični podatek o stališču oziroma odnosu do neke teme ali posamezne izjave (Fišer at al. 2016b: 65), s čimer lahko ugotavljamo, ali so avtorji izjav oz. besedil določeni temi naklonjeni ali ne (Fišer at al. 2016a: 88), si je zanimivo ogledati analizo tvitov tudi s tega zornega kota.

Graf 5: Delež tvitov glede na sentiment.

Iz podatkov o sentimentu v naših štirih podkorporusih lahko sklepamo, da je šlo za precej nevtravno komunikacijo, saj v vseh podkorporusih – razen v podkorporusu ZOG-drugi – prevladujejo nevtralni tviti (39–43 %). ZOG, ČJZ in ČJZ-drugi imajo podobno število tvitov s pozitivnim sentimentom (36–40 %), medtem ko je to število izrazito nižje pri ZOG-drugi (27 %). Najmanj negativnih tvitov vsebuje račun ČJZ (17 %), največ pa ZOG-drugi (33 %), kar nakazuje na to, da so o ZOG pisali oz. se na ta račun v precejšni meri navezovali tudi uporabniki, ki se z njihovimi prizadevanji niso strinjali.

4.4.5 Jezik tvitov

Ker gre pri obeh računih uradnih kampanj za izrazito lokalno komunikacijo, je bilo pričakovano, da bodo oboji uporabljali predvsem slovenščino.

	ZOG	ČJZ	ZOG-drugi	ČJZ-drugi
V slovenščini	100	99	97	96
V standardni slovenščini	83	78	63	64

Preglednica 3: Jezik tvitov (v %).

Bolj zanimiva bi lahko bila izbira registra, a tudi tu pri uradnih računih ni bistvenih razlik, saj pri ZOG uporabljajo standardni jezik le v nekoliko več primerih kot ČJZ. Stopnja standardnosti je primerljiva tudi med podkorporusoma ZOG-drugi in ČJZ-drugi; je pa uporaba standardnega jezika v teh dveh korpusih bistveno nižja od uradnih računov ZOG in ČJZ, kar kaže na to, da je tudi znotraj tvitanja vzpostavljena razlika v registru med »uradnimi« računi in tvitanjem državljanov v prostem času. Če smo za oba uradna računa glede na naslavljanje slovenske publike lahko predvidevali izbiro slovenščine, pa je za podkorporusa ZOG-drugi in ČJZ-drugi izrazito prevladujoča izbira slovenščine zanimiva, saj kaže na to, da uporabniki družbenih omrežij jezik komunikacije prilagajajo okoliščinam, za lokalne tematike sistematično izbirajo slovenščino in lokalne tematike ne odpirajo v širši twitterski prostor, čeprav bi to glede na funkcijo medija lahko pričakovali.

Ključne besede smo za ZOG izračunali v primerjavi s ČJZ in obratno, za ČJZ-drugi v primerjavi z ZOG-drugi in obratno. Če izločimo (iz)lastnoimenske in funkcijske besede, lahko vidimo, da sta za korpus ZOG karakteristični dve skupini besedišča: prva je povezana z aktivnostmi za razpis referendumov, npr. *podpis*, *državni*, *zbor*, *zbiranje*, *upravni*, *enota*, druga pa s pojmovanjem družine, npr. *moški*, *ženska*, *družinski*, *zveza*, *družina*. V korpusa ČJZ pa izstopa besedišče o samem referendumu, *glasovati*, *kvorum*, *kampanja*, ob besedi *ljubezen* kot tisti, ki poleg referendumskega besedišča najbolj zaznamuje korpus ČJZ.

ZOG v primerjavi s ČJZ	ČJZ v primerjavi z ZOG	ZOG-drugi v primerjavi s ČJZ-drugi	ČJZ-drugi v primerjavi z ZOG-drugi
časnik	glasovati	posegati	glas
podpis	ljubezen	mešati	poroka
pričevalec	le	istost	tvoj
zakonski	praviti	živ	moj
državen	kud	uniformirati	ljubezen
oče	nedelja	koalicija	podpreti
zevnik	december	temeljen	festival
moški	želeči	pojem	družba
zbor	štefanec	ter	kud
zbiranje	čeferin	misliti	dr.
primc	peter	otrok	dati
aleš	kvorum	primc	volišče
upraven	kampanja	zakon	upati
enota	festival	res	tribuna
ženska	manca	kateri	priiti
šola	košir	družinski	ljublana
ti	enak	tale	pozvati
ljublana	dolinar	zagovornik	nedelja
družinski	ana	slovenski	naš
svet	tujina	a	nasprotovati
sporočiti	pripravljen	kako	moči
pred	prešeren	videti	le
družina	noben	jaz	enakost
zveza	čas	že	ana
metka	zato	imeti	človekov

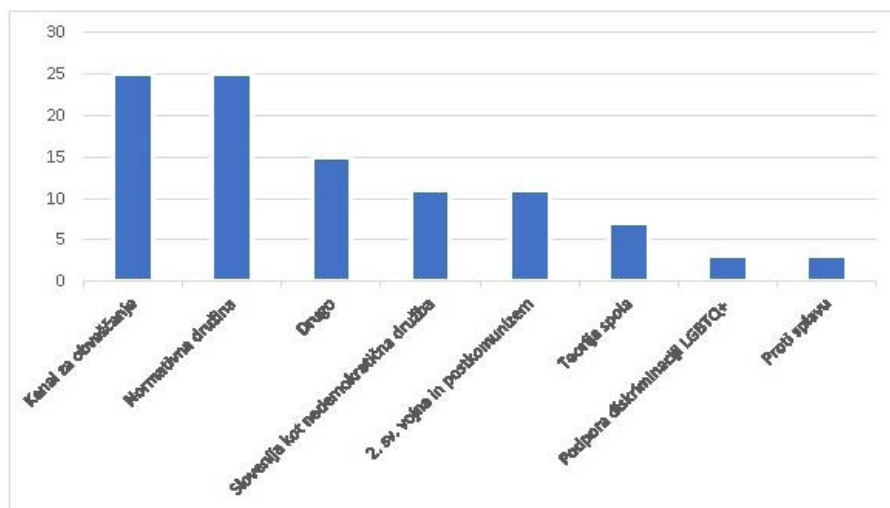
Preglednica 4: Ključne besede podkorpusov.

4.2 Vsebinska analiza tvitov

S podatkom o ključnih besedah smo deloma že naslovili vsebinsko analizo. Pri njej smo v prvem koraku vsakemu tvitu glede na njegovo prevladujočo vsebino pripisali opisno vsebinsko kategorijo, v drugem koraku pa jih združili, da smo dobili zaokrožene vsebinske skupine tvitov. V nadaljevanju smo znotraj posamezne skupine ugotavljali, kakšne so bile uporabljene diskurzne strategije. Tviti obeh računov so si glede na vsebinske enote zelo različni, pri analizi pa je bilo bistveno lažje vsebinsko razvrščati tvite kampanje ČJZ kot ZOG, predvsem zaradi jasnega vsebinskega fokusa celotne kampanje.

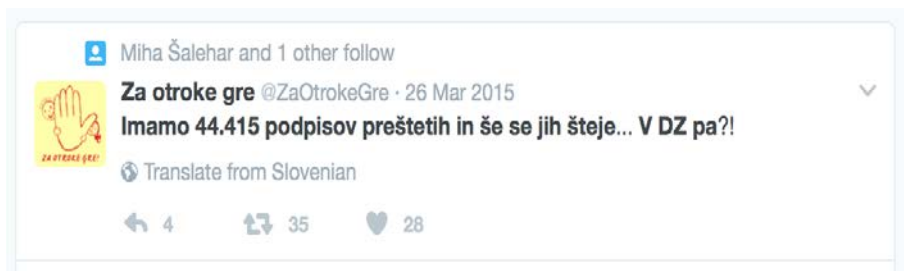
4.2.1 Kampanja ZOG

Kampanja ZOG je bila vsebinsko izjemno heterogena, povezana z vrsto vsebin, ki niso bile neposredno povezane z novelo zakona, vendar so prav z izbiro popolnoma drugih vsebin želeli nagovoriti segmente družbe, ki se sicer s tovrstnim vprašajem ne bi ukvarjali. Na vsebinsko razpršenost tvitov kaže tudi velik del neuvrščenih (v kategoriji drugo je kar 15 % tvitov), torej takih, ki jih nismo uspeli umestiti v nobeno od večjih vsebinskih enot; velikokrat so bili to namreč tviti s popolnoma samosvojo vsebino. Kampanja kot celota tudi ni bila zaokrožen govorni dogodek, saj se ni začela in končala s tvitom, ki bi kakorkoli v tem smislu pragmatično nagovarjal potencialne sledilce.

Graf 6: Vsebinski sklopi tvitov ZOG (v %).

Poleg kanala za obveščanje, ki je bil uporabljen predvsem za organiziranje skupnosti za razpis referenduma o noveli zakona, je po obsegu identičen odstotek tvitov o družinskih normi.

Slika 1: Najbolj všečkan in hkrati najbolj posredovan tvit ZOG.

ZOG uporabi strategijo reproduciranja tradicionalnega koncepta družine, torej znotraj hegemonega heteroseksualnega diskurza se zgolj opre na model, ki je prepoznaven kot naravni red, torej »družina = mama, oče in otroci«, kar se izkaže kot uspešna strategija, saj je to najbolj enostavna strategija, ki hkrati od družbe ne zahteva nobenega novega premisleka, hkrati pa je strategija ohranjanja naravnega in družbenega reda tudi ena od najuspešnejših strategij za ohranjanje družbene neenakosti (Dijk 1993, Fairclough 1985). Vendar ZOG hkrati družbeni model družine tudi zameji s konceptom katoliškega normativnega modela; velik del tvitov o tej temi je namreč neposredno povezan z razumevanjem družine, ki jo ponazarja vsebina tvita »Družina je Božji dar za uresničitev moškega in ženske, ki sta ustvarjena po Njegovi podobi«, pri čemer kot nesporno avtoriteto tovrstnega modela uporabi papež Frančišek.

Po količini takoj za tovrstnimi vsebinami sledi le na prvi pogled presenetljiv vsebinski sklop o Sloveniji kot nedemokratični družbi s tviti o nefunkcioniranju demokracije, »boju« ljudstva s parlamentom, nedemokratičnosti zaradi medijske neuravnoteženosti, preko enega od ključnih akterjev ZOG pa se v tem kontekstu kampanja poveže tudi z aktivnostmi za demokratizacijo sodstva (v vseh primerih gre za sodni proces proti Janezu Janši). Temu vsebinskemu sklopu sledi sklop tvitov o 2. sv. vojni, komunizmu in postkomunistični družbi, predvsem s povezavo na Pričevalce, s čimer se ZOG pozicionira na »pravično« stran zgodovine. Ker ta dva vsebinska sklopa zavzemata skoraj tako velik del objav, kot je objav o družini, je razvidna jasna strategija naslavljanja potencialnih sledilcev, ki jih sama vsebina novele zakona ne zanima, lahko pa se ideološko povežejo z drugimi temami z isto ideološko podstatjo, ki hkrati koketira z nacionalno kohezivnostjo, podobno kot tudi v nekaterih drugih okoljih (Baider in Kopytowska 2018), a je v slovenskem prostoru prav zaradi povezave nacionalne kohezivnosti z nacionalno razdeljenostjo, kot jo je zarisal čas 2. svetovne vojne, to predvsem reproduciranje obstoječe družbene delitve.

Pomemben segment objav zajemajo tudi objave o teoriji spola, s čimer se ZOG umešča v okvir drugih gibanj na desnem političnem polu v Evropi, ki prazni označevalec teorija spola, v vsakem od sociokulturnih prostorov zapolnijo z drugo vsebino. Porast in vseprisotnost t. i. gibanja proti družbenemu spolu kaže na skupne korenine gibanj in vrsto podobnosti v različnih okoljih (Kuhar in Paternotte 2018). Pri kampanji ZOG prazni označevalec teorija spola začanja dobivati diskurzivni pomen, povezan z idejo, da teorija spola omogoča svobodno izbiro spola, zanika spolno različnost in podpira

različne spolne usmerjenosti. Da se ZOG čuti kot del širšega gibanja, je razvidno tudi iz tvita z eksplicitno navezavo na Italijo.

Za otroke gre @ZaOtrokeGre · 28 Jun 2015
pic.twitter.com/6YEHVsm3gv

Slika 2: Tvit ZOG z referenco na nesporno avtoriteto glede družinske norme.

Slika 3: Eksplicitna navezava ZOG na tuje okolje pri »teoriji spola«.

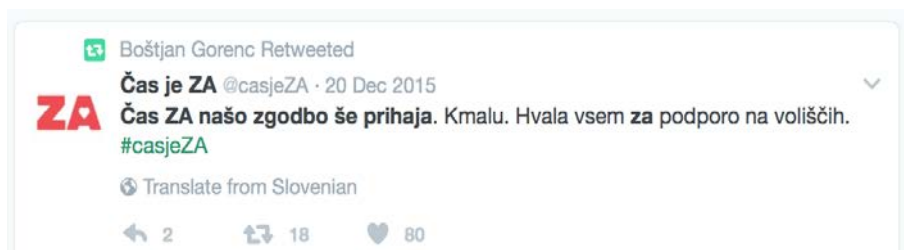
Čisto med zadnjimi v kampanji ZOG se pojavi vsebinski sklop tvitov proti splavu, s čimer se potencialno nakazuje tudi nov fokus delovanja skupnosti ZOG.

4.2.2 Kampanja ČJZ

Kronološko veliko bolj zamejena je bila kampanja ČJZ; hkrati je kampanja tudi zaokrožen govorni dogodek z zelo jasnim začetkom (prvi tvit, ki pozdravi vse) in jasnim koncem (tvit, ki se zahvali vsem).

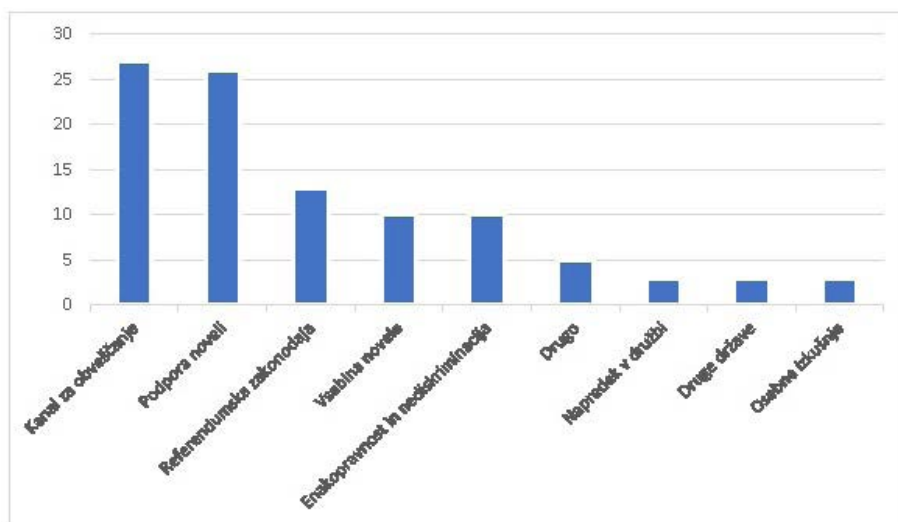

Slika 4: Prvi tvit ČJZ.

Slika 5: Zadnji tvit ČJZ (tudi najbolj všečkan tvit).

Kampanja ČJZ je bila vsebinsko osredinjena na zgolj referendumsko vprašanje in vsebino novele zakona, o kateri se je odločalo na referendumu.

Graf 7: Vsebinski sklopi tvitov ČJZ (v %).

Tudi ČJZ je bil v veliki meri kanal za obveščanje, pri čemer v tej kampanji prevladujejo vabila na dogodke, torej je obveščevalni del tvitanja tudi del gradnje skupnosti. Kampanja je bila izrazito osredotočena na referendumsko zakonodajo in njeno pojasnjevanje ter na vsebino novele, o kateri se je odločalo na referendumu, v tem sklopu pomemben segment tvitov predstavljajo tisti, ki razlagajo pravo vsebina novele zakona in predvsem odgovarjajo na dezinformacije v zvezi z vsebino spremembe zakonodaje. Prav tako je razvidno, da je bila ena od glavnih strategij pripeljati volivce na volišča, saj so dobršen del tvitov predstavljali pozivi k udeležbi na referendumu.

ČJZ. Posamezni vsebinski sklopi kampanje ČJZ razkrivajo tudi diskurzne strategije, s katerim je skušala spremeniti ustaljeni družbeni red, hkrati pa tudi razmerja družbene moči. Pri tem je kampanja stavila na podporo medijsko izpostavljenih oseb in strokovnjakov ter se hkrati navezuje na prakse tujih okolij in podporo posameznikov iz tujine. Spremembo zakonodaje pa je ravno v povezavi s tujimi okolji navezala na diskurz o družbenih spremembah in družbenem razvoju, ki se mora preliti tudi v zakonodajne rešitve.

Slika 6: Podpora spremembi novele zakona iz tujine kot del diskurznih strategij.

Kampanja ČJZ je bila hkrati aktivistična, jasno temelječa na ideološkem konceptu človekovih pravic, človekovega dostojanstva, svobode, pravičnosti, enakopravnosti in nediskriminatornosti, kar je kot del diskurzne strategije pospremila tudi z enim od simbolno najmočnejših neverbalnih sporočil: umestitvijo podpornikov zakona pod Prešernov spomenik v Ljubljani.

Čas je ZA
@casjeZA

Follow

Enakopravnost nam je zapisana v koreninah.
Čas je, da jo prevedemo še v zakone. #casjeZA

Translate from Slovenian

Slika 7: Tvit ČJZ s podporniki na Prešernovem trgu v Ljubljani.

Sklep

S kvantitativno in kvalitativno korpusno analizo smo opazovali diskurz obeh kampanj na Twitterju ob referendumu o Noveli zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih l. 2015, in sicer glavnih nasprotnikov novele in pobudnikov referenduma ZOG ter osrednjega računa zagovornikov spremembe zakona ČJZ. Pri analizi diskurza smo korpus za našo analizo izluščili iz korpusa Janes, korpusno analizo pa kombinirali s kritično analizo diskurza, kar se je v sorodnih raziskavah že večkrat pokazal kot učinkovit analitični postopek.

S kvantitativno korpusno analizo smo dobili dovolj relevantnih podatkov o temeljnih značilnostih diskurza obeh kampanj, predvsem glede značilnih elementov računalniško posredovane komunikacije, uporabe jezika glede izbire registra in sentimenta tвитov. Obe kampanji se bistveno razlikujeta že glede na funkcijo komunikacijskega kanala in način

komuniciranja: račun ČJZ je bolj vpet v družbeno mrežo, ima veliko več sledilcev in prijateljev, prav tako pa tudi vsečkanih in posredovanih tvitov, s čimer je ustvaril svojo diskurzno skupnost, medtem ko je račun ZOG skoraj izključno enosmerna komunikacija, pri čemer je ena od njegovih osnovnih funkcij posredovanje povezav na ideološko sorodne časopisne članke. Tudi tipični elementi jezika računalniško posredovane komunikacije kažejo, da je bil račun ZOG izrazito kanal za obveščanje, medtem ko je bil račun ČJZ bistveno bolj namenjen komuniciranju in ustvarjanju diskurzne skupnosti. Račun ZOG namreč sploh ni uporabljal ključnikov, torej enega od temeljnih elementov jezika tvitanja, na drugi strani je ČJZ uporabljal svoj ključnik v več različicah, in vrsto drugih, vezanih na temo referendumov ter predvolilno dogajanje. Na drugi strani pa je raba hiperpovezav pri obeh zelo pogosta, ČJZ ima hiperpovezavo v vsakem drugem tvitu, izrazito pogosto pa se ta pojavlja pri tvitih ZOG, saj je hiperpovezava v skoraj vsakem njihovem tvitu. Podatki o sentimentu tvitov razkrivajo, da je šlo za precej nevtralno komunikacijo, saj v vseh podkorporisih, razen v podkorporisu tvitov, povezanih s kampanjo ZOG, prevladuje nevtralen sentiment. Kampanji in z njima povezani tviti sta potekali skoraj v celoti v slovenščini, pri čemer je bil pri obeh uradnih kampanjah izbran visok register, bistvena pa je razlika med uradnima računoma in tviti, povezani z njima, saj je pri slednjih izbor jezikovnega standarda opazen pri manjšem deležu objav.

Pri vsebinski analizi tvitov smo celotni kampanji opazovali kot celovita govorna dogodka. Kampanja ZOG je bila vsebinsko izjemno heterogena, prepletena z vrsto vsebin, ki niso bile neposredno povezane z novelo zakona, kot celota pa tudi ni bila zaokrožen govorni dogodek, saj se ni začela in končala s tvitom, ki bi kakorkoli v tem smislu pragmatično nagovarjal potencialne sledilce. Na drugi strani je bila kampanja ČJZ kronološko in vsebinsko veliko bolj osredinjena, hkrati tudi zaokrožen govorni dogodek z zelo jasnim začetkom (prvi tvit, ki pozdravi vse) in jasnim koncem (tvit, ki se zahvali vsem). Če je bil pri obeh kampanjah največji delež objav namenjen obveščanju, pa se v vseh drugih vsebinskih lastnostih popolnoma razlikujeta.

Kampanja ZOG je kot osrednjo diskurzno strategijo uporabila strategijo reproduciranja tradicionalnega koncepta družine znotraj hegemonnega heteroseksualnega diskurza, a jo je hkrati tudi zamejila s konceptom katoliškega normativnega modela. Pomemben segment kampanje je tudi uporaba praznega označevalca *teorija spola*, s čimer se eksplicitno umešča v ideološki okvir mobilizacijskih gibanj proti enakopravnosti na desnem političnem polu v Evropi. V kampanji ZOG je razvidna tudi strategija naslavljanja potencialnih sledilcev, ki jih sama vsebina novele zakona ne zanima, lahko pa se ideološko povežejo z drugimi temami z isto ideološko osnovo: tvitanje o vprašanjih Slovenije kot nedemokratske družbe, nedelovanju institucij pravne države, 2. sv. vojne, komunizma in postkomunistične družbe.

Kampanja ČJZ je bila izrazito osredotočena na referendumsko zakonodajo, vsebino novele in odgovarjanje na dezinformacije. Spremembo ustaljenega družbenega reda in razmerja družbene moči je skušala doseči z uporabo medijsko izpostavljenih oseb in strokovnjakov tako doma kot iz tujine ter navezavo na prakse tujih okolij ter z diskurzom o družbenih spremembah in družbenem razvoju, ki se morata preliti tudi v zakonodajne rešitve. Kampanja je bila hkrati aktivistična, jasno temelječa na ideološkem konceptu

človekovih pravic, človekovega dostojanstva, svobode, pravičnosti, enakopravnosti in nediskriminatornosti.

Ker so v korpusu Janes, iz katerega smo izluščili podkorpuse za našo analizo, le gola besedila, je bila naša analiza usmerjana predvsem v besedilni del diskurza, kar se je pri kvalitativni analizi pokazalo kot pomanjkljivost, saj v družbenih omrežjih pomembno vlogo prevzemajo nebesedilni deli diskurza, zato nameravamo v prihodnje raziskavo razširiti na vse elemente multimedijskega diskurza. Prav tako pa nameravamo v analizo vključiti tudi tvite, ki niso bili povezani z obema kampanjama, so pa prek ključnikov neposredno povezani z referendumom. Zanimalo nas bo predvsem, v kolikšni meri podporniki in nasprotniki spremembe zakonodaje uporabljajo podobne ali drugačne diskurzne strategije za utemeljevanje svojih (ideoloških) pozicij.

6 Zahvala

Avtorja se zahvaljujeta financierju projekta, v sklopu katerega je bila opravljena raziskava. Projekt »Viri, metode in orodja za razumevanje, prepoznavanje in razvrščanje različnih oblik družbeno nesprejemljivega diskurza v informacijski družbi«, št. J7-8280, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

VIRI IN LITERATURA

- Stavros ASSIMAKOPOULOS in Rebecca VELLA MUSKAT, 2017: Exploring xenophobic and homophobic attitudes in Malta: Linking the perception of social practice with textual analysis. *Lodz Papers in Pragmatics* 13/2. 179–202. Na spletu.
- Fabienne BAIDER, 2018: Go to hell fucking faggots, may you die! Framing the LGBT subject in online comments. *Lodz Papers in Pragmatics* 14/1. 69–92. Na spletu.
- Fabienne BAIDER, Monika KOPYTOWSKA, 2018: Narrating hostility, challenging hostile narratives. *Lodz Papers in Pragmatics* 14/1. 1–24. Na spletu.
- Paul BAKER, 2004: Querying Keywords: Questions of Difference, Frequency, and Sense in Keywords Analysis. *Journal of English Linguistics* 32/4. 346–59. Tudi na spletu.
- Paul BAKER, 2005: *Public Discourse of Gay Man*. London: Routledge.
- Paul BAKER in Tony McENERY, 2005: A Corpus-based Approach to Discourses of Refugees and Asylum Seekers in UN and Newspaper Texts. *Journal of Language and Politics* 4/2. 197–226. Tudi na spletu.
- Paul BAKER, 2008: *Sexed Texts. Language, Gender and Sexuality*. London: Equinox.
- Paul BAKER, Costas GABRIELATOS, Majid KHOSRAVINIK, Michał KRZYŻANOWSKI, Tony McENERY in Ruth WODAK, 2008: A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse and Society* 19. 273–306. Tudi na spletu.
- Michael BEISSWENGER, Nelleke OOSTDIJK, Angelika STORRER, Henk van den HEUVEL (ur.), 2014: Building and Annotating Corpora of Computer-Mediated Communication:

- Issues and Challenges at the Interface of Corpus and Computational Linguistics. *Journal for Language Technology and Computational Linguistics* 29/2. Na spletu.
- Jennifer COATES, 2013: The discursive production of everyday heterosexualities. *Discourse & Society* 24/5. 536–52. Tudi na spletu.
- Steven COATS, 2017: Gender and grammatical Frequencies in social media English from the Nordic countries. *Investigating Computer-Mediated Communication: Corpus-based Approaches to Language in the Digital World*. Ur. D. Fišer in Beißwenger. Ljubljana: ZIFF. 102–21. Tudi na spletu.
- Teun A. van DIJK, 1993: Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society* 4/2. 249–83. Tudi na spletu.
- Teun A. van DIJK, 2001: Critical discourse analysis. *Handbook of discourse analysis*. Ur. D. Schiffrin, D. Tannen in H. E. Hamilton. Oxford: Blackwell. 352–71. Tudi na spletu.
- Norman FAIRCLOUGH, 1985: Critical and Descriptive Goals in Discourse Analysis. *Journal of Pragmatics* 9/6. 739–63. Tudi na spletu.
- Norman FAIRCLOUGH, 1989: *Language and Power*. London: Longman.
- Norman FAIRCLOUGH in Ruth WODAK, 1997: Critical discourse analysis. *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction. Vol. 2. Discourse as Social Interaction*. Ur. T. A. van Dijk. London: Sage. 258–84.
- Norman FAIRCLOUGH, 2001²: *Language and power*. London/New York: Longman.
- Darja FIŠER, Tomaž ERJAVEC in Nikola LJUBEŠIĆ, 2016a: JANES v0.4: korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. *Slovenščina 2.0* 4/2. 67–99. Na spletu.
- Darja FIŠER, Jasmina SMAILOVIĆ, Tomaž ERJAVEC, Igor MOZETIČ in Miha GRČAR, 2016b: Sentiment Annotation of Slovene User-Generated Content. Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika/Proceedings of the Conference on Language Technologies & Digital Humanities. Ur. T. Erjavec in D. Fišer. Ljubljana: ZIFF. 65–70. Na spletu.
- Darja FIŠER in Michael BEISSWENGER (ur.), 2017: *Investigating Computer-Mediated Communication: Corpus-based Approaches to Language in the Digital World*. Ljubljana: ZIFF. Tudi na spletu.
- Darja FIŠER (ur.), 2018: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: ZIFF. Tudi na spletu.
- Darja FIŠER, Nikola LJUBEŠIĆ in Tomaž ERJAVEC, 2018: The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. *Language resources and evaluation* 52/3. Na spletu.
- Costas GABRIELATOS in Paul BAKER, 2008: Fleeing, Sneaking, Flooding: A Corpus Analysis of Discursive Constructions of Refugees and Asylum Seekers in the UK Press 1996–2005. *Journal of English Linguistics* 36/1. 5–38. Tudi na spletu.
- Vojko GORJANC, 2017: *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Vojko GORJANC in Darja FIŠER, 2017: Twitter and power relations: the case of Slovenian equal marriage referendum campaign. *Interdisciplinary conference on hate speech: Definitions, interpretations and practices, Nicosia, 9-11 June 2017: Book of abstracts*. Nicosia: University of Cyprus. 16–17. Tudi na spletu.
- Antonio GRAMSCI, 1971: *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

- Annamarie JAGOSE, 1996: *Queer Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.
- Michaela KOCH, 2008: *Language and gender research from a queer linguistic perspective: A critical evaluation*. Saarbrücken: VDM.
- Roman KUHAJ in Metka MENCIN ČEPLAK, 2016: Same-sex partnership debate in Slovenian: between declarative support and lack of political will. *The EU enlargement and gay politics: the impact of Eastern enlargement on rights, activism and prejudice*. Ur. K. Sloommaeckers, H. Touquet in P. Vermeersch. Palgrave Macmillan UK. 147–72.
- Roman KUHAJ in David PATERNOTTE, 2018: *Anti Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. Lanham/New York: Rowman & Littlefield International.
- Don KULICK, 2005: The importance of what gets left out. *Discourse Studies* 7/4–5. 615–24. Tudi na spletu.
- Karen E. LOVAAS in Marcielee M. JENKINS (ur.), 2007: *Sexualities and Communication in Everyday Life: A Reader*. London: Sage Publications.
- Metka MENCIN ČEPLAK in Roman KUHAJ, 2010: Boji za enakost: Od diskriminacije homoseksualnosti do redinicie družine. *Socialno delo* 49/5–6. 283–98. Tudi na spletu.
- Heiko MOTSCHENBACHER, 2010: *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Heiko MOTSCHENBACHER, 2011: Taking Queer Linguistics further: sociolinguistics and critical heteronormativity research. *International Journal of the Sociology of Language* 212. 149–79. Tudi na spletu.
- Heiko MOTSCHENBACHER, 2013: ‘Now everybody can wear a skirt’: Linguistic constructions of non-heteronormativity at Eurovision Song Contest press conferences. *Discourse & Society* 24/5. 590–614. Tudi na spletu.
- Špela REHER in Darja FIŠER, 2018: Kodno preklapljanje v objavah slovenskih uporabnikov Twitterja. *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: ZIFF. 294–323. Tudi na spletu.
- Michael STUBBS, 1994: Grammar, Text, and Ideology: Computer-assisted Methods in the Linguistics of Representation. *Applied Linguistics* 15/2. 201–23. Tudi na spletu.
- Lieke VERHEIJEN, 2017: WhatsApp with social media slang? Youth language use in Dutch written computer-mediated communication. *Investigating Computer-Mediated Communication: Corpus-based Approaches to Language in the Digital World*. Ur. D. Fišer in Beißwenger. Ljubljana: ZIFF. 72–101. Tudi na spletu.
- Gust A. YEP, Karen E. LOVAAS in John P. ELIA (ur.), 2003: *Queer Theory and Communication: From Disciplining Queers to Queering the Discipline(s)*. New York: Harrington Park Press.

SUMMARY

The issue of social inequality due to sexual orientation has been on the Slovene political agenda since the 1980s, but was incorporated into legislation only in 2005 with the Civil Partnership Registration Act, the result of which was discrimination based on sexual orientation. All subsequent efforts to abolish it have been inundated by turbulent public discussions,

largely due to the fact that referenda may be called on such legislative changes. There have been two so far, one in 2011 and another in 2015. This article deals with the second referendum, and more specifically with the referendum campaign discourse on Twitter.

We performed a quantitative and a qualitative corpus discourse analysis of the two key referendum campaign Twitter accounts on the Amendment to the Marriage and Family Relations Act—belonging to the chief supporters of the new amendment (called “It’s time for YES”) and its main opponents, the initiators of the referendum (called “It is about the children”). The relevant tweets were extracted from the Janes corpus (Erjavec et al. 2018) and then analyzed with a combination of corpus methods and critical discourse analysis, an approach that has proven successful in several previous, related studies. The quantitative corpus analysis has provided insight into the basic characteristics of both campaign discourses, such as the use of typical elements of computer-mediated communication (likes, retweets, mentions, hashtags, URLs, emojis), register, and sentiment. The communicative function of the two campaigns are very different; while the “It’s time for YES” campaign was engaged with its social network (many followers and friends, many liked and retweeted tweets), the “It is about the children” campaign performed almost exclusively one-way communication, the main function of which was sharing links to articles based on the same ideology.

In content analysis we observed the two campaigns as complete speech acts. While it is true that most tweets in both campaigns had an informative function, the campaigns are entirely different in all other respects. The main discourse strategy of the “It is about the children” account is reproduction of the traditional concept of the family within a hegemonic heterosexual discourse, which is simultaneously constrained by the concept of the Catholic normative model. The “It’s time for YES” campaign is focused exclusively on the referendum legislation, the content of the disputed amendment, and responses to misinformation. The campaign is also activist—explicitly formed on the ideological concept of human rights, human dignity, freedom, fairness, equality, and non-discrimination.

UDK 811.163.6'322.5:81'373:004

Kaja Dobrovoljc

Inštitut Jožef Stefan, Ljubljana

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

kaja.dobrovoljc@cjvt.si

RABA TIPIČNO GOVORJENIH DISKURZNIH OZNAČEVALCEV NA SPLETU

V članku predstavimo primerjavo rabe treh tipično govorjenih diskurznihih označevalcev v korpusu govorjene slovenščine Gos in korpusu slovenskih uporabniških spletnih vsebin Janes. Rezultati potrjujejo, da so ti izrazi na spletu rabljeni bistveno redkeje kot v spontanem govoru, vendarle pa njihova raba ni zanemarljiva, zlasti v besedilnih tipih s poudarjeno interaktivno oz. dialoško izmenjavo uporabniških sporočil. Pri tem se označevalci na spletu pojavljajo predvsem v semantično motiviranih funkcijah, kot so vzpostavljanje stika z naslovnikom, preverjanje strinjanja ali omiljevanje izrečenega, ki se hkrati prepletajo tudi z besedilnimi funkcijami poudarjanja ter menjave vlog. Prav tako na spletu razvijajo nekatere nove kontekste rabe, kot so nagovarjanje neznanega ali neudeleženega naslovnika, stilizacija in vstopanje v nove stalne besedne zveze.

Ključne besede: diskurzni označevalci, govorjeni jezik, uporabniške spletne vsebine, korpusno jezikoslovje

This article compares the usage of three speech-specific discourse markers in the Gos corpus of spoken Slovenian and the Janes corpus of user-generated content. The results confirm that the online usage of these expressions is much less common than in speech, but nevertheless significant, in particular on platforms encouraging interactive or dialogue-like communication. In online discourse, markers' semantic-based functions prevail, such as those relating to the addressee, checking for agreement, or attenuating an assertion. They intertwine with discourse-structuring functions, such as creating emphasis or turn managing. All three markers also exhibit some new contexts of online usage, such as addressing an unknown or generic addressee, producing a specific stylistic effect, and entering into new types of fixed multi-word expressions.

Keywords: discourse markers, spoken language, user-generated content, corpus linguistics

1 Uvod

Tako kot v jezikoslovju nasploh se tudi na področju analize diskurza in pragmatike računalniško posredovane komunikacije (Yus 2011, Herring idr. 2013) v zadnjih letih odpira povsem novo področje zvrstnostnih raziskav, analize t. i. uporabniških spletnih vsebin, kot so družbena omrežja, forumi, blogi in druge participativne spletne platforme, ki so se vzpostavile s spletom druge generacije (Herring in Androutsopoulos 2015).

Kot posebej aktualen vidik njihovega preučevanja se kaže raba tipično govornjenih leksikalnih prvin, saj tako kot za računalniško posredovano komunikacijo nasploh tudi za uporabniško spletno komunikacijo velja, da zaradi posebnih okoliščin, v katerih običajno nastaja, selektivno vsebuje tako prvine pisnega kot govornjenega jezika, ki se odražajo na različnih jezikovnih ravneh (Crystal 2011, Sindoni 2014).

Pri tem so se dosedanje domače raziskave prehajanja tipično govornjenih leksikalnih prvin v spletno komunikacijo osredotočale predvsem na vprašanja nestandardnega zapisa (Jakop 2008, Fišer idr. 2018), besedišča (Michelizza 2015, Zwitter Vitez in Fišer 2018) in skladnje (Arhar Holdt 2018), presenetljivo malo pa je raziskav spletne rabe diskurzni prvin, čeprav sorodne diskurznoanalitične raziskave za tuje jezike ugotavljajo, da govorci v spletni komunikaciji razvijajo zelo specifične strategije upravljanja diskurza, od organizacije tem (Condon in Čech 2010, Bou-Franch idr. 2012) do menjave vlog (Garcia in Baker Jacobs 1999, Herring 1999) in uravnavanja medosebnih odnosov (Harrison in Allton 2013). Vprašanje, v kolikšni meri si pri tem pomagajo z rabo tipično govornjenih diskurznofunkcijskih jezikovnih sredstev, ki jih v nadaljevanju imenujemo diskurzni označevalci,¹ pa z izjemo analiz rabe specifičnih označevalcev v specifičnih tipih uporabniških spletnih vsebin (Fox Tree 2015, Rehbein 2015, Scheffler idr. 2016) ne v tujem ne v slovenskem prostoru doslej še ni bilo podrobneje raziskano.

Namen pričujočega prispevka² je zapolniti to vrzel in predstaviti celovito empirično raziskavo rabe tipično govornjenih diskurzni označevalcev v slovenskih uporabniških spletnih vsebinah. Po predstavitvi izbrane metodologije v drugem razdelku v jedrnem tretjem razdelku skušamo odgovoriti, (i) kako pogosto se najbolj tipični govornjeni diskurzni označevalci rabijo v uporabniških spletnih vsebinah, (ii) v kolikšni meri je pogostost rabe najbolj tipičnih govornjenih diskurzni označevalcev odvisna od tipa uporabniških spletnih vsebin, in (iii) ali najbolj tipični govornjeni diskurzni označevalci v uporabniških spletnih vsebinah opravljajo enako vlogo kot v govoru. Prispevek v četrtem razdelku sklenemo s sintezo najpomembnejših ugotovitev in njihovim ovrednotenjem z vidika možnosti nadaljnjih raziskav.

2 Gradivo in metoda

2.1 Izbrani tipično govornjeni diskurzni označevalci

Dosedanje raziskave diskurzni označevalcev v govornjeni slovenščini (npr. Verdonik 2007, Smolej 2012) o *tipičnosti* za govornjeni jezik sklepajo predvsem na podlagi njihove izstopajoče pogostosti v analiziranih korpusih govornjenega jezika. Z metodološkega vidika je tovrstno sklepanje o tipičnosti za govor težko upravičljivo, saj ni nujno, da

¹ V skladu s trenutnimi smernicami na področju aplikativne analize diskurza (Fischer 2014, Crible 2017) v tej raziskavi med diskurzne označevalce prištevamo vse propozicijsko neobvezne izraze s prepoznavno funkcijo diskurznega povezovanja, strukturiranja ali upravljanja. Za podrobnejšo opredelitev, merila in opis (nadpomenskega) razmerja do drugih sorodnih slovenističnih terminov, kot so opomenjevalni konektorji, členki s kohezivno vlogo, pragmatični povezovalci, členkovni besedilni povezovalci, govorni signali, kazalci stopenj besedilne zgradbe in diskurzni označevalci v ožjem smislu, glej disertacijo K. Dobrovoljc (2018: 75–100).

² Prispevek je nastal na podlagi analiz in ugotovitev doktorske disertacije K. Dobrovoljc (2018, 5. poglavje).

so vsi pogosti izrazi v govoru rabljeni predvsem v govoru, kakor tudi ni nujno, da so izrazi, rabljeni predvsem v govoru, v govoru tudi izstopajoče pogosti. To stanje je pred kratkim skušala preseči raziskava K. Dobrovoljc (2018), ki je s statistično primerjavo pogostosti pojavljanja diskurznihi označevalcev v referenčnih korpusih govorjene in pisne slovenščine izluščila nabor tipično govorjenih večbesednih diskurznihi označevalcev, med katerimi so se kot trije najbolj tipični izkazali označevalci *a ne, ne vem in a veš* (Dobrovoljc 2018: 189–205). Čeprav se omenjena raziskava osredotoča zgolj na večbesedne izraze, menimo, da ti izrazi predstavljajo ustrezno izhodišče za raziskave tipično govorjenih označevalcev nasploh, saj se omenjajo v večini sorodnih raziskav označevalcev v govoru, s svojo kratkostjo in visoko stopnjo gramatikaliziranosti pa relativizirajo tudi sam kriterij večbesednosti (Dobrovoljc 2017).

2.2 Referenčna korpusa govorjene in spletne slovenščine

Korpus govorjene slovenščine Gos je največja prostodostopna zbirka posnetkov in transkripcij spontanega govora v slovenskem jeziku (Verdonik in Zwitter Vitez 2011). Vsebuje transkripcije približno 120 ur posnetkov (1 milijon pojavnic) spontanega oz. nepripravljenega govora v različnih vsakodnevnih sporazumevalnih situacijah, ki so uravnotežene glede na demografske lastnosti govorcev (spol, starost, regija, izobrazba), prenosnik (TV, radio, telefon, osebni stik) in vrsto govornega dogodka (javni informativni in izobraževalni, javni razvedrilni, nejavni nezasebni in nejavni zasebni govor). V tej raziskavi smo uporabljali različico Gos 1.4, kakršna je dostopna preko prostodostopnega konkordančnika noSketchEngine³ (Erjavec 2013), do izvornih posnetkov govora pa smo dostopali preko specializiranega konkordančnika na uradni spletni strani.⁴

Korpus slovenskih uporabniških spletnih vsebin Janes je nastal v okviru istoimenskega projekta, posvečenega jezikoslovni analizi nestandardne slovenščine na spletu.⁵ Čeprav zaradi omejitev, povezanih s tehničnimi in pravnimi vidiki pridobivanja in shranjevanja uporabniških spletnih vsebin, korpus Janes vsebuje zgolj en segment uporabniških spletnih vsebin, predstavlja doslej največjo zbirko računalniško posredovane komunikacije v slovenščini. V tej raziskavi smo uporabili različico Janes 0.4 (Fišer idr. 2016), ki vsebuje nekaj več kot 200 milijonov pojavnic iz šestih različnih besedilnih tipov: tvtov (51,4 % pojavnic celotnega korpusa), forumov s treh specializiranih forumskih portalov (22,6 %), blogov in komentarjev nanje na dveh bloggerskih portalih (16,6 %), komentarjev na novice treh novičarskih portalov (7,1 %) ter pogovorne strani na slovenski Wikipediji (2,3 %). Tudi do tega korpusa smo dostopali preko konkordančnika noSketchEngine.

2.3 Vzorčenje in izračun pogostosti rabe diskurznihi označevalcev

V prvem koraku smo za izbrane označevalce pridobili podatek o pogostosti rabe v obeh korpusih. Ker se vsi trije izrazi v jeziku pojavljajo tudi v drugih vlogah, denimo

³ <https://www.clarin.si/noske/>

⁴ <http://www.korpus-gos.net/>

⁵ <http://nl.ijs.si/janes/>

kot del propozicijske vsebine (npr. *tega ne vem*) ali kot del daljšega diskurznega označevalca (*saj ne vem*), izračun pogostosti rabe teh označevalcev v korpusu zahteva predhodno razdvoumljanje. Za ta namen so bile na področju korpusne analize diskurza v literaturi predlagane različne metode (Stede 2014), ki se opirajo na površinsko obliko besedila, različne tipe jezikoslovnih oznak in/ali lastnosti sobesedilnega konteksta in s tem predpostavljajo obstoj korpusa, ki je na razmeroma zanesljiv način (najpogostejše ročno) označen na več različnih jezikoslovnih ravneh. Ker korpusa Janes in še zlasti Gos tovrstnih informacij ne vsebujeta oz. so bile te pripisane z omejeno strojno natančnostjo, smo za izračun pogostosti v obeh korpusih uporabili preprosto metodo sklepanja po vzorcu (Dobrovoljc 2018: 191–194), s katero smo o številu pojavitev diskurznega označevalca v korpusu sklepali na podlagi deleža diskurznihih rab v ročno pregledanem naključnem vzorcu 100 konkordanc celotnega korpusa (Gos)⁶ oz. posameznih besedilnih tipov (Janes). Ti vzorci so bili nato v drugem koraku uporabljeni tudi za kvalitativno primerjavo funkcij označevalcev.

V primerjavi s korpusom Gos, v katerem so bile standardizirane ustreznice pogovornim oblikam (npr. *ne em*, *a vejš*, *ane*) pripisane ročno, smo glede na omejeno natančnost strojne normalizacije oblik v korpusu Janes (Ljubešić idr. 2014) pred tem identificirali še vse različice izvirnega zapisa označevalcev na podlagi tipologije nestandardnih zapisovalnih posebnosti v slovenščini (Čibej 2018). S hevrističnimi poizvedbami smo tako identificirali več kot 120 različnih zapisov izbranih označevalcev, kot relevantne pa smo v nadaljnji analizi upoštevali samo tiste z vsaj pet pojavitvami v korpusu, tj. 17 različnih zapisov niza *ne vem* (*ne vem*, *nevem*, *nwm*, *nvm*, *newem*, *nvem*, *nwem*, *neum*, *ne wem*, *num*, *n vem*, *ne vm*, *nevm*, *ne veeeem*, *ne um*, *neuem*, *ne vemm*), 14 različnih zapisov niza *a ne* (*a ne*, *ane*, *anne*, *a n*, *aneee*, *a neee*, *aaa ne*, *anee*, *a neeee*, *aneeee*, *aaaa ne*, *aneeeee*, *aa ne*, *aaaaa ne*) in 11 različnih zapisov niza *a veš* (*a veš*, *a ves*, *aveš*, *aves*, *a viš*, *a wiš*, *a veeš*, *a veeeš*, *a veeeeš*, *aveeeš*, *a wes*).⁷

3 Rezultati

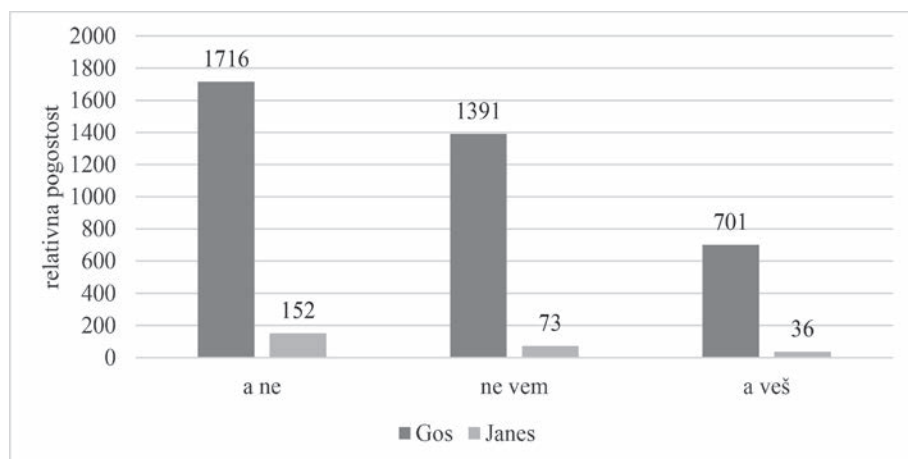
3.1 Pogostost rabe v uporabniških spletnih vsebinah

Kot prikazujejo izračunani podatki o pogostosti rabe tipično govorjenih označevalcev v korpusih Gos in Janes na Sliki 1, ki jih obenem sopostavljamo še s pogostostjo rabe v referenčnem korpusu pisne slovenščine Kres (Logar Berginc idr. 2012), se tako kot v govorjeni rabi v uporabniških spletnih vsebinah najpogostejše pojavlja označevalec

⁶ Čeprav funkcija izdelave naključnega vzorca v konkordančniku noSketchEngine ne upošteva distribucije besedilnih metapodatkov, analiza vzorčenih pojavitev (za sezname glej Dobrovoljc 2018) kaže, da vzorci izkazujejo podobno razmerje med javnim in nejavnim diskurzom kot celota vseh pojavitev v korpusu, tj. 51 % proti 49 % za *a ne* (celota: 56 % proti 44 %); 22 % proti 79 % za *ne vem* (celota: 29 % proti 71 %); 13 % proti 87 % za *a veš* (celota: 18 % proti 82 %).

⁷ Pogosta raba oblik v zapisu skupaj (npr. *nevem*, *aveš*, *ane*) potrjuje potrebo po relativizaciji koncepta večbesednosti pri tovrstnem tipu stalnih besednih zvez, obenem pa tudi razkriva izjemen potencial korpusa Janes za nadaljnje raziskave tega vprašanja, saj o govorčevi percpciji večbesednosti izrazov doslej ni bilo mogoče sklepati ne v (lektoriranih) korpusih pisnega jezika ne v (konsenzualno transkribiranih) korpusih govora.

a ne (152 pojavitev na milijon pojavnic), približno enkrat manj pogosto se uporablja označevalec *ne vem* (83 pojavitev na milijon), najredkeje pa se uporablja označevalec *a veš* (36 pojavitev na milijon). To dokazuje, da se tipično govornjeni diskurzni označevalci z nezanemarljivo pogostostjo pojavljajo tudi v spletni rabi, na podlagi česar lahko ovrmemo predpostavke nekaterih starejših razprav (prim. npr. Crystal 2011: 22), ki so domnevale, da se tovrstni izrazi zaradi svoje specifične vloge v govoru v računalniško posredovani komunikaciji ne rabijo.

Slika 1: Primerjava relativne pogostosti najbolj tipično govornjenih diskurznih označevalcev v korpusu govornjene slovenščine Gos, korpusu uporabniških spletnih vsebin Janes in korpusu pisne slovenščine Kres.

Vendarle pa nadaljnja primerjava pogostosti rabe v vseh treh tipih diskurza kaže, da so tipično govornjeni diskurzni označevalci v uporabniških spletnih vsebinah rabljeni izrazito manj pogosto kot v govoru, saj se vsi trije analizirani označevalci v korpusu Janes pojavljajo precej bolj poredkoma kot v korpusu Gos, in sicer od 11-krat (*a ne*) do 20-krat (*a veš*) redkeje. To potrjuje, da je pogosta raba analiziranih diskurznih označevalcev v govoru predvsem posledica tistih okoliščin tvorjenja govornjenega diskurza, ki so specifične zgolj za ta tip komunikacije, zlasti tvorjenje v realnem času (prava sinhronost komunikacije) in deljenem prostoru (dejanska prisotnost naslovnika), manj pa druge okoliščine, ki jih izpostavljajo nekatere študije diskurznih označevalcev v govoru, kot so jasna struktura udeležencev, odnosov med njimi ter dialoška narava komunikacije, saj so te vsaj v določeni meri značilne tudi za komunikacijo uporabniških spletnih vsebin.⁸ Da pa njihov potencialni vpliv na rabo označevalcev vendarle

⁸ Dejstvo, da E. Fox Tree (2015) v svoji raziskavi rabe nekaterih tipično govornjenih diskurznih označevalcev v spletnih klepetalnicah ugotavlja, da sta označevalca *well in oh* tam rabljena približno enako pogosto kot v spontanem pogovoru (mi pa tako kot I. Rehbein (2015) v analizi rabe zapolnjenih premorov na Twitterju za vse tri označevalce ugotavljamo bistveno večji prepad), obenem sugerira, da je delež prehajanja leksikalnih prvin govornjenega jezika v računalniško posredovano komunikacijo močno odvisen od tipa tovrstne komunikacije (npr. spletne klepetalnice na eni in uporabniške spletne vsebine na drugi strani).

ni nezanemarljiv, nakazuje pogostejša raba označevalcev v spletni pisni rabi glede na pisno rabo tradicionalnih medijev, saj so vsi trije označevalci v korpusu Janes rabljeni od 15-krat (*a ne*) do 32-krat (*a veš*) pogosteje kot v korpusu Kres.

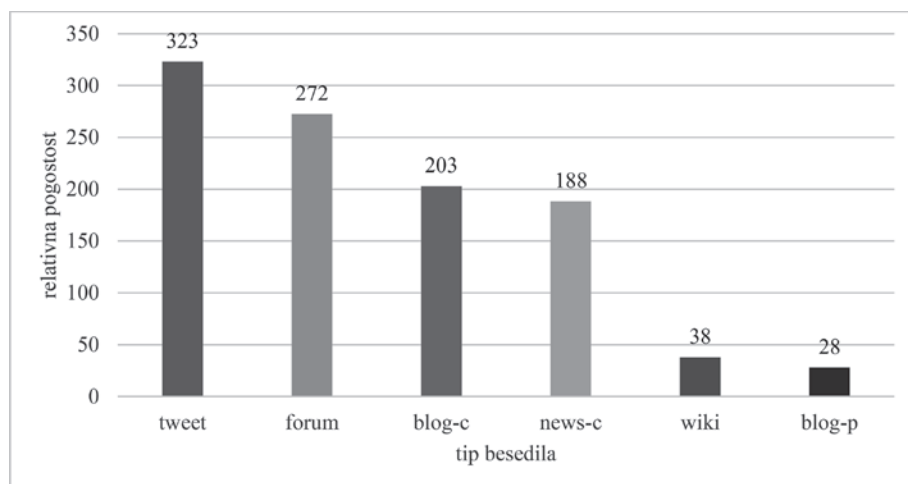
3.2 Raba glede na tip uporabniških spletnih vsebin

Kot smo izpostavili že v uvodu, uporabniških spletnih vsebin kljub nekaterim skupnim značilnostim ni mogoče obravnavati kot enotne jezikovne zvrsti, saj na jezikovno rabo znotraj teh platform vplivajo številni tehnološki in družbeni dejavniki (Herring 2007). To potrjujejo tudi rezultati primerjave rabe tipično govorjenih diskurznihih označevalcev, saj se pogostost rabe med posameznimi besedilnimi tipi precej razlikuje (Slika 2). Ti so najpogostejše rabljeni na družbenem omrežju Twitter, nekoliko manj pogosto na spletnih forumih ter v komentarjih na blogovske zapise in novice, bistveno redkeje pa so rabljeni na pogovornih straneh Wikipedije in v samih blogovskih zapisih.

Kot dejavnik, ki najbolj vpliva na splošno rabo diskurznihih označevalcev v spletnih besedilih, se glede na temeljne razlike v namenu in tehnoloških možnostih kaže predvsem stopnja interaktivnosti oz. dialoščnosti posameznih besedilnih tipov oz. platform, na katerih se ti pojavljajo. Najbolj dinamična je namreč izmenjava besedil na družbenem omrežju Twitter, kjer uporabniki z namenom jedrnate izmenjave sporočil tvorijo kratka besedila in se pogosto zapletejo v diskusijo (naslovnik je največkrat konkreten). Prav tako je izmenjava mnenj več uporabnikov o isti temi eden izmed glavnih namenov spletnih forumov, kjer lahko posamezni uporabniki bodisi replicirajo na temo oz. vprašanje, ki ga je izpostavil prvi uporabnik v nizu, bodisi se odzivajo na mnenja drugih uporabnikov, daljše dialoške diskusije, kot jih denimo omogoča Twitter, pa so s strani administratorjev običajno sankcionirane. Podobno velja tudi za komentarje statičnih vsebin, kot so novice ali blogovski zapisi, ki sicer s tehnološkega vidika omogočajo podoben način izmenjave mnenj, vendar so v primerjavi s forumi bolj kot diskusiji (vstopanju v dialog z drugimi uporabniki) namenjeni podajanju enostranskih odzivov na izhodiščno statično vsebino.

Če bi torej blogovske zapise v primerjavi z dialoškimi (Twitter) in diskusijskimi besedili (forumi, komentarji) lahko umestili v tretjo skupino statičnih besedil in s tem kontinuumom od bolj proti manj interaktivnim besedilnim tipom pojasnili tudi upad rabe diskurznihih označevalcev, pa to predpostavko, ki bi jo veljalo v prihodnje preveriti tudi eksperimentalno, pod vprašaj postavlja presenetljivo nizka raba diskurznihih označevalcev na pogovornih straneh Wikipedije. Te strani so namreč prav tako namenjene izmenjavi mnenj med uporabniki, in sicer bodisi izražanju predlogov glede izboljšave vsebin posameznih geselskih člankov (t. i. geselske pogovorne strani) bodisi pošiljanju sporočil posameznemu uporabniku Wikipedije (t. i. uporabniške pogovorne strani), najpogostejše glede uporabnikovih geselskih člankov ali (ne)spoštovanja pravil urejanja. V obeh podtipih uporabniških strani Wikipedije se namreč pogosto razvije diskusija v obliki več replik dveh ali več uporabnikov, podobna tistim na spletnih forumih. Pri pojasnjevanju izrazito redkejši rabe diskurznihih označevalcev bi zato poleg stopnje interaktivnosti (ki je vsekakor bližje dialoščnosti kot statičnosti) veljalo upoštevati tudi

druge specifike komunikacije na pogovornih straneh slovenske Wikipedije (Michelizza 2015), kot so struktura udeležencev (majhna skupnost), odnosi med njimi (spoštljivost), namen platforme (izobraževanje), tehnološke omejitve (platforma ne spodbuja diskusij), obstojnost sporočil (dolgotrajno viden arhiv) itd. Vsi ti dejavniki lahko namreč pomembno vplivajo na razvoj ustaljenih konvencij komuniciranja v določeni skupini in posledično sooblikujejo jezikovne izbire uporabnikov, ki želijo tej skupini pripadati.

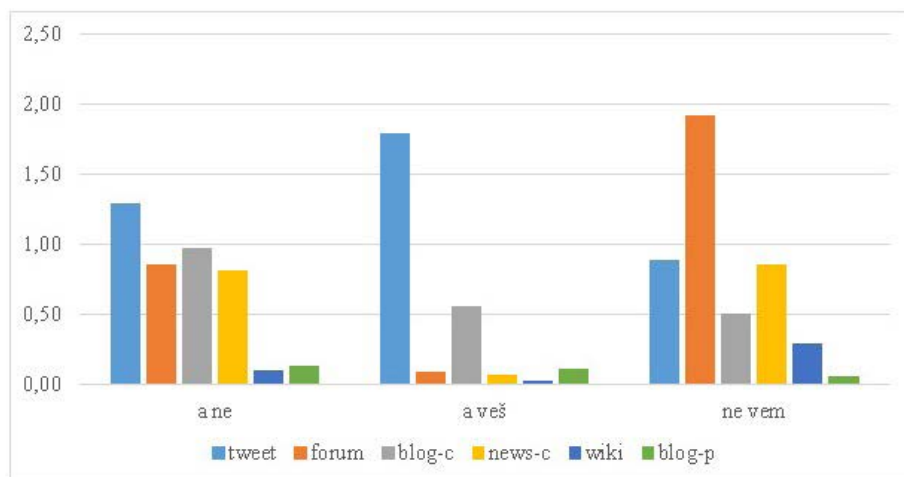

Slika 2: Primerjava relativne pogostosti tipično govorjenih diskurznihih označevalcev v šestih besedilnih tipih korpusa Janes.

Glede na izrazno in funkcijsko raznolikost vseh treh obravnavanih označevalcev nas je v drugem koraku zanimala še primerjava njihove posamične besedilnotipske distribucije. Ker korpus Janes ni besedilnozvrstno uravnotežen (vsi besedilni tipi niso zastopani z enakim številom pojavnic), hkrati pa se označevalci pojavljajo z različno pogostostjo, primerjavo v nadaljevanju ponazarjamo z izračunom t. i. relativne besedilnotipske pogostosti (angl. *relative text type frequency*), ki nam pove, kolikokrat bolj ali manj pogosta je raba označevalca v posameznem besedilnem tipu v primerjavi z njegovo rabo v celotnem korpusu.⁹ Prikaz distribucije po posameznih besedilnih tipih za vsakega izmed označevalcev na Sliki 3 potrjuje, da kljub enotni korelaciji med pogostejšo rabo v interaktivnejših besedilih (npr. tvitih) na eni strani in redkejšo rabo v statičnejših besedilih (npr. blogovskih zapisih) na drugi, posamezni označevalci kažejo različne tendence v rabi glede na posamezne besedilne tipe.

Najbolj enakomerno rabo glede na različne tipe uporabniških spletnih vsebin izkazuje označevalec dvogovora *a ne*, ki se najpogosteje pojavlja na Twitterju, nekoliko redkejša in približno enakomerna pa je raba tega označevalca v spletnih forumih ter komentarjih na novice in blogje. Zelo redko se ta označevalec pojavlja na pogovornih straneh Wikipedije ali besedilih blogov, kar lahko delno pojasnimo s tem, da tvorci pri pisanju blogov redko nagovarjajo (konkretnega) naslovnika.

⁹ <https://www.sketchengine.eu/documentation/statistics-used-in-sketch-engine/>

Slika 3: Primerjava relativne besedilnotipske pogostosti posameznih označevalcev.

Precej bolj raznolika je besedilnotipska distribucija označevalca *a veš*, ki se od označevalca *a ne* loči predvsem po tem, da z glagolsko obliko v drugi osebi ednine na izrazni ravni nagovarja točno določenega naslovnika, s katerim ima tvorec obenem vzpostavljen razmeroma neformalen odnos. Ni torej presenetljivo, da se ta označevalec najpogosteje rabi na družbenem omrežju Twitter, na katerem uporabniki sami zamejujejo svoj krog sledilcev oz. naslovnikov, medtem ko tvorca besedil na drugih tipih platform običajno naslavlja širši krog običajno neznanih naslovnikov. Izjema so komentarji na blogovske zapise, v katerih se avtorji komentarjev (vključno s tvorcem izvirnega zapisa) v diskusiji pogosto tikajo.

Če sta oba označevalca dvogovora najbolj tipično rabljena na družbenem omrežju Twitter, manj tipična pa je njuna raba za druge tipe uporabniških spletnih vsebin, pa se označevalec *ne vem* najpogosteje uporablja v besedilih spletnih forumov. Glede na to, da ta označevalec opravlja tudi vlogo epistemskega omiljevalca, s katerim govorci relativizirajo svojo zavezanost k veljavnosti izrečenega (omiljevanje, ublažitev), je njegova pogosta raba na forumih na nek način pričakovana, saj je ta med vsemi drugimi tipi uporabniških spletnih vsebin edini eksplicitno namenjen izmenjavi mnenj, ne pa drugim tipom dialoških izmenjav ali odzivov.

3.3 Značilnosti rabe v uporabniških spletnih vsebinah

V zadnjem koraku raziskave tipično govorjenih diskurzni označevalcev smo po analizi kvantitativnih kazalnikov njihove rabe na spletu s kvalitativnim pregledom vzorčenih primerov rabe v kontekstu (za seznam glej Dobrovoljc 2018: 310–329) želeli izvedeti še, ali obravnavani diskurzni označevalci v spletni komunikaciji opravljajo podobno vlogo kot v spontanem govoru. Pri tem funkcije označevalcev v govoru, ki

so bile podrobneje predstavljene že v raziskavah K. Dobrovoljc (2018), M. Smolej (2012) in D. Verdonik (2007), zaradi omejenega prostora zgolj na kratko povzemamo.

3.3.1 Raba označevalca *a ne*

3.3.1.1 Raba označevalca *a ne* v korpusu Gos

Najbolj tipični diskurzni označevalec govorjenega jezika *a ne* se v govoru pojavlja v dveh tipičnih vlogah: kot zapolnjevalec vrzeli, s katerim govorec poudarja oz. zapolnjuje prehode med deli besedila in eksplicitno vzdržuje stik z naslovnikom, preverja njegovo razumevanje ali strinjanje (primer [1]), in kot usmerjevalec poteka interakcije, s katerim tvorec zaključuje svojo vlogo in s pozivom k izmenjavi mnenj vlogo predaja naslovniku (primer [2]).

[1] *zdej jasno ključno temeljno vprašanje v kakšnem jeziku je to potekalo a ne se na žalost ne ve zaradi tega ker ni ohranjenih zapisov*

[2] *je blo prejšn Sladko vince bol a ne ? ... ja ja | meni ... o sladko vince šnicli omakce to pa mam rad*

3.3.1.2 Raba označevalca *a ne* v korpusu Janes

V enaki krovni skupini lahko v splošnem razdelimo tudi rabo označevalca *a ne* v korpusu Janes – povedne rabe na eni (primer [3]) in vprašalne rabe (primer [4]) na drugi strani – vendar vsaka izkazuje nekaj pomembnih razlik glede na rabo v govoru.

[3] *Pa Avstrici tudi, a ne, ki so krampasti kot Švabi, pa Italjani a ne, ki v vsaki dobri^{ri} mrhi iščejo svojo mamico.*

[4] *@anzet Drži. A bo sam 1 sezona a ne? 8 delov?*

Najbolj opazna razlika med obema modalnostma je zagotovo ta, da je povedna raba v primerjavi s spontanim govorom, kjer ta predstavlja veliko večino vseh pojavitev označevalca *a ne*, v uporabniški spletni komunikaciji precej manj pogosta kot vprašalna raba. To je na nek način tudi pričakovano, saj v uporabniški spletni komunikaciji, ki ne glede na hitrost izmenjave sporočil med tvorcem in naslovnikom nikoli ne poteka v realnem času, kot je to značilno za spontani govor, težko govorimo o kognitivni vlogi zapolnjevanja vrzeli med načrtovanjem nadaljnjega besedila, kot bi jo na primer lahko pripisali v primeru [1].

Namesto tega označevalci v spletnih vsebinah opravljajo druge funkcije, ki pa niso enostavno določljive. Kot skupno lastnost lahko sicer prepoznamo tvorčevo namero po vzpostavljanju stika z naslovnikom oz. naslovniki, vendar v nekaterih primerih označevalec deluje predvsem kot poudarjalec splošne veljavnosti soležne trditve, ki

bi jo lahko parafrazirali z »saj se vsi strinjamo« ali »saj vsi vemo« (primer [5]), tudi v pokroviteljskih oz. sarkastičnih rabah (prim. Rehbein 2015), spet v drugih pa se zdi, da je označevalec rabljen predvsem z namenom dodatne omilitve oz. relativizacije izrečenega (primer [6]), ki že prehaja iz trdilne v vprašalno rabo.

[5] *je pa tko **ane**: če ne znaš nič s telefonom počet, kupi iOS (iphone)*

[6] *Sej **ane** o kromu bo treba se globoko premisl.*

Tudi pri rabi vprašalnega pristavka *a ne*, ki mu pogosto sledi vprašaj, ni pa nujno, uporabniška spletna komunikacija izkazuje nekaj specifik glede na rabo v spontanem govoru. Obema modalnostma je skupno to, da je vprašalni pristavek rabljen kot sredstvo za preverjanja naslovnikovega strinjanja z izrečenim in posledičnim odpiranjem dialoga z naslovnikom (predajanje vloge). Toda v primerjavi z govorno rabo, kjer tvorec z rabo označevalca naslavlja konkretnega naslovnika oz. več njih, ki se lahko na vprašanje odzove v realnem času (glej primera [1] in [2] zgoraj), v uporabniških spletnih vsebinah tvorca naslavlja več tipov naslovnikov. Poleg konkretnih posameznikov (primer [4]) se namreč označevalec uporablja tudi pri naslavljanju splošnega naslovnika, tj. vseh uporabnikov z dostopom do tvorčevih vsebin, bodisi za poziv k izmenjavi mnenj bodisi za poudarjanje samoumevnosti izrečenega (primer [7]), prav tako pa uporabniki z označevalcem *a ne* pogosto naslavlja več konkretnih posameznikov, ki v razpravi sploh niso udeleženi, kot so javne osebnosti. To ironično naslavljanje neudeležene naslovnika je značilno zlasti v komentarjih novic, v katerih so ti posamezniki omenjeni, ali ob omembi tem, ki jih javnost s to osebo običajno povezuje (primer [8]).

[7] *Komaj čakam, da Rusi vrnejo sankcije in nehajo uvažat zdravila iz zahoda. Ko bo cela Dolenjska na zavodu, država pa v buli, kako bomo šele takrat kričali - Živela Amerika in EU, **a ne**?*

[8] *to je pa tko k je kitarist za selektorja **ane** Čeferin.*

3.3.2 Raba označevalca *a veš*

3.3.2.1 Raba označevalca *a veš* v korpusu Gos

Tudi z označevalcem *a veš* govorci na semantični ravni vzpostavljajo in vzdržujejo stik z naslovnikom, z besedilnega vidika pa bi njegove raznolike mikrofunkcije v spontanem govoru lahko razvrstili v dve krovni skupini: na rabe, v katerih označevalec *a veš* uvaja novo besedilno enoto v obliki dodatnega pojasnila, argumentacije ali spremembe ubeseditve in torej kaže v besedilu naprej (primer [9]), in rabe, v katerih označevalec zaključuje in poudarja predhodno trditev brez implikacije njenega nadaljevanja (kaže v besedilu nazaj), kot v primeru [10].

[9] *ja kok deleč ga pol spustiš? | **a veš** a si upaš it do njega kako to zgleda kaj rečeš preden se ... ja ja ja*

[10] *rastejo rastejo sam treba jih je nabirat a veš | aja ... ja ja ja*

Poleg teh dveh načinov členjenja besedila, med katerima meja ni vedno nedvoumno določljiva, pa lahko tudi v primeru označevalca *a veš* govorimo o hkratni vlogi zapolnjevalca vrzeli (vzpostavljalca tekočnosti besedila), ki tvorcu omogoča daljši načrtovalni čas, zlasti kadar se označevalec pojavlja med več zaporednimi segmenti tvorčevega diskurza (primer [11]).

[11] *ja sam mmm tko je a veš Bled je ful turističen ful bl turističen je*

3.3.2.2 Raba označevalca *a veš* v korpusu Janes

Tudi v korpusu Janes se v analiziranih primerih rabe označevalca *a veš* uporablja tako v vlogi uvajalca nove vsebine oz. pojasnila (primer [12]) kot v vlogi poudarjalca predhodne vsebine (primer [13]). Raba obeh je približno enako pogosta.

[12] *ja , tudi takšni morate obstajati :). A veš, potem več ostane za nas, ki nam je mar:).*

[13] *Ob takem vremenu je pika na i to, da naročiš kurilca. Pol si ful hepi, a veš*

Podobno kot smo izpostavili že pri analizi označevalca *a ne*, uporabniki z označevalcem *a veš* na spletu nagovarjajo raznolik nabor naslovnikov. Čeprav se ta oblika v spontanem govoru običajno uporablja zgolj v dialoški interakciji z naslovnikom, s katerim je tvorec vzpostavil prijateljski odnos, poleg tovrstnega nagovarjanja znancev ali prijateljev na spletu (primer [14]) uporabniki na spletu s tem označevalcem pogosto naslavljajo tudi uporabnike, ki jih osebno ali poimensko ne poznajo, a jih kljub temu tikajo (primer [15]). To namreč ni nujno tudi znak domačnosti med obema uporabnikoma, ki bi jo ta dva razvila v predhodni komunikaciji (kot je to predpostavljeno v govorjeni interakciji), saj se zdi tikanje med statusno enakovrednimi uporabniki (npr. razpravljalci na forumu, komentatorji, tviteraši, ki niso javne osebnosti) prevladujoča oblika naslavljanja na spletu.¹⁰

[14] *@E_nk_a A veš, ko si imela letos r.d. in sem ti poslala neprimerno pesem? No, zdaj se mi zdi, da sm našla ta pravo: <http://t.co/4cyePPL2jJ>*

[15] *Sam a ves SF010, v Olimpiji se da tko fino dnar oprat pa po raznoraznih zepih poskrit ..*

Zanimivo se poleg nagovarjanja konkretnih znanih ali neznanih uporabnikov kljub svoji izrazni zaznamovanosti v uporabniški spletni komunikaciji uporablja tudi pri

¹⁰ V slovenskem prostoru sistematične raziskave rabe glagolskih oblik tikanja/vikanja v dialoškem sporazumevanju spletnih uporabnikov doslej sicer še ni bilo, vendar že preprosta primerjava pogostosti zvez *a veš* in *a veste*, ki lahko nastopata v podobnih skladenjskih in diskurzivnih vlogah, kaže, da oblika *a veš* v drugi osebi ednine močno prevladuje (9.339 proti 873 pojavitev v korpusu Janes).

naslavljanju neopredeljenega splošnega naslovnika, denimo v blogovskih zapisih, v katerih se avtorji povezujejo z neidentificiranim neznanim bralcem (primer [16]). V tem besedilnem tipu se sicer označevalec *a veš* uporablja predvsem v poročanem govoru (primer [17]), kar kaže, da so tipično govorjeni diskurzni označevalci pomembno slogovno sredstvo pri ustvarjanju učinka pristnosti poročanega govornega dogodka.

[16] *Jebaj ga zdaj, saj bi bilo tudi malo, (maaaalo, a veš) pretenciozno pričakovat, da se prvič udeležiš ene take reči in kar zmagaš, jel? Bom pa za drugič vedel ... Hvala vsem, ki ste me bodrili s fizično prisotnostjo [...]*

[17] *„A veš, tamladi bodo pa dojenčka dobili, drug mesec se mi zdi, da bo,“ mi je zaupno povedala. Da je prav tako, da mora iti življenje dalje, je še dodala.*

Kot drugo posebnost rabe označevalca *a veš* v uporabniških spletnih vsebinah pa lahko izpostavimo prav posebno obliko naslavljanja generičnega naslovnika, v kateri se označevalec pojavlja v ustaljenih (frazologiziranih) skladenjskih zvezah tipa *a veš* plus samostalniška zveza v imenovalniku (primer [18]), najpogosteje z določilom ali jedrom v obliki kazalnega zaimka, bistveno redkeje pa tudi s časovnim odvisnikom (primer [14] zgoraj).¹¹

[18] *A veš tisto, k si na obisku in se ti neki strese, pa upaš da te noben ni vidu. No to.*

3.3.3 Raba označevalca *ne vem*

3.3.3.1 Raba označevalca *ne vem* v korpusu Gos

Z označevalcem *ne vem* govornici na semantični ravni relativizirajo svojo stopnjo zavezanosti glede natančnosti posredovanih informacij ali neomajnosti izraženega mnenja, z besedilnega vidika pa lahko njegovo vlogo v diskurzu členimo še na tri tipične skupine, glede na pozicijo v izjavi oz. vlogi. V rabah sredi izjave ali vloge, v katerih je označevalec rabljen pred popravkom ali spremembo načrtovane ubeseditve, pred navedbo primera ali specifikacijo podrobnosti (primer [19]) se epistemska funkcija nedoločnosti najbolj izrazito prepleta z besedilno funkcijo vzdrževanja tekočnosti govora (zapolnjevanjem vrzeli). Z rabo na začetku vloge ali tematske sekvence govorec nakaže

¹¹ Ta tip zvez sicer odpira pomembno vprašanje razmejevanja zveze *a veš* v vlogi samostojnega označevalca brez vezljivostnih dopolnil (diskurzna raba) na eni strani in vezljive glagolske zveze *a(li) veš* (propozicijska raba) na drugi strani. Tako kot nekateri drugi označevalci z glagolsko sestavino je namreč niz *a veš* gramatikaliziran v nekatere ustaljene skladenjske vzorce, kot so denimo zveze s predmetnimi odvisniki (npr. *a veš kako ...*, *a veš kaj ...*, *a veš da ...*), ki sicer odpirajo vezljivostna mesta, a ne uvajajo nujno dejanskega vprašanja (*a veš kako sem utrujena*). V pričujoči raziskavi smo ločnico med diskurzno in propozicijsko rabo vzpostavili glede na vezljivostno dopolnjevanje glagola in zveze, ki mu sledi, kar pomeni, da zveze s predmetnimi odvisniki ne glede na stopnjo gramatikalizacije niso obravnavane kot primeri diskurzne rabe, zveze, ki jih izpostavljamo (npr. *a veš tisto, ko ...*) pa zaradi neujemanja med sklonom ali odvisniškim tipom, ki ga predvideva glagol, in določilom, ki mu sledi, vendarle obravnavamo kot primere diskurzne rabe označevalca *a veš*. Ta ločnica je seveda le ena izmed možnih rešitev arbitrarnega razmejevanja kompleksnega kontinuuma med propozicijsko in diskurzno rabo.

prevzem vloge oziroma nadaljevanja diskurza (primer [20]), z rabo ob zaključku vloge pa vlogo z namenom izmenjave mnenj preda sogovorniku (primer [21]).

[19] *in s [gap] tud smo pazli da recimo pozimi že s temi klasičnimi kolektorji na sončn dan se je voda zagrela na ne vem dvajset stopinj al pa trenutno je se je zagrela celo na **ne vem** trideset petintrideset*

[20] *eni so rekli ja jz nimam nobenga problema pa kej čem pisat tku | **ne vem** jz bi šla eee za prvi nivo je važnu sej ostalu bos [gap] bojo pol*

[21] *se lahko poročajo pa to otroke pa to **ne vem** | jah ja to nega kaj se to samo eee katoliška vera nema*

3.3.3.2 Raba označevalca *ne vem* v korpusu Janes

Vse tri položaje oz. vloge označevalca *ne vem* smo zaznali tudi v analiziranih primerih rabe v korpusu Janes, vendar s precej drugačno distribucijo. Če v spontanem govoru prevladuje raba označevalca kot napovedovalca priklipa ustrezne vsebine ali ubeseditve, kakršna se običajno povezuje s položajem na sredini izjave (primer [19]), so tovrstni primeri v spletni komunikaciji zelo redki, bolj kot zapolnjevanje vrzeli pri priklipu pa je poudarjena njihova semantična vloga omiljevanja vsebine, ki sledi (primer [22]). Kot posebnost uporabniških spletnih vsebin lahko izpostavimo tudi dejstvo, da je ta vloga označevalca pogosto rabljena ironično, kot v primeru [23], v katerih uporabnik z rabo zveze *ne vem* poudarja samoumevnost informacije, ki sledi.

[22] *Upornišтво je tisto, s katerim so se razvijale generacije in generacije. A, današnja, **ne vem**, upam, da se motim, a se mi dozdeva, da le redki ohranjajo upornišтво v svojem srcu.*

[23] *@pengovsky Se spomniš suma korupcije pri zaposlitvi izraelskega kirurga v korist ... **ne vem**, pacientov? No, to.*

Bistveno bolj pogosto se v uporabniških vsebinah pojavlja raba označevalca na začetku stavkov oz. izjav, pri čemer se za razliko od spontanega govora, kjer je ta položaj pogosto povezan tudi s prevzemanjem vloge govornika (glej primera [20] zgoraj in [24] spodaj), v uporabniških spletnih vsebinah prevladuje predvsem raba na začetku sklepnih trditev, ki se običajno pojavljajo proti koncu govorčevega besedila oz. vloge (primer [25]). Ko uporabnik predstavi svoje mnenje, v izogib konfliktu z drugimi uporabniki končni sklep omili z rabo označevalca, s čimer obenem tudi spodbuja nadaljnjo izmenjavo mnenj. Zelo podoben preplet funkcij hkratnega zaključevanja diskurzne enote, odpiranja nadaljnje razprave in omiljevanja tvorčeve zavezanosti k veljavnosti pravkar izrečenega lahko pripišemo tudi primerom, v katerih uporabniki označevalec *ne vem* rabijo na koncu svoje vloge oz. besedila (primer [26]).

[24] *_ris, ne vem, si ti res prepričan, da smo se res odbili od dna?*

[25] *Stoji že 2 leti in nič ne kaže da bi blo kaj narobe, streha je gor pločevinasta Hosekra katere teža je okoli 7 kg/m², tak da **ne vem** no, meni se vse skupaj zdi še predimenzionirano in ne poddimenzionirano .*

[26] *Tale tekma v Domžalah pa vse bolj smrdi, ker tako felerji, kartoni in penali ... **Ne vem**.*

4 Sklep

V prispevku smo s kombinacijo kvantitativnih in kvalitativnih korpusnih metod raziskali rabo treh tipično govornih diskurznihih označevalcev *a ne*, *a veš* in *ne vem* v referenčnih korpusih govorne in spletne slovenščine. Pokazali smo, da se tudi v pisni komunikaciji uporabnikov spleta druge generacije najbolj tipično govorni diskurzni označevalci dejansko pojavljajo bistveno redkeje kot v govoru, kar potrjuje, da je pogosta raba analiziranih diskurznihih označevalcev v govoru predvsem posledica specifičnih prostorskih in kognitivnih okoliščin tvorjenja govornega diskurza. Toda po drugi strani je raba teh označevalcev na spletu vendarle prisotna, podrobnejša primerjava njihovih funkcij v govornem in spletni komunikaciji pa kaže, da v spletni rabi poleg besedilnih funkcij poudarjanja ter prevzemanja ali predajanja vloge izstopajo predvsem epistemske in dialoške funkcije, ki izhajajo iz njihovega semantičnega jedra (npr. nagovarjanje naslovnika, preverjanje strinjanja ali omiljevanje izrečenega). Govorimo lahko torej o določeni stopnji leksikalizacije teh izrazov, pri čemer pa je zanimivo tudi to, da ti kljub razmeroma kratkemu obstoju tega medija na uporabniških spletnih platformah že razvijajo nove kontekste rabe, kot sta npr. naslavljanje neznanega naslovnika ali vstopanje v frazeološke zveze, ki jih prej ni bilo mogoče zaznati ne v govorni ne v pisni komunikaciji. Raba tipično govornih diskurznihih označevalcev v uporabniških spletnih vsebinah tako dokazuje, da to niso zgolj redundantna, pomensko izpraznjena »mašila«, s katerimi tvorci kompenzirajo kognitivni pritisk tvorjenja v realnem času, temveč jih spletni uporabniki prepoznavajo kot pomemben gradnik posredovanih sporočil, tudi v kontekstih, kjer je vsebina prostorsko omejena.

Pri tem pa eno ključnih vprašanj ostaja, v kolikšni meri v kontekstu uporabniške spletne komunikacije sploh lahko govorimo o konvencionalizirani jezikovni rabi teh ali drugih tipično govornih jezikovnih sredstev. Če izhajamo iz predpostavke, da obstaja le en jezikovni kontinuum, ki ga ni mogoče ločevati na ločena sistema pisnega ali govornega jezika, lahko dihotomijo med značilnostmi govorne in pisne rabe pripišemo predvsem dejstvu, da so konvencije pisne rabe, ki delno odražajo različnost tudi samih namenov in okoliščin med obema tipoma sporazumevanja (Verdonik 2015 str. 395), jezikovnim uporabnikom običajno priučene skozi proces izobraževanja oz. socializacije. Preklapljanje iz govorne v pisno rabo je torej formalno priučeno, utrjeno in hkrati tudi družbeno sankcionirano. Toda v primerjavi s starejšimi zvrstmi pisne jezikovne rabe je medij uporabniških spletnih platform tako nov, da težko govorimo o obstoju standardiziranih konvencij preklapljanja ali njihovega sistematičnega usvajanja. Jezikovne izbire spletnih uporabnikov so torej zelo raznolike in individualizirane ter tudi redko družbeno sankcionirane. Čeprav naša raziskava kaže, da raba vseh treh

tipično govorjenih diskurznihi označevalcev govorjenega jezika kaže določene tendence glede na različne tipe uporabniških spletnih vsebin, kot sta pogosta raba označevalcev v dialoških tvitih na eni strani in redka raba v statičnih blogovskih zapisih na drugi, razlike v primerjavi rabe posameznih označevalcev, še zlasti pa nenavadno redka raba vseh treh označevalcev na (diskusijskih) pogovornih straneh Wikipedije, odpirajo širok prostor za nadaljnje raziskave dejavnikov pojavljanja tipično govorjenih prvin na spletu. Poleg vpliva specifičnih lastnosti posameznih tipov uporabniške spletne komunikacije – tudi tistih, ki v korpus Janes niso bili zajeti – bi namreč veljalo raziskati tudi vpliv drugih okoliščin, zlasti demografskih značilnosti samih uporabnikov.

VIRI IN LITERATURA

- Špela ARHAR HOLDT, 2018: Korpusni pristop k skladnji računalniško posredovane slovenščine. *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: FF. 228–53.
- Patricia BOU-FRANCH, Nuria LORENZO-DUS in Pilar GARCES-CONÉJOS BLITVICH, 2012: Social Interaction in YouTube Text-Based Polylogues: A Study of Coherence. *Journal of Computer-Mediated Communication* 17/4. 501–21.
- Sherri L. CONDON in Claude G. ČECH, 2010: Discourse Management in Three Modalities. *Language@Internet* 7. 1–32.
- Ludivine CRIBLE, 2017: Towards an operational category of discourse markers: A definition and its model. *Discourse markers, Pragmatics Markers and Modal Particles: New Perspectives*. Ur. Andrea Sanso in Chiara Fedriani John Benjamins. 101–26.
- David CRYSTAL, 2011: *Internet Linguistics: A Student Guide*. London: Routledge.
- Jaka ČIBEJ, 2018: Regionalne jezikovne različice v slovenski računalniško posredovani komunikaciji: korpusni pristop z ročno označenim korpusom Janes-Geo. *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: FF. 160–97.
- Kaja DOBROVOLJC, 2017: Multi-word discourse markers and their corpus-driven identification: The case of MWDM extraction from the reference corpus of spoken Slovene. *International Journal of Corpus Linguistics* 22/4. 551–82.
- Kaja DOBROVOLJC, 2018: *Leksikalne prvine govorjenega jezika v uporabniških spletnih vsebinah: primer večbesednih diskurznihi označevalcev: Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- Tomaž ERJAVEC, 2013: Korpusi in konkordančniki na strežniku nl.ijs.si. *Slovenščina* 2.0 1/1. 24–49.
- Kerstin FISCHER, 2014: Discourse Markers. *Pragmatics of Discourse*. Ur. K. P. Schneider, A. Barron. Berlin: De Gruyter Mouton. 271–94.
- Darja FIŠER, Tomaž ERJAVEC in Nikola LJUBEŠIĆ, 2016: JANES v0.4: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. *Slovenščina* 2.0 4/2. 67–100.
- Darja FIŠER, Maja MILČEVIĆ PETROVIĆ in Nikola LJUBEŠIĆ, 2018: Zapisovalne prakse v spletni slovenščini. *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: FF. 124–39.
- Jean E. FOX TREE, 2015: Discourse markers in writing. *Discourse Studies* 17/1. 64–82.

- Angela Cora GARCIA in Jennifer BAKER JAKOBS, 1999: The Eyes of the Beholder: Understanding the Turn-Taking System in Quasi-Synchronous Computer-Mediated Communication. *Research on Language and Social Interaction* 32/4. 337–67.
- Sandra HARRISON in Diane ALLTON, 2013: Apologies in email discussions. S. C. Herring, Dieter Stein in Tuija Virtanen: *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. Boston: De Gruyter Mouton.
- Susan C. HERRING, 1999: Interactional Coherence in CMC. *Journal of Computer-Mediated Communication* 4/4.
- Susan C. HERRING, 2007: A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet* 4.
- Susan C. HERRING in Jannis ANDROUTSOPOULOS, 2015: Computer-Mediated Discourse 2.0. *The Handbook of Discourse Analysis*. Ur. D. Tannen, H. E. Hamilton in D. Schiffrin. Hoboken: John Wiley & Sons. 127–51.
- Susan C. HERRING, Dieter STEIN in Tuija VIRTANEN, 2013: *Pragmatics of computer-mediated communication*. Boston: De Gruyter Mouton.
- Nataša JAKOP, 2008: Pravopis in spletni forumi - kva dogaja? *Slovenščina med kulturami* - Slovenski slavistični kongres. Ur. M. Košuta. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–94.
- Nataša LOGAR BERGINČ, Miha GRČAR, Marko BRAKUS, Tomaž ERJAVEC, Špela ARHAR HOLDT in Simon KREK, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: Gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Založba FDV.
- Nikola LJUBEŠIĆ, Tomaž ERJAVEC in Darja FIŠER, 2014: Standardizing tweets with character-level machine translation. *Lecture Notes in Computer Science*. Ur. A. Gelbukh. Berlin, Heidelberg: Springer. 164–75.
- Mija MICHELIZZA, 2015: *Spletna besedila in jezik na spletu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ines REHBEIN, 2015: Filled pauses in user-generated content are words with extra-propositional meaning. *Proceedings of the Second Workshop on Extra-Propositional Aspects of Meaning in Computational Semantics*. Ur. E. Blanco. Denver: ACL. 12–21.
- Tatjana SCHEFFLER, Rike SCHÜLLER, Manfred STEDE, 2016: Discourse Structuring Devices on Twitter. *COST TextLink Second Action Conference*. Na spletu.
- Maria Grazia SINDONI, 2014: *Spoken and written discourse in online interactions: A multimodal approach*. London: Routledge.
- Mojca SMOLEJ, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: ZIFF.
- Manfred STEDE, 2014: Resolving connective ambiguity: A prerequisite for discourse parsing. *The pragmatics of discourse coherence: Theories and applications*. Ur. H. Gruber in G. Redeker. 121–41.
- Darinka VERDONIK, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: Diskurzni označevalci in popravljajna*. Maribor: Slavistično društvo.
- Darinka VERDONIK, 2015: Govorjeni proti pisnemu ali katera leksika je »tipično govorenjenak«. *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ur. V. Gorjanc, P. Gantar, I. Kosem in S. Krek. Ljubljana: ZIFF. 392–405.
- Darinka VERDONIK in Ana ZWITTER VITEZ, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

- Ana ZWITTER VITEZ in Darja FIŠER, 2018: Govorne prvine v nestandardni spletni slovenščini. *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: FF. 254–73.
- Francisco YUS, 2011: *Cyberpragmatics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

SUMMARY

There is a dearth of research on the usage of speech-specific discourse-signaling devices in user-generated content. This article presents a corpus-based comparison of three typically-spoken discourse markers (*a ne* 'right', *a veš* 'you know', and *ne vem* 'I don't know') in spoken and user-generated Slovenian to determine (i) how often typically spoken discourse markers occur in user-generated content, (ii) to what extent the usage of typically spoken discourse markers depends on the type of user-generated content, and (iii) the similarities and differences in the usage of typically spoken discourse markers in spoken and online communication.

Based on an extensive qualitative and quantitative comparison of the Gos reference corpus of spoken Slovenian and the Janes reference corpus of user-generated content, our findings confirm that the usage of speech-specific discourse-signaling devices in user-generated content is much less common than in speech, but nevertheless significant. The usage of speech-specific discourse markers also depends on the type of user-generated content, such as tweets, forum exchanges, blog posts, or comments. In particular, the degree of interactivity or dialogue-like communication can be seen as the most influential factor in discourse marker usage (i.e., the more a platform encourages dynamic exchange between users, the more frequent the usage of typically spoken discourse markers is). In addition, a comparison of text-type distribution analysis for each of the three shows that their usage also depends on their semantic characteristics and the specific social features of each platform.

A subsequent in-depth analysis of the discourse marker usage in both corpora confirms that, in speech, speech-specific discourse markers are mainly used as markers of speech production and online planning, signalling the speaker's intention to retain, take, or give turn. Given the absence of such cognitive pressure in asynchronous, user-generated communication, however, the usage of discourse markers in this modality is mainly motivated by their semantic potential (e.g., to relate to the addressee, check for agreement, or attenuate an assertion), intertwined with discourse-structuring functions, such as emphasising or turn taking/giving. All three markers under investigation also exhibit some new types of usage in user-generated content, such as addressing an unknown or generic addressee, producing a humorous or narrative stylistic effect, and entering into new types of fixed multi-word expressions.

UDK 930.85(477.75)
Petra Kim Krasnić
petra.krasnic1@gmail.com

SPREMINJANJE PODOBE KRIMA V RUSKEM KULTURNEM PROSTORU

Članek se osredotoča na oblikovanje podobe Krimskega polotoka v ruski nacionalni zavesti in se navezuje na rusko-ukrajinsko krizo iz leta 2014, ko je ta pomen prišel v ospredje ruske geopolitične stvarnosti. Namen članka je izpostaviti razsežnost in kompleksnost vprašanja o priključitvi Krima v navezavi na pomen polotoka v ruskem kulturnem prostoru in pri tem prikazati ruski vidik pri vprašanju pripadnosti polotoka.

Ključne besede: krimski tekst, krimski mit, ruska kultura

This article discusses the changing image of the Crimean Peninsula in the Russian national consciousness, including as regards the Russo-Ukrainian crisis of 2014, when its significance came to the forefront of Russian geopolitical reality. The purpose of this article is to highlight the dimensions and complexity of the issue of Russia's annexation of Crimea with reference to the peninsula's importance in the Russian cultural space, showing the Russian perspective on the question of the peninsula's belonging.

Keywords: Crimean text, Crimean myth, Russian culture

1 Uvod

Osrednji dogodki iz krimske zgodovine so v današnji ruski zavesti opredeljeni s povezovanjem Krimskega polotoka z rusko vojaško slavo, saj so se na njem dogajali številni, za razvoj ruske nacionalne zavesti pomembni dogodki (npr. krimska vojna in druga svetovna vojna, ki ju povezujemo predvsem z obrambo Sevastopola), ki so utrjevali idejo o mogočnosti ruske vojske, hkrati pa se je v ruskem kulturnem spominu uveljavila tudi ideja, ki osmišlja pomen Krima v kontekstu ruskega pravoslavja, ki je še danes eden najpomembnejših elementov ruske nacionalne zavesti. Gončarova poudarja, da je podobi Krima v pomenskem prostoru ruske kulture že prvotno dodeljen poseben 'sakralni status', ki ga po njenem dokazuje letopisna *Korsunska legenda* (*Корсунская легенда*), ki govori ne samo o krstu Vladimirja, ampak tudi o osvojitvi grškega mesta Korsun (oz. Herson) in poroki z bizantinsko princeso,¹ zato naj bi se prav na Krimu prepletali rusko-bizantinski odnosi, kar je imelo za posledico to, da je bilo zanimanje za Krim stalno, posebej od propada Bizantinskega cesarstva konec 15.

¹ O prvih vzhodnoslovanskih vplivih na Krimskem polotoku lahko govorimo na prelomu 10. in 11. stoletja. Začeli so se s krimskimi pohodi ruskega kneza Vladimirja I., ki naj bi se po legendi krstil v Hersonu na Krimu. Prizadevanja Vladimirja in še posebej njegovega sina Mstislava so dosegla nastanek Tmutarakanskega dela Rusije, ki je zajemal ozemlje Tamanskega polotoka in verjetno tudi Kerč. Vzhodnoslovanska oblast na tem območju je bila kratkotrajna in je bila s prihodom Polovcev odrinjena s polotoka.

stoletja, povezano pa je bilo predvsem s tem, da je postala ideja ‚bizantinske dediščine‘ dominantna za rusko etnokulturno mišljenje (Гончарова: 166). S slednjo predpostavko se lahko strinjamo, vendar moramo biti pri prenašanju današnjih pogledov v prejšnja obdobja previdni, saj podoba Krima v ruski kulturi ni enoznačna. Rusija je res imela težnje po tem, da bi postala naslednica Bizantinskega cesarstva, kar je sprva osmišljala skozi idejo o zavzetju Konstantinopla, in je šele po opustitvi te ideje prenesla pomenske vzorce na Krim, ki je tedaj kot nekdanje bizantinsko ozemlje prevzel pomensko vlogo naslednika Bizanca.

Če pri raziskovanju pomena Krima v ruski nacionalni zavesti izhajamo iz predpostavke, da se zgodovinski in družbenokulturni procesi odražajo predvsem v literaturi, ki nastaja v določenem obdobju, potem je treba pri umestitvi Krima v ruski kulturni prostor posebno pozornost nameniti temu, kako je v pismenosti nastajala in kako se je spreminjala njegova podoba v preteklih obdobjih.² Pri tem je prav tako potrebno osvetliti tudi mitološke in ideološke predstave o Krimu, ki so ob tem nastajale in ga utrdile v zavesti o ruski kulturni identiteti. Odgovore na vprašanja, kako se je oblikoval, ohranjal in spreminjal ter kakšne funkcije je polotok zasedal v ruskem kulturnem spominu, nam podajajo različna besedila s krimsko tematiko, za katera je sodobna stroka oblikovala pojem ‚krimski tekst‘. Pojem umeščamo v širši kontekst nastajanja lokalnih (oz. regionalnih) tekstov (npr. peterburški, moskovski, ali pa teksti vezani na področje Kavkaza),³ ki so po opredelitvi, ki jo je vzpostavil Toporov, definirani kot »vsota vseh kulturnih znakov, ki nastajajo v določenem zgodovinsko-kulturnem obdobju pod vplivom dogodkov, mitologije in arhetipov, ki so značilni za Krim in aktualni za družbo, ki se povezuje s tem ozemljem« (Toporov v Курьянова 2015: 6), v našem kontekstu gre torej za rusko družbo. Kurjanova pri tem ločuje pojma ‚krimska tema‘ in ‚krimski mit‘, ki naj bi nastal na podlagi ‚krimske teme‘, ki se je v ruski literaturi prvič pojavila v t. i. *Korsunski legendi v Pripovedi o minulih letih* (Повесть временных лет), liturgičnih besedilih in drugih žanrih Stare Rusije. Pri tem je pravilno opazila, da se njen razcvet začel v obdobju razvoja ruskega sentimentalizma in romantizma in je povezan z osvajanjem Krima konec 18. stoletja, ‚krimski mit‘ pa se je po njenem izoblikoval v ustvarjanju Puškina (poema *Bahčisarajska fontana* (Бахчисарайский фонтан) idr.) in postal osnova za nastanek ‚krimskega teksta‘ (prav tam). Na tem mestu pa je treba poudariti, da je podoba Krima v celotnem obdobju preučevanja zaradi njegovega mejnega geografskega položaja in oddaljenosti od ruskega središča, pogosto vezana na binarno opozicijo sever-jug, v kateri nastopa skupaj s Peterburgom, kar je tudi stalnica v umetniškem ustvarjanju ‚krimskega teksta‘. Za dojemanje Krima v ruskem prostoru je torej prav tako kot za Peterburg, značilna večpomenskost, dvojnost

² Sem spadajo tako zgodovinska, umetnostna, kot tudi druga besedila.

³ Večina raziskovalcev je ‚krimski tekst‘ analizirala predvsem v primerjavi s ‚peterburškim tekstom‘. Definicijo ‚peterburškega teksta‘ navaja Javornik (1990: 22), ki pravi, da »z izrazom ‚peterburški tekst‘ poimenujemo vse tiste tekste, ki jih družijo določena specifična, vidna na semantični, žanrski, kronotopski ipd. ravni povezana z mestom Peterburg. Tako pojmovanje omogoča, da tekste različnih avtorjev (npr. Puškina, Gogolja, Dostojevskega, Belega, Ahmatove...), na specifičen način vezane s Peterburgom, obravnavamo (do določene mere) kot en tekst«. S to problematiko se je podrobneje ukvarjal Ljusi, ki je podobno kot številni drugi raziskovalci, ‚krimski tekst‘ osmišljal v povezavi s ‚peterburškim‘ in sicer po analogiji njegovega nastanka. Pri tem poudarja, da je »‚krimski tekst‘ nastal kot južna opozicija ‚peterburškega teksta‘« (Люсий 2003: 15).

in tudi značilnost, da v ruski miselnosti vedno mejita med ‚ruskostjo in neruskostjo‘, sta torej hkrati del Rusije, po drugi strani pa je v ruski miselnosti zaznano tudi njuno nasprotje ‚pravi‘ Rusiji.

1.1 Krim kot ‚zibelka ruskega pravoslavja‘ in ‚sveta ruska zemlja‘

Za našo nadaljnjo analizo je pomembno izpostaviti dva pomembna mita, okoli katerih se je oblikovala današnja ruska ideologija, ki na njuni podlagi utemeljuje priključitev Krima k Ruski federaciji. Prvi pomembni mit, ki se je oblikoval v današnji ruski zavesti, je mit o Krimu, kot ‚zibelki ruskega pravoslavja‘, ki je povezan z dejstvom, da enega izmed najpomembnejših elementov ruske kulturne identitete predstavlja ideja, da je ruska kultura v svojem najglobljem bistvu neločljivo povezana s pravoslavjem. Zato se pri osmišljanju priključitve Krimskega polotoka pogosto izpostavlja argument, da začetki ruskega pravoslavja izvirajo prav iz Krima. Po letopisni pripovedi *Pripoved o minulih letih*, ki je nastala na začetku 12. stoletja in je domnevno delo kijevsko-pečerskega meniha Nestorja, naj bi se namreč v tempeljskem mestu Hersonu na Krimskem polotoku leta 988 krstil veliki kijevski knez Vladimir I.,⁴ ki je nato sprejel grško pravoslavje za državno religijo Kijevske Rusije.⁵ Čeprav nekateri avtorji krstitev na Krimu povezujejo s predstavo o Krimu kot ‚ruski zemlji‘, pa moramo delo razumeti v kontekstu prizadevanja Kijevske Rusije, da bi okrepila svojo politično neodvisnost od Bizantinskega cesarstva. Če se je Vladimir I. res krstil v Hersonu, bi lahko to utemeljili s tem, da če bi bilo krščanstvo sprejeto neposredno v Konstantinoplu, kot glavnem mestu Bizantinskega cesarstva, bi to pomenilo neke vrste podreditev Kijeva Bizancu. Pripoved je imela pomembno vlogo predvsem v kasnejših obdobjih, saj je bila interpretirana kot dokument, ki je dokazoval mogočnost Kijevske države, vendar pa je to delo nastalo v okviru tedanje ideologije, ki je želela utrditi enotnost vzhodnoslovanskega prostora in postaviti Kijevsko Rusijo v enakovreden položaj z Bizantinskim cesarstvom.⁶

Z mitom o Krimu kot o ‚zibelki ruskega pravoslavja‘ se prepleta tudi mit o ‚sveti ruski zemlji‘, ki naj bi bila sakralnega pomena in ključna za nadaljnji razvoj Ruske države in za nastanek pravoslavne enotnosti. Pri tem je opazno prizadevanje po umestitvi začetkov ruske narodne zavesti v čas pokristjanjevanja Rusije, vendar pa moramo opozoriti, da se je današnja narodna zavest začela oblikovati pod vplivi različnih procesov 19. stoletja in je zato težko govoriti o zavedanju tedanjih prebivalcev kot o ‚enotnem narodu‘. Proces pokristjanjevanja je s kulturnega vidika vsekakor predstavljal močno duhovno združevalno silo, ki je pomagala oblikovati in utrditi državno zavest in enotno kulturno identiteto, saj je Vladimir po prejetju krsta v Kijev pripeljal svete

⁴ Postavlja se vprašanje o verodostojnosti te legende, saj ni enotnega mnenja glede tega, če se je Vladimir res krstil prav v Hersonu. V nasprotju s *Pripovedjo o minulih letih*, v *Spominu in pohvali knezu Vladimirju* (*Памяти и похвале князю Владимиру*), še enemu literarnemu spomeniku iz 11. stoletja, ne najdemo informacije o krstu kneza v Korsunu. Osvojitev Korsuna, opisana v *Pripovedi o minulih letih*, naj bi se po avtorjevem pričevanju, zgodila šele dve leti po krstu Vladimirja. Podr. gl. Курьянов 2014b.

⁵ Podr. gl. *Pripoved o minulih letih*, 2015. Ljubljana: Znanstvena založba FF. 175–248.

⁶ Podrobneje o letopisu in njegovem pomenu za oblikovanje vzhodnoslovanske identitete gl. Podlesnik, 21–31.

knjige in grške duhovnike, Vzhodni Slovani pa so dobili tudi svojo pisano besedo. V Kijev je bil prenesen celoten kulturni in politični model Bizantinskega cesarstva. Vendar pa o Krimu v naslednjih stoletjih po sprejetju pravoslavja ne moremo govoriti kot o ‚svetem mestu za ruski narod‘, saj so bila območja, ki so bila privlačna za pravoslavne kristjane znotraj Ruskega imperija, v zgodnjih obdobjih države predvsem relikvije in ikone v Kijevu, Krimski polotok pa vse do 19. stoletja v zavesti ruskega prebivalstva ostajal kot divje in oddaljeno, ‚nerusko‘ ozemlje. Kurjanov ugotavlja, da nam pogled na Krim v njegovi začetni ‚staroruski‘ obliki prvi posreduje neimenovani avtor *Pesmi o Igorjevem pohodu* (*Слова о полку Игореве*), ki opredeljuje Korsun (Herson) kot ‚neznano ozemlje‘, ostali avtorji, ki omenjajo Krim pa naj bi pripadali drugi literarni tradiciji, ki temelji večinoma na pogledih bizantinskega izvora, saj se je oblikovanje ruske predstave o Krimu pri staroruskih piscih začelo posredno, kot prevajanje in prepisovanje bizantinskih del. Tako se je v ruski literaturi pojavila cela vrsta *hersonskih zgodb* (*херсонесских сказаний*), med katerimi avtor izpostavlja predvsem dela, ki so povezana z imenom sv. Klementa (papeža Klemna).⁷ Tradicija dojemanja Hersona kot mesta krščanskih čudežev pa se je nadaljevala tudi v drugih žitijah in pripovedih zgodnjega obdobja. Pri tem poudarja, da so Vzhodni Slovani med 11. in 13. stoletjem, ko je del Krimskega polotoka sestavljal Tmutarkansko kneževino, Krim delno dojemali hkrati kot svoje, po drugi strani pa je vedno ostajal tudi tuje ozemlje. V tem obdobju se torej Krim po njegovem mnenju dojema kot ‚svoje-tuje‘ ozemlje, nadalje pa Kurjanov ugotavlja, da se od 13. stoletja dalje krimska tematika v literaturi ne pojavlja več, ponovno pa postaja aktualna šele v 16. stoletju, vendar se tedaj Krim že dojema kot Vzhodno muslimansko, torej tuje ozemlje. Mit o Krimu, kot ‚sveti zemlji‘ se je preoblikoval predvsem v navezavi na trgovino s sužnji, ki je cvetela v tem obdobju in zaradi katere so Tatari pogosto vpadali na rusko ozemlje, zato se Krim začenja povezovati z divjim, tatarskim načinom življenja (Курьянов 2014b). Pozornost Krimskemu polotoku se je začela med ruskimi vladarji povečevati že od konca 15. stoletja, kar je povezano z že prej omenjeno, po mnenju Gončarove, za rusko etnokulturno miselnost dominantno idejo o ‚bizantinski dediščini‘. Na podlagi te ideje si je Moskovska Rusija začela prisvajati bizantinsko dediščino in prevzemati bizantinske simbole v državni praksi. Vladar Rusije od tedaj ni bil samo politični vodja, ampak je s tem postal tudi zaščitnik pravoslavnih kristjanov (Гончарова 2008: 7). Vsi stari ruski spomeniki, povezani s Krimom, nosijo v sebi znak duhovne kontinuitete, ki naj bi obstajala med Rusijo in Bizancem. Znano je, da je po padcu Bizantinskega cesarstva leta 1453 Rusija postala edini močen politični center pravoslavnega sveta, kar je imelo za posledico izoblikovanje doktrine ‚Moskva – tretji Rim‘⁸ in priznanje nasledstva carske oblasti od bizantinskih

⁷ Rimski papež Kliment naj bi bil v novem pogromu nad kristjani v obdobju cesarja Trajana izgnan na kazensko služenje v kamolom na samo obrobje imperija – na Krim. Tam naj bi po legendi delal čudeže, pomagal obsojenim kristjanom in spreobračal pagane v novo vero, zato naj bi se število kristjanov na polotoku v tem obdobju močno povečalo. Danes je glavno krimsko svetišče v Inkermanu Samostan sv. Klementa (Инкерманский Свято-Климентовский монастырь).

⁸ Ideja Moskve kot ‚tretjega Rima‘ naj bi se oblikovala med letoma 1523 in 1524 v dveh poslanicah Filofeja, meniha Jeleazarovega samostana v Pskovu. Filofej je oblikoval teorijo, da se je Rim oddaljil od prave vere, Bizanc, kot ‚drugi Rim‘ je ohranjal tradicijo do padca pod Osmane, Moskva kot ‚tretji Rim‘ pa naj bi ohranila krščanstvo za vedno. Ta teza odraža status Moskve kot zadnjega voditelja krščanskega sveta. Gl. Bayep 2011.

imperatorjev, kot tudi ustanovitev Moskovskega patriarhata in prenos pravoslavnih relikvij z Vzhoda. Pri tem je treba poudariti, da se je skupaj s krepitvijo položaja Rusije na krščanskem Vzhodu v 16. in 17. stoletju okrepil tudi vpliv grške kulture na notranje življenje Ruske države. Na podlagi ideje o prevzemu bizantinske dediščine so začela v srednjeveški Rusiji nastajati številna besedila, kulturni in javno-politični dogodki, ki niso bili samo povezani z bizantinskim cesarstvom, ampak so odražali določeno stopnjo »samozavedanja Rusije in ruskega« (Гончарова: 166). Bizantinsko-konstantinopelski konteksti, ki nastajajo v tem obdobju, poleg formule ‚Moskva — tretji Rim‘ odražajo tudi vztrajno željo Rusov po osvoboditvi Konstantinopla, s čimer lahko povežemo tudi povečevanje pomena Krima v ruski zavesti. Že leta 1472 so se s poroko velikega moskovskega kneza Ivana III. (1462–1505) z bizantinsko princeso Sofijo Paleolog začela prisvajanja bizantinskih simbolov in tradicij, najbolj znano med njimi je prevzem bizantinskega grba – dvoglavega orla.⁹ Ivan III. naj bi kot edini politično neodvisen pravoslavni vladar simbolno prevzel vlogo zaščitnika pravoslavja, ki je pred tem pripadala bizantinskim vladarjem. Misel o nastanku ‚Novega Bizanca‘ se je nadaljevala tudi pri sinu Ivana III., Vasiliju (1505–1533), vendar pa moramo poudariti, da se ideja o osvojitvi Krimskega polotoka v povezavi z bizantinsko dediščino, pojavi šele nekoliko kasneje, v obdobju vladanja Ivana IV. Groznega (1547–1584), poseben pomen pa začenja dobivati v 17. stoletju, ko se začnejo številne rusko-osmanske vojne, nadaljuje pa se tudi v rusko kulturo novega obdobja, ki se začenja s Petrom I. Velikim (1682–1725), ko se znova osmišlja ‚ruski bizantizem‘. Ta ideja se nato razmahne pri carici Ani Ivanovni (1730–1740), vrh pa doseže v obdobju vladanja Katarine Velike (1762–1796) z ‚grškim projektom‘, v katerem je Krim zamišljen najprej kot »pot k Grčiji«, kasneje, po opustitvi ideje o zavzetju Konstantinopla, pa se Krim osmišlja kot neposredna Grčija oz. Bizantinsko cesarstvo. (Гончарова 2008: 9–14). V tem pomenu se je torej v navezavi na bizantinsko tradicijo izoblikovala tudi ruska državnost, ki se je utemeljevala na osnovi pravic Rusije kot naslednice Bizantinskega cesarstva. Podoba Krima se je postopoma začela zblíževati z Grčijo oz. Bizancem, dokler ni postala njena zamenjava (Гончарова 2008: 17).

1.2 ‚Grški projekt‘ Katarine Velike

V obdobju vladanja Katarine Velike je bil ustvarjen nov državni mit o tem, da je posedovanje Krima ključnega pomena in neke vrste ‚civilizacijsko poslanstvo‘ Rusije. Priključitev Krima se je utemeljevala predvsem v okviru njenega ‚grškega projekta‘.¹⁰ Projekt je vključeval že prej omenjeno zavzetje Konstantinopla in vzpostavitev avtonomnega grškega imperija pod oblastjo Konstantina, vnuka Katarine Velike. Osvojitev Konstantinopla je bila zasnovana kot pridobitev sakralne in v tem smislu carske ‚grške moči‘. S tem je povezana tudi krimska mitologija 18. stoletja, ki je temeljila na tradiciji, zakoreninjeni v zgodnjih obdobjih Rusije, ki nam jo podaja že omenjena *Pripoved o minulih letih*. Verolajnen opaža, da je bila grška mitologija, ki se je razvila

⁹ Na povezavo z Bizantinskim cesarstvom nam kaže tudi dejstvo, da je Ivan III. prevzel naziv ‚car‘, s katerim so v Kijevski Rusiji imenovali bizantinske vladarje in mongolske kane.

¹⁰ ‚Grški projekt‘ Katarine Velike se je začel oblikovati na sredini 1770-ih, načrti o osvojitvi Konstantinopla so se pojavljali tudi že pri ruskih carjih v 17. stol. (pri Petru I., Ani Ivanovni, itd.).

v tem letopisu, tesno povezana z drugo mitologijo: z varjaškim mitom,¹¹ s katerim je skupaj sestavljala celoto. Ista mitologija je po njegovem mnenju aktualizirana tudi v *Kijevsko-pečerskem pateriku* (*Киево-Печерский патерик*), kjer se podobna zgodba razvija v zvezi z zgodovino cerkve, na osnovi katere stojijo domorodci tako varjaških, kot tudi grških dežel. Prestolnici dveh imperijev naj bi po načrtih Katarine Velike postali dve mesti, ki označujeta dve skrajni točki poti od ozemlja Varjagov do Grčije in zamejujeta ruski svet: Peterburg, ki stoji ob Baltskem (torej Varjaškem) morju na severu in Konstantinopol, kot najbolj južna točka imperija (Виролайнен 2008: 236–37). Kot ključen moment je potrebno izpostaviti, da je ‚grški projekt‘, ki naj bi uresničil ponovno ustanovitev Bizantinskega cesarstva, ostal le utopija, ki se je uresničila le v svojem majhnem, ‚krimskem delu‘, zato je bila na Krim prenesena simbolična teža celotnega projekta.¹² Krimski polotok je po osvojitvi postal ‚ruska Grčija‘, ne samo zato, ker so to območje nekoč kolonizirali Grki, ampak tudi zato, ker je predstavljal Grčijo v okviru politične mitologije in namesto Konstantinopla postal prej omenjeni južni par severne prestolnice. Osvojenemu polotoku je bilo zato potrebno predati grški karakter, s čimer so skušali zgodovinsko opomniti na neposredno povezavo Rusije z grško kulturo. Obnavljanje tradicije antične Grčije nam nakazuje dejstvo, da je Katarina Velika po zavzetju Krima preimenovala krimska mesta z grškimi imeni (Зорин 1998: 24). Z vračanjem starih in ustvarjanjem novih grških imen za krimska mesta, je dokazovala kontinuiteto svoje oblasti od oblasti bizantinskih imperatorjev. Rusko carstvo naj bi v tem smislu postalo neposredna naslednica antične Grčije, ki bo tudi oživila antično dediščino. Krim so začeli prikazovati kot grški svet znotraj Rusije, Rusijo pa kot zaščitnico vsega pravoslavnega sveta. Na to nakazuje tudi spodbujanje naseljevanja najrazličnejših kolonistov (Armenci, Bolgari, Nemci ...) na Krimski polotok. Etnična raznolikost naj bi po mnenju raziskovalcev kazala na to, da Ruski imperij vlada nad vsem svetom in da se vsi narodi združujejo prav v Krimu. Pri tem gre torej za prikaz univerzalnega združenja vseh narodov pod zgodovinskim poslanstvom Rusije. Eden izmed glavnih simbolov novega političnega programa je postalo znamenito potovanje Katarine Velike na Krim (2. 1. 1787–11. 6. 1787),¹³ na katerem so bile predstavljene znane Potemkinove vasi (Потемкинские деревни) – ideološki spektakel, ki je risal podobo bodočega združenja in blagostanja narodov na ozemlju Krima pod oblastjo monarhije.¹⁴ Ideološki simbol tega potovanja je bila, kot ugotavlja Gončarova, tudi sama izbira poti: na poti iz Sankt Peterburga na Krim je Katarina obiskala Moskvo, Vladimir, Kijev in Herson. Simbolično naj bi ta pot predstavljala vrnitev k izvorom ruske identitete, zato je bil še posebej slovesen obisk Hersona, (oz. Korsuna). Na ta način je Katarina uporabila posebnosti nacionalne semantike in kulturnega spomina za

¹¹ Varjagi (ali Vikingi) so bili plemo, ki je v 9. in 10. stoletju prodiralo iz Skandinavije proti vzhodu in jugu današnjega ruskega, beloruskega in ukrajinskega ozemlja. Po *Pripovedi o minulih letih* naj bi slovanska in finska plemena prostovoljno sprejela varjaške vladarje, ki naj bi odpravili medsebojne spore in vzpostavili red.

¹² Rusija je Krimski polotok pridobila leta 1783.

¹³ Poleg številnih zapisov nam o potovanju Katarine velike pričajo tudi ohranjeni spomeniki, imenovani *Katarinina milja*. Gre za cestne znake, zgrajene med leti 1784–1787 na načrtovani poti Katarine Velike iz Peterburga na Krim. V sovjetskem obdobju je bila večina spomenikov kot ‚simbol carstva‘ uničenih, danes je v celoti ali delno ohranjenih le 7 spomenikov.

¹⁴ Potemkin naj bi ob obisku Katarine Velike na pravkar zavzetem Krimu postavil kulise vasi, ki naj bi prikazovale bodoče stanje, s čimer naj bi želel ustvariti vtis o mogočnosti osvojenega ozemlja.

ustvarjanje podobe svojega imperija – ,velikega in starodavnega‘, ki je bila v nasprotju z idejo o evropeizirani ,novi Rusiji‘ Petra I. sedaj izpostavljena ideja o znova pridobljeni oz. obnovljeni ,starodavni Rusiji‘ (Гончарова, 172), kar je vplivalo na nadaljnji razvoj ruske nacionalne identitete. Ideje so dobile svoj odraz v delih Potemkina, Heraskova in Petrova, ki so ustvarili številne identifikacije Antične Grčije z Bizantinskim cesarstvom, Rusija pa je bila v tem kontekstu prikazana kot novo utelešenje obeh. Med prvimi ruskimi pisci, ki so se konec 18. stoletja posvečali krimski tematiki, sta bila Deržavin (1743–1816), ki je Krimu posvetil odo *Osvajanje Krima* (*На приобретение Крыма*) in Bobrov (1763–1810), ki je ta polotok opeval v poemi *Tavrida* (*Таврида*).¹⁵ V kontekstu ,grškega projekta‘ je leta 1785 nastala tudi poema Heraskova *Vladimir* (*Владимир*), v kateri se je skupaj s splošno religiozno in mistično semantiko izrazila zamisel o zgodovinskem poslanstvu, ki dokazuje legitimnost osvojitve Krimskega polotoka. Priključitev Krima je konec 18. stoletja opisal tudi Sumarokov v delu *Potovanja po celotnem Krimu in Besarabiji leta 1899* (*Путешествия по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*), nekoliko kasneje je nastalo delo Muravjova z naslovom *Potovanje po Tavridi* (*Путешествие по Тавриде*), v katerem avtor opisuje svoje potovanje po Krimu leta 1820.¹⁶ V 19. stol. so se podobe in vsebine klasične zgodovine začele ponovno osmišljati in se uporabljati za krepitev imperija in njegove ideologije, številni izmed teh mitov pa so se ponovno aktualizirali tudi v sodobni Rusiji.

1.3 Puškin in vpeljava polotoka v rusko literaturo

Konec 18. stoletja se je torej Krimski polotok pod vplivom Katarininega ,grškega projekta‘ osmišljal v kontekstu ideje Rusije kot ,naslednice Bizantinskega cesarstva‘ in postal simbol carske vojaške slave in moči, ki se je odrazila tudi v literarnem ustvarjanju. Polotok so začeli obiskovati ruski pesniki,¹⁷ začetke širše umestitve Krima v rusko nacionalno zavest pa raziskovalci povezujejo s Puškinom, ki je v začetku 19. stoletja postavil Krim in krimsko tematiko v kontekst ruske književnosti. Hudošina ugotavlja, da so v delih Puškina razvidni vplivi ,grškega projekta‘ Katarine Velike, čeprav se je po njenem projekt tedaj že premestil s področja praktične politike na področje »velikih fantazij«, vendar so kulturni mehanizmi, ki jih je sprožil, delovali še naprej in so v ruski družbi izoblikovali zavest o naprej začrtanem ruskem poslanstvu ponovno obnoviti Grčijo (Худошина 2008: 24-28). Pri tem opaža, da ima ,krimski raj‘, ki ga je ustvarila ideologija Potemkina, le posredno povezavo s Puškinovim t. i. ,imperialnim tekstom‘, kamor umešča njegovo krimsko tematiko, saj naj bi bilo za Puškinovo ustvarjalnost značilno, da ne temelji na osnovi grško-bizantinskega, temveč rimsko-imperialnega mita o ruski kulturi. Navezuje se torej bolj na Rimsko cesarstvo kot na tedaj aktualno

¹⁵ Tavrida je eno izmed poimenovanj za Krimski polotok. Po mnenju Ljusija je bil Bobrov »prvi pesnik Tavride«, saj naj bi prav on osnoval semantična pravila za nastanek ,krimskega teksta‘ (Люсий 2003, 49).

¹⁶ Delo vsebuje pomembne arheološke podatke, informacije o rastlinstvu in živalstvu Krima, poleg tega pa tudi številne opise vzhodnjaških običajev. Avtor v delu poudarja misel o nujnosti ohranjanja dragocenih ostankov preteklosti.

¹⁷ Do Puškina so bili na Krimu Bobrov (prvi pesnik, ki je obiskal Krim, pred njim sta o njem pisala že Deržavin in Lomonosov), Izmajlov (1799), Sumarokov (1799), Lvov (1803), Brojevski (1815), Batjuškov (1818). V istem obdobju kot Puškin, so na Krim potovali tudi Muravjov-Apostol in Gerakov, nekoliko pozneje pa Gribojedov, Vjazemski, Mickevič, Žukovski in Bestužev.

vprašanje bizantinskega nasledstva. Mit naj bi skupaj z novo literaturo in v povezavi z idealom antičnega imperatorstva nastal v 18. stoletju, istočasno pa naj bi se oblikovala tudi predstava o t. i. ‚imperatorskem poslanstvu Rusije‘, v katerem naj bi bilo poslanstvo Rusije raziskovanje in civiliziranje divjih narodov. V okviru tega nastaja posebno kolonialno mišljenje, v katerem morajo biti divja, ‚barbarska‘ ljudstva osvojena, da bi se lahko civilizirala in vstopila v svetovno zgodovino (Худошина 2008: 26–29). Raziskovalci opozarjajo, da se v Puškinovih krimskih delih¹⁸ pojavljajo močni vtisi o Krimu s prisotno mitološko tradicijo Grčije, saj je Puškin kot nadaljevalec klasične tradicije izredno cenil antično umetnost, predvsem klasično, pesniško Grčijo, ki je polna mitologije, legend in junaških dejanj, zato je njegov mitopoetski prostor poln podob iz Antične Grčije. Tudi pri Puškinu je prisotna že znana in za rusko kulturno tradicijo značilna opozicija sever – jug. Pri tem Puškin stremi k zgornjemu svetu, idealu, ki ga uteleša Krim,¹⁹ ki je nasproten hladnemu Peterburgu in zanj predstavlja zemeljski raj (Леонов, Машенькин 2014: 94). Žirmunski (1924: 293) je opazil, da so podobe divje južne narave ter barvita raznovrstnost vsakdanjega življenja ruskega kolonialnega prostora ustvarile predpogoj za ‚romantično revolucijo‘ v ustvarjanju Puškina. Eksotična gorska pokrajina in etnografska raznolikost na pol divje muslimanske dežele sta postali priljubljeni pesniški temi in se odrazili tudi pri kasnejših pesnikih, ki so v svojem ustvarjanju nadaljevali s Puškinovimi motivi pesniške eksotike. S Puškinovo vpeljavo krimske tematike v rusko literaturo so začele nastajati številne lirske pesmi ruskih pesnikov, posvečene vtisom o krimski naravi, zgodovinskim spominom itd. Takšna je na primer zbirka Tavrida (Таврида) Muravjova iz leta 1827, nastajati pa začnejo tudi številne pesnitve, ki nadaljujejo tradicijo bayronizma, kot je na primer poema *Pesniški zapiski Ukrajine, Odese in Krima* (Поэтические очерки Украйны, Одессы и Крыма) Borozdine iz leta 1837. Romantično tradicijo dojetanja Krima kot ‚rajske zemlje‘ nadaljuje tudi Zajcevski v pesmi *Črno morje* (Черное море) iz leta 1826, v tem kontekstu pa je pomemben tudi Benediktov, ki je leta 1838 ustvaril cikel pesmi *Potovanja in vtisi v [Krimu]* (Путевые заметки и впечатления [В Крыму]), za katerega Kurjanov, sodeč po naravi pesniških del iz tega cikla opaža, da je bilo njegovo glavno vodilo vzdrževati pri sodobnikih mit o Krimu kot ‚rajskem vrtu‘ (Курьянов 2014a: 217). V ustvarjanju Puškina se torej odraža ideja Rusije kot naslednice antične kulture, preko katere nastaja tudi že večkrat omenjeni krimski mit, ki se udejanja predvsem v mitu o Krimu kot ‚rajskem (eksotičnem) vrtu‘ (oz. ‚rajskem svetu‘). Čeprav pesnik ni začetnik tega mita (romantični elementi pri opisovanju krimske narave se začnejo pojavljati že pri Lomonosovu in Bobrovu), pa lahko njegovemu krimskemu ustvarjanju pripišemo zasluge za razvoj in oblikovanje njegovega današnjega pomena v ruski kulturi, saj se je k njemu vračala in iz njega izhajala večina najpomembnejših ruskih avtorjev 19. in 20. stoletja, polotok pa je v tem obdobju doživel pomemben razvoj tudi v upodabljalni umetnosti in se je odrazil v delih znanih ruskih slikarjev prve polovice 19. stoletja: Kornejeva, Černecova ter krimskih mojstrov Ajvazovskega, Levitana, Korovina in Bogajevskega.

¹⁸ Sama tema Krima in lirski spomini o bivanju na polotoku so imeli osrednje mesto v Puškinovem ustvarjanju med letoma 1820 in 1825.

¹⁹ O tem govori v pesmi *Tavrida* (Таврида) iz leta 1821.

1.4 19. stoletje in izbruh krimske tematike v ruski literaturi

V sredini 19. stoletja pod vplivom družbenozgodovinskih sprememb v ruski družbi, ki so se zgodile zaradi dramatičnih dogodkov krimske vojne 1853–1856, prišlo do preoblikovanja romantične tradicije dojemanja Krima. S tem je povezano predvsem ustvarjanje Tolstoja, ki je bil na Krimu v času vojne in je bil neposredno prisoten tudi na bojiščih. S podobo ‚vojaškega Krima‘, prikazanega v njegovem ustvarjanju iz tega obdobja, se je v ospredju pojavil koncept vojne.²⁰ V tem kontekstu so zanimive *Sevastopolske povesti* (*Севастопольские рассказы*), v katerih je Tolstoj opisal obrambo Sevastopola in junaška dejanja zaščitnikov mesta, hkrati pa prikazal tudi nesmiselnost vojne. Krim dobiva v ustvarjanju Tolstoja popolnoma nove pomene, ki so povezani s trpljenjem, vojno in smrtjo, ki so v nasprotju s prikazovanjem srečnega krimskega življenja, ki ga opazimo pri Puškinu (Леонов, Машенькин 2014: 95–96). Kurjanova (2015: 37) govori celo o demitologizaciji krimskega prostora pri Tolstoju. To lahko pojasnimo s prej opisanim dejstvom, da se je okoli podobe Krima v literaturi oblikovala posebna mitologizacija, ki je bralcu podajala določene, za krimsko tematiko značilne mite in podobe, zato je bila podoba Krima v obdobju vojne za tedanjega bralca nekaj povsem novega. Tolstojovo delo je torej odločno vplivalo na preoblikovanje eksotičnega dojemanja Krima, ki je bilo značilno za ustvarjalce konca 18. ter začetka 19. stoletja. ‚Krimski tekst‘ v delih Tolstoja je po Kurjanovi osredotočen predvsem na tematiko krimske vojne, vendar pa ni omejen le na njo, saj se v njegovih kasnejših delih začenja povezovati z novimi podobami (Курьянова 2015: 175). Za dano analizo pa je pomembno predvsem to, da se je v tem obdobju podoba Krima začenjala povezovati z motivi obrambe domovine, zlasti v kontekstu obrambe Sevastopola, ki se je kasneje razvijal v povezavi z idejo o ruski vojaški slavi, s čimer se začenja tudi uveljavljati predstava o Krimu kot izjemno pomembnem delu ruskega ozemlja. Ta ideja pa se navezuje tudi na podobo Krima kot ruskega juga, kar je povezano z novo vlogo, ki ga je polotok dobil v 19. stoletju, ko je postal priljubljeno letoviško območje in prostor, na katerem so zaradi ugodnega podnebja nastajala najrazličnejša zdravilišča. Razvoj Krima kot turistične destinacije se je začel že na začetku 19. stoletja. Zahvaljujoč čudovitemu razgledu in nizki ceni za zemljo, je Krim začel privabljati najpomembnejše in premožne osebe Ruskega imperija, ki so na polotoku začele z gradnjo svojih poletnih bivališč. Velik pritok turistov na Krim pa se je začel po podatkih, ki jim lahko sledimo v arhivih, v šestdesetih letih 19. stoletja, ko je bila na polotoku zgrajena tudi poletna rezidenca Romanovih. Razvoj Krima je spodbudila predvsem izgradnja železnice iz Harkova v Simferopol, ki je začela delovati leta 1874, hkrati s tem pa je v tem obdobju pospešeno razvijala celotna infrastruktura polotoka. S tem razvojem je povezano tudi, da je od konca 19. stoletja krimska tematika doživela dobesedno izbruh v ruski literaturi in se je začela pojavljati pri številnih znanih ruskih literatih, kot so Polonski, Fet, Bunin, Korolenko, Gorki in drugi. Pri tem velja izpostaviti velikega dramatika in pisatelja Čehova, ki se je zaradi ugodnega podnebja, primerne za zdravljenje tuberkuloze, za stalno naselil v Jalti na obali Krima. Krimska tematika se je odrazila v njegovih pripovedih *Dama s psičkom* (*Дама с собачкой*), *Črni menih* (*Черный монах*), *Ariadna* (*Ариадна*), na

²⁰ Podoba Krima, posvečena dogodkom v krimski vojni, se pojavlja v pesniških delih Apuhtina, Vjazemskega, Nekrasova, Nemirovič-Dančenka, A. Tolstoja, Polonskega idr.

Krimu je napisal tudi svoji dve zadnji veliki drami *Tri sestre* in *Češnjev vrt*, njegova hiša pa je postala pravo središče ruskega literarnega življenja konca 19. stoletja.²¹ Z ustvarjanjem Čehova je začel polotok dobivati drugačno podobo, ki je povezana z novo opozicijo med ‚letoviškim‘ načinom življenja, ki se razvija na polotoku v tem obdobju in krimsko naravo, pri tem pa Leonov in Mašenkin (2014: 97) opazata, da se začenja zabrisovati meja med idealnim in nepopolnim prostranstvom hkrati z združevanjem motivov narave in civilizacije. V tem obdobju je torej znova prišlo do ponovnega osmišljanja krimske tematike, pri tem pa je pomembno to, da se Krim tako pri njem kot tudi pri drugih ustvarjalcih tega obdobja, začenja dojemati v kontekstu vsakdanjega, ‚civiliziranega‘ ruskega življenja, hkrati pa se povezuje z že uveljavljeno idejo o idiličnosti krimske narave.

1.5 Srebrni vek ruske literature in ‚kimerijski mit‘

Uveljavljanje Krima v ruski literaturi je doživelo svoj razcvet v t. i. ‚srebrnem veku‘,²² obdobju, ki ga zgodovinarji običajno zamejujejo z letnicama 1890 in 1917, ki je nastalo iz »mrtvila« osemdesetih let 19. stoletja in se končalo nekje v času prve svetovne vojne in oktobrske revolucije²³ ter predstavlja »vrhunec razvoja ruske kulture« (Podlesnik 2008: 97). S Krimom so povezana velika imena obdobja ‚srebrnega veka‘, kot so: Brjusov (1873–1924), ustanovitelj ruskega simbolizma, Balmont (1867–1942), ruski pesnik-simbolist in prevajalec, ki je leta 1920 imigriral in Hlebnikov (1885–1922), ena izmed ključnih figur ruske avangarde ter tudi pesnik srebrnega veka Severjanin (1887–1941), pesnici Ahmatova (1889–1966) in Cvetajeva (1892–1941) itd. ‚Krimski tekst‘ se v tem obdobju osmišlja predvsem okoli ustvarjanja filozofa, pesnika ter umetnika Vološina (1877–1932), enega izmed pomembnih predstavnikov simbolističnega gibanja v ruski kulturi, ki je postal tudi priznani ‚pesnik Krima‘. Vološin je na svoji posesti v vasi z imenom Koktebelj na južnem bregu Krima ustvaril znameniti pesniški dom (rus. Дом поэта), kjer so se v prvi četrtini 20. stoletja zbirali različni umetniki in literati srebrnega veka. Ob različnih časih so Pesniško hišo obiskali Mandelštam, Cvetajeva, Beli, Gorki, Brjusov, Bulgakov, Ahmatova, Gumiljov, Zoščenko, Čukovski, pianist Neuhaus in mnogi drugi pomembni ruski ustvarjalci tedanjega časa. Za nadaljnji razvoj ‚krimskega teksta‘ je potrebno izpostaviti cikle pesmi z naslovom *Kimerijski mrak* (Киммерийские сумерки) in *Kimerijska pomlad* (Киммерийская весна), ki jih je Vološin posvetil Krimu. V teh verzih se je navezoval na starodavne mite in legende, s katerimi je zapolnjeval krimsko pokrajino. Vološin je Krim poimenoval z njegovim zgodovinskim imenom Kimerija,²⁴ raziskovalci pa ugotavljajo, da je pesnik v svojih delih ustvaril svojo različico ‚krimskega mita‘, imenovan ‚kimerijski mit‘, ki

²¹ Pisatelja so obiskovali Gorki, Kuprin, Korolenko, Šaljapin, Rahmaninov in druge pomembne ruske kulturne figure.

²² Z izrazom imenujemo različne literarne tokove iz obdobja, ki traja med koncem 19. stoletja in začetkom 20. stoletja, po analogiji z zlatim vekom (prva tretjina 19. stoletja).

²³ Pri številnih avtorjih in umetniških gibanjih lahko sledimo intenzivnemu razvoju še tja do tridesetih, ko uradna sovjetska ideologija dokončno onemogoči javno delovanje še zadnjim nerezimskim ustvarjalcem.

²⁴ Krimski polotok je po priključitvi k Rusiji leta 1783 imenovan tudi Tavrida, v nekaterih virih pa se navaja tudi kot Kimerija, po njegovih prvih znanih prebivalcih – Kimerijcih.

predstavlja utelešenje ideala v odnosu med pesnikom in prostorom. Prav z Vološinom se začenja tudi povezava pesnika s krimskim prostorom, saj pesnik ni samo potoval na Krim, ampak se je na polotoku tudi stalno naselil. Kimerija postane za Vološina sinteza različnih predstav o svetu, v njej se za pesnika združuje tako »zgodovina narave, človeka kot tudi veselja kot celote« (Заяц 2013: 450). Če so v 18. in 19. stoletju literarni ustvarjalci obiskovali Krim kot popotniki in turisti, pa se z Vološinom ustvarjanje prvič začenja povezovati s prostorom in preteklostjo Krima. Pred tem se je Krim dojemal kot »eksotična, tuja zemlja«, od tedaj pa polotok začenja postajati del svoje, torej »ruske zemlje«. Razumovska poudarja, da je Vološin spoznal celotno posebnost krimskega ozemlja in se je uspel s Krimom popolnoma zlit in mu posvetiti svoje ustvarjanje (Разумовская, Петрова 2015: 301). Na tem mestu velja omeniti tudi s »kimerijskim mitom« povezano Kimerijsko šolo slikarstva, ki je nastala na prehodu iz 19. v 20. stoletje in je znana predvsem po romantičnih črnomorskih pejzažih, ki so jih ustvarjali njeni predstavniki. Eden od ustanoviteljev Kimerijske slikarske šole je bil svetovno znani ruski slikar Ajvazovski (1817–1900), ki je tudi eden od začetnikov slikanja krajin v ruskem slikarstvu, znan predvsem po svojem slikanju morja in pomorskih bitk, ki je podobno kot Vološin, svoje življenjsko delo posvetil prav Krimu.²⁵ V tem obdobju so se s Krimskim polotokom začela povezovati številna velika imena ruske literature, prav v obdobju »srebrnega veka« pa se začenja tudi ponovno spreminjati podoba Krima, ki postaja za nekatere pesnike navdih za celotno ustvarjanje in pomembno prispeva k temu, da se je Krim v ruski kulturni zavesti začel sprejemati kot nesporen del Rusije.

1.6 Krim kot »domovina« in »poslovilni ruski breg« — ruska državljanska vojna

V obdobju državljanske vojne je Krim postal eden njenih ključnih simbolov, saj so se na polotoku odvijali pomembni dogodki, ki so vodili do zmage Boljševikov in uveljavitve komunizma. Po zmagi Boljševikov je bila na Krimu izvedena evakuacija pripadnikov Belega gibanja, kar je pripeljalo do uveljavitve koncepta Krima kot izgubljene domovine z značilnimi motivi »poslovilnega ruskega brega«. Pri tem je treba opozoriti, da pri podobi Krimskega polotoka ne gre za enoznačni simbol, saj nam krimska tematika iz obdobja državljanske vojne z enako intenzivnostjo podaja: bojevanje bele garde (simbol Krima kot zadnjega ozemlja ruske nebolševiške oblasti v obliki Krimske republike), simbol zmage boljševikov in dokončne prevlade revolucije nad starim režimom, hkrati pa je s tem povezana tudi simbolika »rdečega« nasilja in krutosti novega sistema. Za dano analizo je zlasti pomembno ustvarjanje piscev-emigrantov, podpornikov Bele armade, ki so zapustili Rusijo, saj se je prav pri njih močno razvila domovinska tematika in v njenem okviru poseben spomin na Krim kot izgubljeno domovino. Matvejeva (134) je izpostavila, da je posebnost poezije in proze piscev prve ruske emigracije, ki se je večinoma bojevala na Krimu v času državljanske vojne ali pa je iz Krima emigrirala v tujino, že omenjeni »krimski mit«, ki po njenem tvori spekter naslednjih pomenov: »Krim kot mesto osebne izbire in odgovornosti; slovesa in odhoda iz Rusije (domovine); mesto zadnjih preizkušen in katarze; zadnje sodbe; mesto kjer

²⁵ Ustvaril je serijo portretov krimskih obmorskih mest in ustanovil umetniško galerijo v Feodosiji (Национальная картинная галерея имени И.К. Айвазовского.) ki razstavlja okoli 12.000 del pomorskih tem.

se srečujeta Rusija in Zahod«. ²⁶ Ob tem poudarja, da je Krim globoko zakoreninjen v ruskem spominu mladih izseljencev kot kraj brezmejnih človeških preizkušenj, mesto »kardinalnega uničenja usode« kot zadnja, s seboj odnesena podoba Rusije – »poslovljni ruski breg«. A ker večina izmed njih ni nikoli živela na Krimu, je zanje Krim ostal v njihovem ustvarjalnem spominu »simboličen prostor s povišanim semiotičnem pomenom« (prav tam). To se še posebej odraža v poeziji, ki je za vedno utrdila siže ,odhoda iz Krima‘ v izrazito tragičnih in maksimalno izraznih podobah. Za večino lirskih del, napisanih v letih ruske državljanske vojne in v emigraciji, je dominanten motiv in predmet poetičnega razmišljanja prav motiv domovine in z njo povezana tragičnost, ki se izraža v literarnih delih pesnikov-vojakov (t.i. pesniki belega gibanja) Savina, Petruševskega, Behtejeva, Volkova, Dubenetskega, Nesmelova, Kudaševa, Buligina, Poljakova, Turoverova, in drugih, ki so se borili v Beli armadi. V teh nekaj mesecih, ko je Rusijo preplavila državljanska vojna, so se na Krimu znašli tudi številni drugi ruski pisatelji, omenimo naj jih le nekaj: Gazdanov, Smolenski, Roščin, Jemeljanov, Ladinski, Kuznecova itd. Številni so ob koncu vojne zapustili Krim in odšli v emigracijo (Nabokov, Poplavski, Varšavski, Kuznecova in drugi). Zanimivo je, da je v ustvarjanju vsakega izmed njih, prisoten tudi Krim. Zaradi obsežnosti literarnega ustvarjanja tega obdobja bomo izpostavili le nekaj najpomembnejših avtorjev, katerih dela so bila pomembna za nadaljnje dožemanje Krima v ruski kulturni miselnosti. Pri tem je zlasti pomemben Nabokov, za katerega Bepalova (2016: 16) poudarja, da je Krim pri njem (podobno kot smo lahko opazili že pri Puškinu in njegovih nadaljevalcih) prikazan kot ,rajska zemlja‘, od katere se je bil prisiljen ločiti. Lirski junak pesmi Nabokova se zato nenehno v mislih ali v sanjah vrača na Krim, njegovi spomini na polotok pa so prikazani v nostalgичnih tonih. Podobno navaja tudi Matvejeva (139–140), ki pravi, da je za Nabokova prav Krim po Peterburgu in Viri postal tretja referenčna točka ruskega prostora. Prav ti trije kulturni in geografski stebri (Sankt Peterburg - Vira - Krim), po njenem predstavljajo tudi ,Rusijo Nabokova‘. Zato je popolnoma razumljivo, da je krimsko ustvarjanje Nabokova bolj obsežno kot od večine drugih ustvarjalcev in vključuje tudi nekoliko drugačne pomene. Kot za ostalo literaturo izseljenstva podpornikov bele armade je Krim, ki naj bi poosebljal celotno Rusijo, tudi zanj ostal v spominu kot simbol nepovratno izgubljene domovine. Krim je za Nabokova kot tudi za mnoge druge mlade pisce v zamejstvu, postal nekakšen »epilog ruskega življenja in ruskega otroštva, cesta, ki vodi stran od Rusije« ²⁷ in eden najmočnejših spominov na mladost.

Na podlagi analize tekstov iz obdobja državljanske vojne lahko predpostavimo, da se je v tem obdobju dokončno izoblikovala podoba Krima kot nespornega dela ruskega ozemlja, kot domovine, torej Rusije. Dano analizo zaključujemo s koncem državljanske vojne, ko lahko sklepamo, da se je podoba Krima že popolnoma umestila v rusko kulturo, saj ji lahko sledimo skozi celotno sovjetsko obdobje, zlasti pomembna pa postaja po drugi svetovni vojni. Že od sredine tridesetih let so spremembe v mednarodnih razmerah in priprave na morebitno vojno pripeljale do oživitve državno-patriotske

²⁶ Predstavniki emigrantskih ustvarjalcev mlajše generacije, ki so v svojih delih razvijali ,krimski mit‘ so: Smolenski, Turoverov, Poplavski, Gazdanov, Nabokov, Savin, Kuznecova, Berberova, Ladinski.

²⁷ Siže ,odhoda‘ je prisoten v njegovih delih: *Mašenka* (Машенька), *Drugi bregovi* (Другие берега), *Junaštvo* (Подвиг), *Prisluškovalc* (Созлюдата).

linije. To se je kazalo v vse večjem zanimanju za zgodovinsko prozo, eden izmed motivov literatov pa je postal tudi Sevastopol v času krimske vojne. Najpomembnejši dejavnik pri oblikovanju podobe Krima v literaturi po drugi svetovni vojni je bil kult velike patriotske vojne, ki je ležal tudi v osnovi pozne sovjetske ideologije. Boj za Krim je bil skupaj z blokado Leningrada, obrambo Moskve in Stalingrada, temeljna podlaga sovjetske ideologije o vojni in vojaški slavi, zato je sovjetska literatura veliko pozornosti posvetila prav vojni v Krimu. V tem obdobju se je tudi še naprej razvijala podoba Krima kot dežele sreče in ruskih junaških dejanj, nastajale in objavljale so se cele zbirke pesmi o Krimu,²⁸ iz česar lahko izpeljemo, da je bila celotna ruska mitologija globoko prepletena s podobo Krima že vse od njegove priključitve in se je v različnih zgodovinskih obdobjih razvijala in oblikovala, njeni pojavnosti in razvoju pa lahko vsekakor sledimo tudi danes.

VIRI IN LITERATURA

- Miha JAVORNIK, 1990: Interpretacija pesmi A. A. Ahmatovij Brodskega. *Jezik in slovnost* 36/ 1–2. 21–25.
- Blaž PODLESNIK, 2008: *Kratki pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: FF.
- Blaž PODLESNIK (ur.), 2015: *Pripoved o minulih letih*. Ljubljana: ZIFF.
- Елена БАУЕР, 2011: *Идея «Москва – третий Рим» в русской общественной мысли конца XV – начала XVII вв. Отечественная историография XX столетия*. Монография. Издательство Нижневартовского государственного гуманитарного университета.
- [Elena Bauer, 2011: *Ideja »Moskva – tretji Rim« v ruskoj obščestvennoj mysli konca XV – načala XVII vv. Otečestvennaja istoriografija XX stoletija*. Monografija. Izdatelstvo Nižnevartovskogo gosudarstvennogo humanitarnogo universiteta.]
- Елена БЕСПАЛОВА, 2016: Петербургский и крымский мифы в поэзии Набокова: генезис и корреляция. *Вопросы русской литературы* 2.
- [Elena BESPALOVA, 2016: Peterburgskij i krymskij mifi v poëzii Nabokova: genezis i korrelacija. *Voprosy ruskoj literatury*, № 2.]
- Ольга ГОНЧАРОВА, 2008: Крым как Византия (вторая половина XVIII века). Крымский текст в русской культуре: *Материалы международной научной конференции*. Санкт-Петербург, 4–6 сентября 2006 г. / Под ред. Н. Букс, М. Н. Виролайнен.
- [Ol'ga GONČAROVA, 2008: Krym kak Vizantija (vtoraja polovina XVIII veka). *Krymskij tekst v ruskoj kulture: Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii*. Sankt-Peterburg, 4–6. sentjabrja. Red. N. Buks, M. N. Virolainen.]
- Ольга ГОНЧАРОВА, 2014: Крым в русской истории и этнокультурном сознании (XI - XVIII века). *Universum: Вестник Герценовского университета* 3–4.
- [Ol'ga GONČAROVA, 2014: Krym v ruskoj istorii i etnokul'turnom soznanii (XI – XVIII veka). *Universum: Vestnik Gercenovskogo universiteta* 3–4.]

²⁸ S Krimom je povezano tudi ustvarjanje najbolj romantičnih sovjetskih pisateljev – Grina in Paustovskega.

- Элеонора Худошина, 2008. Крым в имперской географии Пушкина. *Крымский текст в русской культуре: Материалы международной научной конференции*. Санкт-Петербург, 4—6 сентября 2006 г. / Под ред. Н. Букс, М. Н. Виrolайнен. [Eleonora HUDOŠINA, 2008: Krym v imperskoj geografii Puškina. *Krymskij tekst v russoj kul'ture: Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii*. Sankt-Peterburg, 4—6. sentjabrja 2006. Red. N. Buks, M. N. Virolainen.]
- Сергей КУР'ЯНОВ, 2014: На пути к созданию Крымского текста русской литературы. Миф первый. О святости крымской земли. *Филология и литературоведение*, № 7. [Sergej KUR'JANOV, 2014: Na puti k sozdaniju Krymskogo teksta russoj literatury. Mif pervyj. O svjatosti krymskoj zemli. *Filologija i literaturovedenie*, № 7.]
- Сергей КУР'ЯНОВ, 2014: Понятие крымского текста и крымского мифа. Литературоведческий аспект. *Філологічні науки*, выпуск 36. [Sergej KUR'JANOV, 2014: Ponjatie krymskogo teksta i krymskogo mifa. *Literaturovedčeskij aspekt. Filologični nauki*, vypusk 36.]
- Валерия КУР'ЯНОВА, 2015: *Крымский текст в творчестве Л. Н. Толстого*. Монография. Симферополь: Бизнес-Информ. [Valerija KUR'JANOVA, 2015: *Krymskij tekst v tvorčestve L. N. Tolstogo*. Monografija. Simferopol: Biznes-Inform.]
- Иван ЛЕОНОВ, Василий МАШЕНЬКИН, 2014: Крым в творчестве А.С. Пушкина, Л.Н. Толстого, А.П. Чехова. *Литература и культура. Крымский текст. Русский язык за рубежом*, № 5. [Ivan LEONOV, Vasilij MAŠENKIN, 2014: Krym v tvorčestve A. S. Puškina, L. N. Tolstogo, A. P. Čehova. *Literatura i kul'tura. Krymskij tekst. Russkij jazyk za rubežom*, № 5.]
- Александр ЛЮСЫЙ, 2003: *Крымский текст русской культуры и проблема мифологического контекста*. Москва: Российский институт культурологии. [Aleksandr LJUSYI, 2003: *Krymskij tekst russoj kul'tury i problema mifologičeskogo konteksta*. Moskva: Rossijskij institut kulturologii.]
- Юлия МАТВЕЕВА, 2014. Крымская «нота» русского зарубежья: на материале творчества писателей младшего поколения первой русской эмиграции. *Крым в культурных и исторических контекстах*. 134—42. [Julija MATVEEVA, 2014: Krymskaja nota russkogo zarubežja: na materiale tvorčestva pisatelej mlađšego pokolenija pervoj russoj èmigracii. *Krym v kul'turnyh i istoričeskikh kontekstah*. 134—42.]
- Аида РАЗУМОВСКАЯ, Наталья ПЕТРОВА, 2015: Крым в жизни и творчестве М. А. Володина. *Вестник Псковского государственного университета*. Серия «Социально-гуманитарные науки», выпуск 1. [Aida RAZUMOVSKAJA, Natalja PETROVA, 2015: Krym v žizni i tvorčestve M. A. Vološina. *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vypusk 1.]
- Мария ВИРОЛАЙНЕН, 2008: Северо-Юг России. *Крымский текст в русской культуре: Материалы международной научной конференции*. Санкт-Петербург, 4—6 сентября 2006 г. / Под ред. Н. Букс, М. Н. Виrolайнен. [Marija VIROLAINEN, 2008: Severo-jug Rossii. *Krymskij tekst v russoj kul'ture: Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii*. Sankt-Peterburg, 4—6. sentjabrja 2006. Red. N. Buks, M. N. Virolainen.]

- Сергей Заяц, 2013: «Киммерийская весна» Максимилиана Волошина как этап мифотворчества и житнетворчества поэта. *Вестник Башкирского университета*, Т. 18. №2.
- [Sergej ZAJAC, 2013. »Kimmerijskaja vesna« Maksimilijana Vološina kak ètap mifologičestva i žiznetvorčestva poëta. *Vestnik Baškirskogo universiteta*, Т. 18, №2.]
- Андрей Зорин, 1998: Крым в истории русского самосознания. *Новое литературное обозрение*, № 3. 31.
- [Andrej ZORIN, 1998. Krym v istorii ruskogo samoznanija. *Novoe literaturnoe obozrenie*, № 3 31.]
- Виктор Жирмунский, 1924: *Байрон и Пушкин. Из истории романтической поэмы*. Л.: Academia.
- [Viktor ŽIRMUNSKIJ, 1924: *Bajron i Puškin. Iz istorii romantičeskoj poëmy*. L.: Academia.]

РЕЗЮМЕ

Первые упоминания о Крымском полуострове в русской словесности встречаются в «корсунской легенде», которая появляется в летописи «Повесть временных лет». В ней освещается история крещения князя Владимира. Этот древнерусский памятник послужил основой для формирования представления о Крыму как «колыбели русского православия». В конце 18. века под влиянием «греческого проекта» Екатерины Великой, Крым рассматривался в контексте идеи России как «духовной преемницы Византийской империи» и стал символом имперской «военной славы и могущества». После присоединения Крыма к России полуостров начали посещать русские исследователи, художники и поэты, но окончательно Крым в литературную жизнь России того времени ввел Пушкин. Серьезное переосмысление образа полуострова произошло после Крымской войны: в 1855 году вышли «Севастопольские рассказы» Толстого. С его рассказов Крым начал восприниматься как земля, на которой русский народ защищал свою родину, а образ самого полуострова стал ассоциироваться с мотивами защиты родины, особенно в контексте обороны Севастополя, порождая при этом «севастопольский миф». С конца 19. века Крым в произведениях писателей начинает упоминаться как популярное место отдыха и вдохновения, как земля, связанная с Россией историей ее военной славы, или просто как «русский юг». Активное литературное освоение Крыма начинается в поэзии серебряного века: особенно сильное влияние оказало творчество Волошина, дом которого стал местом отдыха русских литературных кругов (Дом поэта в Коктебеле). Именно стихи Волошина превратили Крым в один из самых устойчивых символов русской поэзии. Для литературы белой эмиграции Крым, олицетворяя всю Россию, стал символом безвозвратно потерянной родины, тогда как в советской литературе в дальнейшем Крым олицетворял собою образ «райской земли», русского героизма и военной славы, что позволяет предположить, что Крым в период формирования Советского государства уже полностью воспринимался как часть территории России.

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

BESEDA OB JUBILEJU ZASLUŽNE PROFESORICE DR. ALEKSANDRE DERGANC

Častitljiv jubilej je dohitel slavljenko, našo kolegico, dolgoletno članico Uredniškega odbora *Slavistične revije*, sredi še vedno aktivnega raziskovalnega dela, sredi konferenc in simpozijev doma in v tujini. In vendar jubilejni mejnik zaznamuje čas, ko se je smiselno za trenutek ustaviti, saj morajo biti vidni temeljni sledovi ustvarjalnega dela in načrtani obrisi njegovega prostora.

Profesorica Aleksandra Derganc je članica univerzitetnega kolektiva tako rekoč od svojega strokovnega oz. znanstvenega rojstva. Na ljubljanski univerzitetni rusistiki je prehodila vso pot, po kateri se vrednoti uspešnost univerzitetnega dela – od asistentke po diplomu iz ruščine in angleščine 1973. leta do redne profesorice ruskega jezika (2002), tri leti po upokojitvi pa do zaslužne profesorice ljubljanske univerze (2017). Doktorski študij je začela pod mentorstvom imenitnega strukturalista jezikoslovca Aleksandra Isačenka s celovške univerze, po njegovi smrti pa nadaljevala pri profesorju rusistu z matične univerze, svojem učitelju Francu Jakopinu. Doktorirala je (1984) z zgodovinsko temo *Sledovi drugega južnoslovanskega vpliva v jeziku staroruskega hagiografa Epifanija Premodrega*. – Pedagoško delo na rusistiki jo je usmerilo v raziskovanje ne samo zgodovine, ampak tudi moderne ruščine, segmentov njenih strukturnih in pragmatičnih razsežnosti.

V svojem več kot 40-letnem delu je dala pečat jezikoslovnemu segmentu rusistike na Slovenskem, se pravi na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze. Predvsem v slovenski prostor usmerjeno rusistično jezikoslovje, ki ga je oblikoval slavljenkin predhodnik profesor Jakopin s slovarjem in obsežno solidno slovnico ruskega jezika, je kolegica Derganc obrnila navzven v mednarodni prostor. Odlično, že z družinskim poreklom zaznamovano poliglotstvo – poleg slovenščine še nemščina in ruščina – je nadgradila s študijem tako ruščine kot angleščine; vsi ti jeziki so tudi metajeziki njenih razprav. – Predavala je na univerzah v Minsku, na Dunaju, v Tübingenu, Sarajevu, Trstu, Lozani; zahvaljujoč njenemu vabilu pa so na slovenski slavistiki gostovala tudi odlična mednarodna jezikoslovna imena, npr. Adam E. Suprun, Boris A. Uspenski, Boris Ju. Norman, Nina B. Mečkovska idr. – Kot članica mednarodne Aspektološke komisije se s predavanji predstavlja na vrsti konferenc po svetu – v Padovi, Göteborgu, Moskvi, Kiotu, na Ohridu, njeni članki pa so objavljeni tudi v mednarodnih jezikoslovnih revijah.

Znanstveno in strokovno delo kolegice Derganc sega na različna področja – od socio-lingvističnih objav, npr. o poimenovanjih žensk v ruščini, ko gre za poklice in sploh družbeno izpostavljene položaje, do pragmatičnih, npr. v zvezi z dilemami pri slovenjenju lastnih imen

iz ruščine, prevodnih vprašanj, npr. v zvezi s t. i. lažnimi prijatelji, primerjalnih slovenščine z ruščino v zvezi s števnostjo t. i. snovnih samostalnikov. – Vendar pa je iz nabora objav in raziskovalne tehtnosti mogoče izluščiti dva tematska sklopa: znotraj kategorialnih lastnosti samostalnika gre za temo *dvojine*, motivirane s slovenščino, in za temo *glagolskega vida* kot kategorialne lastnosti glagola v slovanskih jezikih. Naključno ali ne izbrani temi kot kategorialni posegata v bistvo dveh temeljnih entitet jezika – samostalnika in glagola.

Če kronološko sledim raziskovalnemu delu kolegice Derganc, potem se moram najprej ustaviti ob fenomenu dvojine, ki je s svojo aktualnostjo v slovenščini vznemirjala tudi tuje jezikoslovce, zlasti Tesniérja. Iz njenih objav predvsem v 80-ih in 90-ih letih prejšnjega stoletja, ko se je s temi vprašanji posebej ukvarjala, je mogoče izločiti nekaj tematskih sklopov.

Gre za primerjalne slovensko-ruske ali slovensko-slovanske razprave, npr. kot *Some specific features in the development of the dual in Slovene as compared to other Slavic languages*, *On the history of the dual in Slovene and Russian*, *Nekatere paralele v zgodovini dvojine v slovanskih jezikih*, *Spremembe nekaterih dvojskih oblik in zvez v slovenščini in ruščini*, *Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals*. – Med razpravami, ki se nanašajo na temo dvojine samo v slovenščini, naj omenim npr. *The dual in Slovenian*, *Nekatere značilnosti dvojine v slovenščini*. – Na iskanje zgodovinskih sledov dvojskih oblik v ruščini je vezana, med drugim, dragocena razprava *Dvojina v novgorodskih pismih na brezovem lubju*.

Verjetno je tudi odlična ruska aspektološka šola Aleksandra V. Bondarka spodbudila kolegico Derganc, da svoje raziskave v zadnjih dveh desetletjih posveča problematiki glagolskega vida. V tem kontekstu velja izpostaviti objavo v *Scando-Slavici*, tematsko vezano na slovenščino, *Glagol'nyj vid v nastojaščem istoričeskom v slovenskom jazyke*, zanimivo, ker obravnava temo skladenjskossistemске stilistike glagolske oblike. – Sploh je na slovenščino vezanih kar nekaj analiz glagolskega vida performativnih glagolov; tako se aktualizirajo raziskave, ki jih je v zvezi s performativnostjo in vidsko kategorialnostjo opravljal v začetku 20. stoletja jezikoslovec slovenist Stanislav Škrabec. Pomemben segment, ki ga je kolegica Derganc usmerila v raziskovanje glagolskega vida, je vezan tudi na strukturne razlike med slovenščino in ruščino. – Ko premišlujem o delu jublantke v zvezi s slovenistiko in z drugimi jezikoslovnimi smermi, je nujno izpostaviti njeno soavtorstvo pri odličnem prevodu Beaugrande-Dresslerjeve besedilovne monografije *Uvod v besediloslovje*, ki sodi med študijsko literaturo.

Za univerzitetnega učitelja je seveda pomembno mentorsko in pedagoško delo, saj tako nastaja neposreden, živ stik z njegovim raziskovanjem. Iz seminarja kolegice Derganc, vezanega tako na področje modernega ruskega jezika kot njegove zgodovine, je zlasti v zadnjem času izšla množica diplomskih in magistrskih del, v somentorstvu pa tudi doktorata.

Ves čas svojega delovanja na Filozofski fakulteti je bila jublantka aktivna v znanstvenoorganizacijskem smislu. Bila je med drugim vodja več znanstvenoraziskovalnih skupin in bilateralnih projektov. – Zelo odgovoren in izpostavljen položaj je imela kot nacionalna koordinatorica za jezikoslovje in članica Znanstvenega sveta pri ARRS; opazno je bilo njeno vztrajno prizadevanje za ustrežnejše vrednotenje znanstvenih del s humanističnega področja,

zlasti slovenistike. – Razumljivo je torej, da je bila urednica zbornikov znanstvenih srečanj, ki jim je predsedovala ali jih soorganizirala, npr. *Historizem v slovenskem jeziku in kulturi*, *Ob tisočletnici pokristjanjevanja v Rusiji*. Ne nazadnje – od 1988. leta je članica uredniškega odbora Slavistične revije.

Srečno, Saša, vse najboljše in še veliko ustvarjalnih let tudi v imenu članov uredniškega kolektiva.

Ada Vidovič Muha
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

